εθνικό μετσόβιο πολυτεχνείο - σχολή αρχιτεκτόνων μηχανικών - ερευνητική εργασία

μεταβάσεις του κατοικείν:
από την βλάχικη καλύβα στο μέγαρο πιτούλη

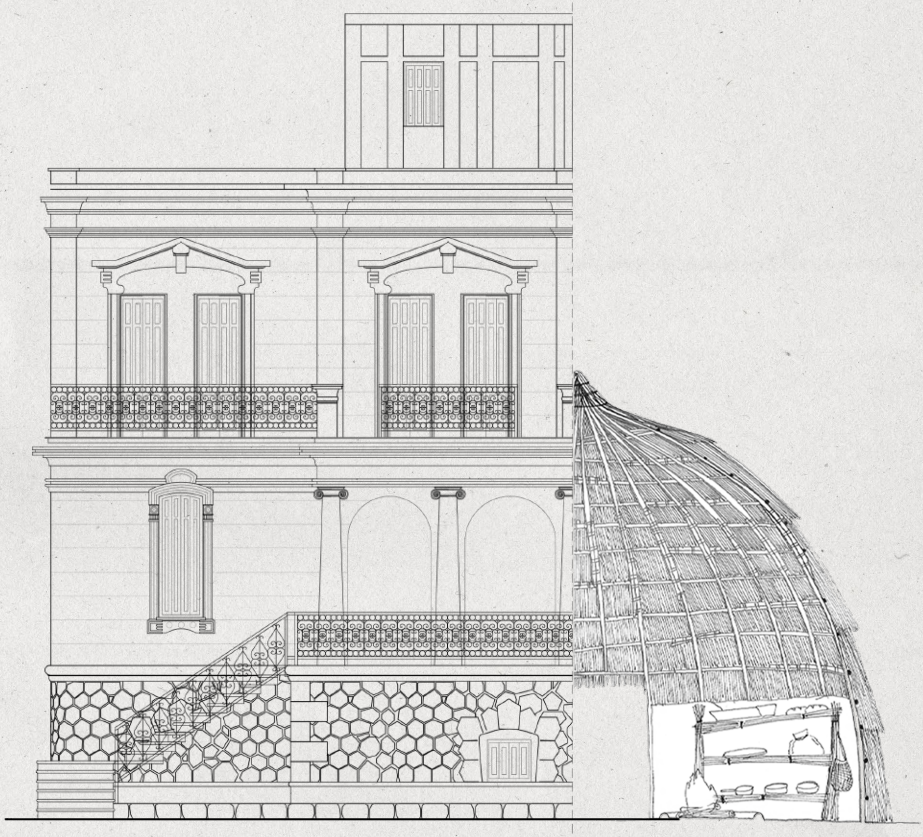

σπουδάστρια: Αποστόλου Αθηνά - επιβλέπων καθηγητής: Κουτσουμπός Λεωνίδας

φεβρουάριος 2021

Περιεχόμενα

πρώτο μέρος

εισαγωγή _σελ. 8

μεθοδολογία

δομή εργασίας

κεφάλαιο 1: η ζωή στα κονάκια _σελ. 18

1_1 τι είναι οι Βλάχοι;
1_2 το τσελιγκάτο
1_3 η μεταφορά – το καραβάνι
1_4 οι απαρχές της οικογένειας Π.

κεφάλαιο 2: η καλύβα _σελ. 28

2_1 το κονάκι
2_2 κατασκευή
2_2_1 η κυκλική καλύβα – *κάσε κουκλεντζούκ*
κατασκευή σκελετού
κατασκευή δευτερεύοντα σκελετού
πλέξιμο - πλήρωση
εσωτερική επένδυση
2_2_2 η ορθογώνια καλύβα με δίρριχτη στέγη – *κάσε κουστρόκι*
κατασκευή σκελετού
κατασκευή δευτερεύοντα σκελετού
πλέξιμο - πλήρωση
2_2_3 η τέντα
κατασκευή
2_3 ανάλυση μοντέλου κατοίκησης της καλύβας _σελ. 54
2_3_1 η *βάτρα*
2_3_2 φαγητό
2_3_3 διημέρευση
2_3_4 οι λιάσες
2_3_5 αποθήκευση
2_3_6 ύπνος
2_3_7 υγροί χώροι

δεύτερο μέρος

κεφάλαιο 3: μετάβαση - εγκατάσταση στην Ηγουμενίτσα _σελ. 82

3_1 η αστικοποίηση των Βλάχικων κοινοτήτων και η σταδιακή αφομοίωσή τους στο νεοελληνικό κράτος

3_2 η πόλη της Ηγουμενίτσας μέχρι το ΄40

3_3 η συνέχεια της ιστορίας της οικογένειας Π.

κεφάλαιο 4: το μέγαρο Π. _σελ. 114

4_1 *το μεγάλο σπίτι* – περιγραφή κτηρίου

4_2 *το σπίτι του Μπέη, τα κόκκινα σπίτια* - περιγραφή οικιστικού μοντέλου στην Ηγουμενίτσα του Μεσοπολέμου

4_3 ανάλυση μοντέλου κατοίκησης του μεγάλου σπιτιού σε σχέση με το τυπικό οικιστικό μοντέλο της περιοχής

4_3_1 φαγητό

4_3_2 διημέρευση

4_3_3 ύπνος

4_3_4 αποθήκευση

4_3_5 υγροί χώροι

4_4 *η οικία Πιτούλη: το αρχοντικό, το μέγαρο, η βίλα, το παλάτι*– το κτήριο ως τοπόσημο και τι προσπάθησε να επιτύχει ως μορφολογία

κεφάλαιο 5: η καλύβα και το μέγαρο – σύγκριση και συμπεράσματα _σελ. 186

επίλογος _σελ. 198

βιβλιογραφία _σελ. 208

ευχαριστείες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω:

Τα μέλη της οικογένειας Πιτούλη:
Τους κυρίους Βασίλη, Δημήτρη και Ντίνο που δέχθηκαν να μου μιλήσουν και να μου ανοίξουν το σπίτι τους.

Την κυρία Νιόνια Πιτούλη που δέχθηκε να με δει και να μου μιλήσει εν μέσω της πανδημίας.

Την κυρία Ελένη Πιτούλη για το πολύτιμο υλικό.

Τον κύριο Σέργιο, τον κύριο Θωμά και τον Γεράσιμο.

Την Όλγα Διαμάντη, για την αμέριστη έμπρακτη (και ψυχολογική) υποστήριξή της κατά τη διάρκεια των αποτυπώσεων και της αποπεράτωσης των σχεδίων.

Τον Βασίλη Κώτσια που δέχθηκε να μου μιλήσει.

Τη Μυρτώ Κιούρτη, για την καθοδήγησή της κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας των συνεντεύξεων.

Την οικογένεια του Βασίλη Λουκά που είχαν την καλοσύνη να μου δανείσουν τα γραπτά του.

Τον κύριο Σταύρο Μαμαλούκο, για την ενθάρρυνση και την προθυμία του να συμβάλει σε αυτή την προσπάθεια.

Την Βιργινία Μαυρίκα, της οποίας η εξαιρετικά εμπεριστατωμένη έρευνα αποτέλεσε ακρογωνιαίο λίθο αυτής της εργασίας.

Τον Βασίλη Νιτσιάκο, για το πολύτιμο υλικό.

Τον Μιχάλη Πασιάκο, για την καθοδήγησή του και την ελεύθερη πρόσβαση στη βιβλιοθήκη του, χωρίς την οποία δε θα ήταν δυνατή αυτή η μελέτη.

Τον Γιώργο Σμύρη, για την άμεση ανταπόκριση σε όλα μου τα ερωτήματα και την παρότρυνσή του να ασχοληθώ με το θέμα παρά τις δυσκολίες που εμφανίστηκαν στην πορεία.

Τους Τάσο Ρούμπη, Ανδρέα Κώτσιο, και τη διεύθυνση του Α΄Δημοτικού Σχολείου, για το πολύτιμο φωτογραφικό υλικό.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας και τους εργαζόμενους του Δήμου για όλη τη βοήθειά που μου παρείχαν.

Τον παππού μου, Ιωάννη Αποστόλου και τις γιαγιάδες μου, Αθηνά Αποστόλου και Μαγδαληνή Χαντζάρα για τις πολλές ώρες που αφιέρωσαν εξηγώντας μου την κατασκευή της καλύβας και τη ζωή μέσα σε αυτή.

Τον θείο μου, Κώστα Τσάτσα, του οποίου οι περιγραφές συνέβαλλαν στην αναπαράσταση της ζωής στα κονάκια.

Την οικογένειά μου για την απεριόριστη στήριξή τους.

Τον καθηγητή μου, Λεωνίδα Κουτσουμπό, για την πολύτιμη καθοδήγηση και την αμέριστη υπομονή του.

Την Ανθίππη, τον Βασίλη, την Ειρήνη, την Ελεάννα και τη Μυρτώ που με ανέχονται ακόμα.

εισαγωγή

Η κατοικία συνιστά όχι μόνο μια κατασκευή, αλλά, όπως αναφέρει ο Rapopport, ένα θεσμό που απορρέει από ένα πολύπλοκο σύνολο αναγκών και επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από το πολιτιστικό περιβάλλον στο οποίο ανήκει. Εκτός από το να αποτελεί απλό καταφύγιο, αποκτά μια πιο ευρεία έννοια από την υλική ή ωφελιμιστική λειτουργία που είχε για τον πρωτόγονο άνθρωπο. Σκοπός της κατοικίας είναι η δημιουργία ενός περιβάλλοντος, που να εντάσσεται στον τρόπο ζωής ενός λαού, με συνέπεια να μορφώνεται από το πολιτισμικό υπόβαθρό του[1].

Συνεπώς, η μορφή και ο σχεδιασμός της κατοικίας επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από παράγοντες που συχνά υπερβαίνουν τις επιθυμίες του ενοίκου, αλλά και του ίδιου του αρχιτέκτονα και είναι πολιτισμικά καθορισμένοι. Αυτοί οι παράγοντες, όπως θα δούμε στη συνέχεια, φτάνουν να επηρεάζουν μέχρι και τη διαρρύθμιση της κάτοψης, τη διάταξη των απαιτούμενων χώρων, ακόμα και τον τρόπο που κινείται ο χρήστης.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να μελετήσει τους τρόπους με τους οποίους οι ανώνυμοι αυτοί πολιτιστικοί παράγοντες επηρεάζουν και διαμορφώνουν τη μορφή και τη διάταξη της κατοικίας και μέσω αυτών, τη διάρθρωση της ζωής σε αυτή.

Για τη συγκεκριμένη ανάλυση, επιλέχθηκε ως περίπτωση μελέτης το παράδειγμα της οικογένειας Πιτούλη, μέλος μιας βλάχικης κοινότητας, η

1. Amos, Rapoport. Ανώνυμη Αρχιτεκτονική Και Πολιτιστικοί Παράγοντες. Επιμέλεια Γιώργος Διαμαντής. Μετάφραση Δημήτρης Φιλιππίδης. Αθήνα: ΜΕΛΙΣΣΑ, 2010.,σελ.71

οποία στις αρχές του 20ου αιώνα πέρασε από έναν ημινομαδικό τρόπο ζωής, σε μια μορφή πρώιμης αστικοποίησης στην Ηγουμενίτσα του Μεσοπολέμου: από τη βλάχικη καλύβα, στο μέγαρο. Οι διάφορες των δυο πρότυπων κατοικιών μαρτυρούν την εκούσια μεταβολή της οικογένειας προς έναν άλλον τρόπο ζωής.

Η βλάχικη καλύβα, όπως θα δούμε πιο αναλυτικά παρακάτω, αποτελεί την ελάχιστη μονάδα κατοίκησης, ένα σκέπασμα, ένα παλτό που μπορεί να μεταφερθεί. Εντοπίζεται ως μια αρχετυπική μορφή κατοίκησης, αυστηρά λειτουργικής, της οποίας κύριος στόχος είναι η στέγαση, η προστασία από τα καιρικά φαινόμενα και τους κινδύνους της ζωής της υπαίθρου. Η ζωή στα κονάκια μιλάει για μια κοινότητα (τσελιγκάτο) προσανατολισμένη προς την επίτευξη ενός και μόνο στόχου - της επιβίωσης. Τα μέλη της είναι σαφώς διαχωρισμένα σύμφωνα με το φύλο και την ιεραρχική βαθμίδα τους και ο καθένας επιτελεί το ρόλο του για το κοινό συμφέρον.

Σε πλήρη αντίθεση με την καλύβα, το μέγαρο Πιτούλη εμφανίζεται επιβλητικά στο τοπίο της τότε πόλης και υποδηλώνει το κύρος και την ισχύ της οικογένειας. Ενώ η καλύβα υποδήλωνε το ελάχιστο, το αρχοντικό εκδηλώνει την υπερβολή. Αποτελεί την κατοικία μιας μεγάλης οικογένειας η οποία, έχοντας εξασφαλίσει τις πρωταρχικές της ανάγκες, αναζητά κάτι παραπάνω από την απλή ζωή μιας επαρχιακής κωμόπολης. Το μέγαρο Π., παρά την αυστηρότητα και τον ορθολογισμό που ελευθερία προς τα μέλη του. Η εργασία διερευνά το κατά πόσο μια τόσο απότομη αλλαγή μεταξύ των δύο κατοικιών, θα φέρει σίγουρα ίχνη του προηγούμενου μοντέλου κατοίκησης και ότι ίσως η ζωή στο μεγάλο σπίτι, κατά την πρώιμη περίοδο κατοίκησής του, να ακολουθούσε κάποια από τα προηγούμενα πρότυπα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι χειρισμοί που οδήγησαν στην κατασκευή μιας τέτοιας κατοικίας, όπως το μέγαρο Πιτούλη. Είναι εμφανής η ύπαρξη ενός ενδιάμεσου σταδίου, μεταξύ της ιδέας και της υλοποίησης – του σχεδιασμού. Η κατασκευή το κτηρίου από μια ομάδα μαστόρων (μπουλούκι) με ή χωρίς την επίβλεψη αρχιτέκτονα δημιουργεί έναν ενδιαφέροντα διάλογο μεταξύ των ευρωπαϊκών προτύπων και της παράδοσης, αλλά και των τρόπων με τους οποίους αυτά τα πρότυπα υιοθετήθηκαν από την ελληνική κοινωνία.

Η σύγκριση των δύο -πολύ διαφορετικών- οικιστικών μοντέλων γίνεται μέσω ορισμένων χαρακτηριστικών κατοίκησης, όπως οι χώροι φαγητού, διημέρευσης, ύπνου και τέλος οι αποθηκευτικοί και υγροί χώροι.

μεθοδολογία

Το ερευνητικό υπόβαθρο της παρούσας εργασίας, χωρίζεται σε δύο τμήματα. Ένα θεωρητικό, το οποίο βασίστηκε σε βιβλιογραφική έρευνα σχετικά με την κατοικία και τα οικιστικά μοντέλα που αναφέρθηκαν, το πολιτικό και ιστορικό πλαίσιο της εποχής καθώς και τις υπάρχουσες καταγραφές σχετικά με τις βλάχικες κοινότητες.

Σε συνέχεια, της θεωρητικής αυτής έρευνας, υπήρξε μια πιο πρακτική προσέγγιση η οποία στηρίχθηκε σε προσωπικές μαρτυρίες, γραπτές ή προφορικές και στην επιτόπια παρατήρηση. Η επικοινωνία με τους ενοίκους των αντίστοιχων κατοικιών και η μελέτη των καταγραφών της εποχής εκείνης, έφερε στο προσκήνιο ένα διαφορετικό τρόπο ανάγνωσης του χώρου μέσω του βιώματος, συντελεστής που επηρέασε δραματικά την κατανόηση και αργότερα τη σχεδιαστική αναπαραγωγή της πληροφορίας. Στη συνέχεια, έγινε καταγραφή όλου του υλικού που συλλέχθηκε μέσω των αρχιτεκτονικών σχεδιαστικών συμβάσεων, με κύριο εργαλείο την κάτοψη, καθώς επέτρεπε την καθολική εποπτεία επάνω στην ίδια την κατοικία και στο πως κινούνται οι ένοικοι μέσα σε αυτή. Σημαντικός παράγοντας κατά την επεξεργασία του υλικού ήταν το σύνολο της πληροφορίας να είναι ευανάγνωστο από το ευρύ κοινό, με βασικό εργαλείο την αναπαράσταση του μοντέλου κατοίκησης μέσω των αρχιτεκτονικών σχεδίων.

Τα δύο αυτά μέρη συνεπικουρούσαν συνεχώς το ένα το άλλο και αλληλοτροφοδοτούνταν καθ' όλη

τη διάρκεια της έρευνας σε μια διαλεκτική σχέση.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η εργασία, εμφάνισε αρκετές δυσκολίες κατά την εκπόνησή της, κυρίως όσον αφορά τη συλλογή της απαραίτητης βιβλιογραφίας αλλά και του πρωτογενούς υλικού. Λόγω της έλλειψης καταγραφών σχετικά με την αρχιτεκτονική της Θεσπρωτίας του Μεσοπολέμου, και ιδιαίτερα για την περιοχή μελέτης, η έρευνα έγινε κυρίως μέσω πρωτογενούς υλικού.

Η αναζήτηση βιβλιογραφίας ξεκίνησε το Νοέμβριο του 2019, ενώ παράλληλα έγινε μια πρώτη ανάγνωση του τόπου μελέτης μέσω παρατήρησης παλαιών σχεδίων της πόλης της Ηγουμενίτσας αλλά και γειτονικών εγκαταλειμμένων οικισμών που διατηρούν ίχνη του οικιστικού μοντέλου της περιοχής. Συγχρόνως, έγινε η πρώτη προσέγγιση με τα μέλη της οικογένειας Π.

Η αποτύπωση της οικίας Π. και η συλλογή υλικού γύρω από αυτήν, έγινε σε δεύτερη επίσκεψη κατά τον Ιανουάριο του 2020. Το κτήριο, που αρχικά χωρίζονταν σε τέσσερεις ιδιοκτησίες, πλέον έχει κατακερματιστεί σε έξι. Ύστερα από συνεννόηση με τους ιδιοκτήτες, η πρόσβαση κατέστη εφικτή σε τρείς από αυτές, με αποτέλεσμα να έχει καταγραφεί ακριβώς το μισό κτήριο. Λόγω της μορφολογίας του κτηρίου -όπως και του ότι, όπως θα δούμε στη συνέχεια, επρόκειτο για διπλοκατοικία- συμπεραίνουμε ότι η καταγραφή που έχει γίνει είναι επαρκής ώστε να επιτρέπει την ανάλυση που θα ακολουθήσει. Η επαναφορά του αρχικού σχεδίου ήταν μια αρκετά περίπλοκη διαδικασία, λόγω της περιορισμένης πρόσβασης κατά τη διάρκεια των αποτυπώσεων και των επεμβάσεων που έχουν γίνει στο κέλυφος, αλλά και στο εσωτερικό του κτηρίου.

Ενώ είχαν ξεκινήσει οι διαδικασίες για να συνεχιστεί η αποτύπωση σε ένα ακόμη διαμέρισμα, όλες οι ενέργειες σταμάτησαν τον Μάρτιο του 2020 με την ολική απαγόρευση κυκλοφορίας που εφαρμόστηκε, ύστερα από την εμφάνιση της πανδημίας του κορονοϊού COVID-2019. Κατόπιν αυτού, η έρευνα ξεκίνησε το Νοέμβριο του 2020 υπό τους περιορισμούς που επέφερε το δεύτερο κύμα εγκλεισμού.

Η έρευνα σχετικά με το Βλάχικο στοιχείο έγινε μέσα από άρθρα και συνεντεύξεις με τα μέλη του τσελιγκάτου των Π., αλλά και της ευρύτερης Βλάχικης κοινότητας της Θεσπρωτίας καθώς και από προσωπικές εμπειρίες. Η καταγραφή της πληροφορίας σε μορφή σχεδίων έγινε βάση του υλικού της Α. Χατζημιχάλη, και τις μαρτυρίες των παραπάνω.

Οι πληροφορίες για την Ηγουμενίτσα του Μεσοπολέμου και το ίδιο το μέγαρο, αντλήθηκαν κυρίως από γραπτές πηγές της εποχής, με σημαντικότερη το βιογραφικό βιβλίο της Πόπης-Μαρνέλη Πιτούλη που αργότερα εμπλουτίστηκαν από ημιδομημένες συνεντεύξεις που αντλήθηκαν από μέλη της οικογένειας. Χαρακτηριστικές ήταν οι μαρτυρίες του Α. Πιτούλη, αρχείο της οποίας

βρέθηκε στο διαδίκτυο και η συνέντευξη της Σ. Πιτούλη που έγινε εν μέσω της πανδημίας.

Τέλος, εφόσον μεγάλο ποσοστό του παραπάνω υλικού αποτελείται από γραπτές μαρτυρίες, συνεντεύξεις, προσωπικές παρατηρήσεις, καταγραφές και πολύ λιγότερο από επιστημονική έρευνα, η επεξεργασία της πληροφορίας έγινε με τέτοιο τρόπο, ώστε να σχηματισθεί μια πολυπρισματική αφήγηση των γεγονότων και του τρόπου ζωής της συγκεκριμένης εποχής σε μία περιοχή που μέχρι τώρα έχει μείνει ανεξερεύνητη.

δομή εργασίας

Στο πρώτο μέρος της εργασίας θα αναλυθούν κάποια βασικά στοιχεία για την ιστορία, τον πολιτισμό και τον τρόπο ζωής των ημινομαδικών Βλάχικων κοινοτήτων της εποχής και θα ανατρέξουμε στις απαρχές της οικογένειας Πιτούλη. Έπειτα θα ακολουθήσει η ανάλυση της κατασκευής των δύο τύπων της Βλάχικης καλύβας και θα δοθεί έμφαση στην εσωτερική διάταξη και το μοντέλο κατοίκησης της κυκλικής καλύβας, ως συνηθέστερης στην περιοχή.

Στο δεύτερο μέρος, θα γίνει αναφορά στις διαδικασίες αστικοποίησης των Βλάχικων κοινοτήτων και της αφομοίωσής τους στο νεοελληνικό κράτος, στην ιστορία της πόλης της Ηγουμενίτσας μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και της εγκατάστασης της οικογένειας Πιτούλη σε αυτή. Στη συνέχεια, θα γίνει μια περιγραφή της οικίας Πιτούλη και θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε το μοντέλο κατοίκησης μέσα στο μέγαρο κατά την πρώιμη κατοίκισή του, σε σχέση με το τυπικό οικιστικό μοντέλο της Ηγουμενίτσας. Επιπλέον, θα γίνουν κάποιες παρατηρήσεις σχετικά με την οικία Πιτούλη, τους λόγους που οδήγησαν στην κατασκευή του εν λόγω κτηρίου και του αντίκτυπου που είχε στην περιοχή και στους ενοίκους της.

Τέλος, θα γίνει μια σύγκριση μεταξύ των δύο κατοικιών όσον αφορά τη μορφολογία, την κλίμακα, τον τρόπο ζωής που επιτάσσουν και κυρίως της ιδεολογία που προβάλλει το καθένα.

Κεφάλαιο 1:

η Ζωή στα κονάκια

"στο δρόμο για τα χειμαδιά" - φωτογραφία Κωνσταντίνος Μπαλάφας

1.1 Τι είναι οι Βλάχοι;

Οι Βλάχοι αποτελούν μια μερίδα του πληθυσμού των Βαλκανίων που εκλατινίστηκαν τους πρώτους αιώνες της ρωμαϊκής κατάκτησης.[1] Η μητρική τους γλώσσα αποτελεί ένα κράμα της δημώδους λατινικής και των αρχαίων ελληνικών και είναι συγγενής με τις ρωμανικές γλώσσες μεταξύ των οποίων είναι τα ιταλικά και τα ρουμάνικα.[2]

Η τελευταία είναι και μια από τους λόγους που έχουν ειπωθεί αρκετές διφορούμενες απόψεις σχετικά με την καταγωγή τους, κάποιες από τις οποίες προέκυψαν από πολιτικές σκοπιμότητες. Οι επικρατέστερες υποστηρίζουν ότι πρόκειται για έναν βαλκανικό πληθυσμό με ιλλυρικό, θρακικό ή ελληνικό υπόστρωμα.[3] Το επιχείρημα αυτό φαίνεται να υποστηρίζεται από την ύπαρξη λεκτικών δανείων της ομηρικής περιόδου στη βλάχικη γλώσσα.[4]

Ο Βλάχικος πληθυσμός αρχικά προσδιορίζεται ως μια ορθόδοξη γλωσσική ομάδα,[5] με έμφυτη συνείδηση της πολιτισμικής της ετερότητας. Η λέξη Βλάχος προέρχεται από τη γερμανική λέξη Walechen που σημαίνει ξένος, αλλοεθνής, λατινόφωνος[6] και αποτελεί ειρημένη προσωνυμία αφού οι ίδιοι αυτοπροσδιορίζονται με τον όρο Αρμάνοι/ Armanji ή Αρωμούνοι. Ο όρος έχει κοινή προέλευση με το Ρωμιός, και υποδηλώνει τον Ρωμαίο πολίτη που εκτός της ελληνικής, κατείχε και τη λατινική γλώσσα.[7]

1 Κούρος, Κωνσταντίνος. 'Τα χειμαδιά των βλάχων στο Κεφαλόβρυσο'. Πωγωνιακά Χρονικά, τχ. 2 (1996): 149–59, σελ. 149.
2 Εξάρχος, Γιώργης. Αυτοί είναι οι Βλάχοι. Αθήνα: Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 1994, σελ. 57.
3 Εξάρχος, ό.π., σελ. 31
4 Εξάρχος, ό.π., σελ. 57.
5 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Οι Βλάχοι της Ελλάδας'. Στο Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα, Α:485–94. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006.
6 Εξάρχος, Γιώργης. Αυτοί είναι οι Βλάχοι. Αθήνα: Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 1994, σελ. 27.
7 Εξάρχος, ό.π., σελ. 25.

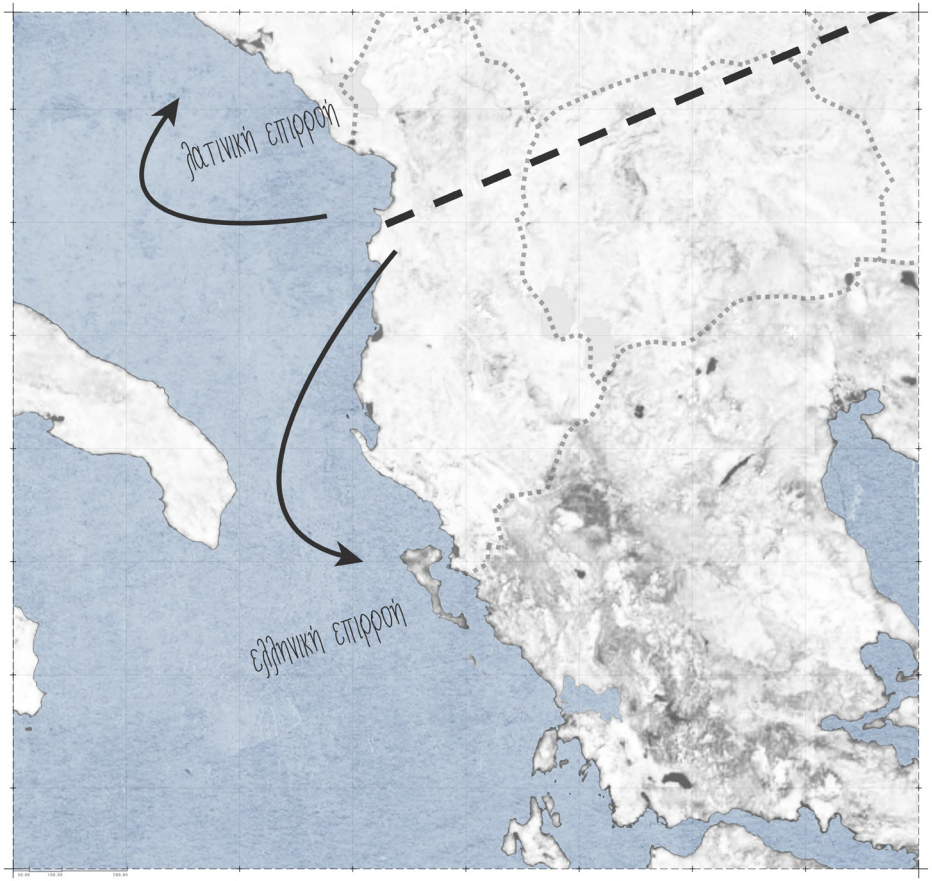

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΕΣ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Η μακραίωνη ενασχόλησή τους με την κτηνοτροφία ήδη από το μεσαίωνα, οδήγησε στην ταύτιση του εθνονύμιού τους με τον φερέοικο ποιημένα, ασχέτως της γλωσσικής του ταυτότητας.[8] Οι Βλάχοι κτηνοτρόφοι χαρακτηρίζονται ως νομάδες λόγω των συνεχών μετακινήσεών τους.

Ωστόσο, αυτού του είδους οι μετακινήσεις λαμβάνουν τέλος κατά τον 15ο με 16ο αιώνα μ.Χ. με τη σταδιακή συγκρότηση βλάχικων οικισμών στα ορεινά του ελλαδικού χώρου και τα Βαλκάνια.[9] Αυτή η εξέλιξη οδηγεί στην άνθηση της μεταβατικής κτηνοτροφίας, γνωστής και ως transhumance,[10] δηλαδή της περιοδικής και μεταβαλλόμενης μετακίνησης των κοπαδιών μεταξύ δύο περιοχών με γνώμονα το κλίμα και την εποχή. Η πρακτική αυτή ήταν μια αναγκαστική ή επιβαλλόμενη συνθήκη, καθώς η παραδοσιακή κτηνοτροφία αιγοπροβάτων στον ελλαδικό χώρο απαιτούσε την κάθετη μετακίνηση, (από τα πεδινά στα ορεινά και αντιστρόφως) όταν τα κοπάδια αυξάνονταν σε μέγεθος.[11]

Η ανάγκη εξασφάλισης επαρκών βοσκοτόπων για το μεγάλο αριθμό ζώων τους υποχρέωνε να διανύουν μεγάλες αποστάσεις στα δύσβατα περάσματα της Πίνδου και τους καθιστούσε ικανούς αγωγιάτες.[12]

Όσο υφίστατο η Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι μεταφορές των πληθυσμών γινόταν πολύ

8 Κουκούδης, Αστέρης. 'Σαρακατσαναίοι και Βλάχοι: ομοιότητες και διαφορές'. Οι Βλάχοι.gr (blog), Μάρτιος 2007.

9 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Οι Βλάχοι της Ελλάδας'. Στο Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα, Α:485–94. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006, σελ. 488.

10 Ψυχογιός, Δημήτρης, και Γεωργία Παπαπέτρου. 'Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων'. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ. 53 (1984): 3–23,σελ. 4.

11 Ψυχογιός, Δημήτρης, και Γεωργία Παπαπέτρου. 'Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων'. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ. 53 (1984): 3–23, σελ. 21.

12 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 126.

Βλάχικη οικογένεια στην πεδιάδα της Παραμυθιάς το 1913, στο δρόμο από τα χειμαδιά προς τα καλοκαιρινά κονάκια - φωτογραφία Fred Boissonnas

πιο εύκολα, καθώς δεν υπήρχαν εθνικά σύνορα. Επιπλέον, οι συνεχείς πόλεμοι και εξεγέρσεις προκάλεσαν την ερήμωση των πεδινών εκτάσεων και την άνθηση των ορεινών όγκων.[13] Άλλωστε ο ημινομαδισμός μεγάλων αποστάσεων ακμάζει σε ενιαία διοικητικά κράτη και αυτοκρατορίες με εξελιγμένο κοινωνικοπολιτικό και οικονομικό πλαίσιο.[14] Σε αυτό το συμπέρασμα συντελεί και το γεγονός ότι με την απελευθέρωση τον 19ο αιώνα όλο το σύστημα σταδιακά καταλύεται.[15]

13 Ψυχογιός, Δημήτρης, και Γεωργία Παπαπέτρου. 'Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων'. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ. 53 (1984): 3–23, σελ. 21.

14 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 127.

15 Ψυχογιός, Δημήτρης, και Γεωργία Παπαπέτρου. 'Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων'. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ. 53 (1984): 3–23, σελ. 21.

16 Κούρος, Κωνσταντίνος. 'Τα χειμαδιά των βλάχων στο Κεφαλόβρυσο'. Πωγωνιακά Χρονικά, τχ. 2 (1996): 149–59, σελ. 150.

17 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Η Εξέλιξη της Ημινομαδικής Κτηνοτροφικής Κοινότητας στα Πλαίσια των Εθνικών Αγροτικών Σχέσεων: Το Παράδειγμα της Αετομηλίτσας'. Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 28 (1987): 261–84, σελ. 264.

18 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 121.

19 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Η διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου'. Εθνολογία 4 (1996): 151–70, σελ. 154.

20 Αλεξάκης, ό.π., σελ. 154.

21 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Η Εξέλιξη της Ημινομαδικής Κτηνοτροφικής Κοινότητας στα Πλαίσια των Εθνικών Αγροτικών Σχέσεων: Το Παράδειγμα της Αετομηλίτσας'. Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 28 (1987): 261–84, σελ. 277.

22 Κούρος, Κωνσταντίνος. 'Τα χειμαδιά των βλάχων στο Κεφαλόβρυσο'. Πωγωνιακά Χρονικά, τχ. 2 (1996): 149–59, σελ. 150.

23 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 119.

24 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Η Εξέλιξη της Ημινομαδικής Κτηνοτροφικής Κοινότητας στα Πλαίσια των Εθνικών Αγροτικών Σχέσεων: Το Παράδειγμα της Αετομηλίτσας'. Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 28 (1987): 261–84, σελ. 265.

1.2 το τσελιγκάτο

Η Βλάχικη κτηνοτροφική κοινωνία ήταν οργανωμένη σε τσελιγκάτα ή στάνες (τουρέστι, στα βλάχικα, από τη λέξη turma=κοπάδι, ομάδα στα λατινικά και την κατάληξη –'εστι που δηλώνει τόπο).[16] Το τσελιγκάτο ήταν μια μορφή παραγωγικού συνεταιρισμού που απαρτίζονταν από έναν αριθμό οικιακών ομάδων κάτω από έναν ισχυρό κτηνοτρόφο,[17] αντίστοιχα με τους σημερινούς «οίκους».[18]

Οι οικογένειες που αποτελούσαν το τσελιγκάτο συνήθως συνδεόταν εξ αρρενογονίας όπως τα μελιέτια - ομάδες πατρογραμμικές και εξωγαμικές, αντίστοιχες με το γένος (clan), τη φάρα ή το σόι.[19] Το κάθε μελιέτι είχε ως σημείο αναφοράς έναν κοινό πρόγονο, τα μέλη του συνήθως είχαν το ίδιο επώνυμο.[20] Γενικά όλες οι βλάχικες κοινωνίες στηρίζονταν στη διευρυμένη πολυεστιακή οικογένεια. Ο ρόλος του κάθε ατόμου στη διαδικασία της παραγωγής καθοριζόταν από τη θέση του στην οικογένειά του και αντίστοιχα τη θέση αυτής σε όλο τον οργανισμό.[21]

Το τσελιγκάτο αποτελούνταν από τον τσέλιγκα τους σμίχτες, τους τσοπαναρέους, και τους κυρατζήδες ή αγωγιάτες (υπεύθυνοι για τη μεταφορά προϊόντων με φορτηγά ζώα, όπως τα μουλάρια).[22] Η θέση του τσέλιγκα και του αρχιτσέλιγκα ήταν πολύ υψηλή στην κοινωνική ιεραρχία.[23] Ήταν ο γενικός διευθυντής του συνεταιρισμού[24] και ήταν απαραίτητο να γνωρίζει «λίγα γράμματα»,

αφού ήταν υπεύθυνος για τις οικονομικές συναλλαγές με τους γαιοκτήμονες και τους διάφορους εμπόρους και προμηθευτές.[25] Επίσης έπρεπε να είναι κατάλληλα δικτυωμένος, με τους κρατικούς λειτουργούς και άτομα πολιτικής και οικονομικής ισχύος ώστε να μπορεί να αποσπά «χάρες» για την αποτελεσματικότερη διεκπεραίωση διαφόρων υποθέσεων και την καλύτερη εκπροσώπηση της τοπικής κοινωνίας.[26]
Οι σμίχτες και οι τσοπαναραίοι λειτουργούσαν ως εταίροι μέσα στο τσελιγκάτο, με μόνη διαφορά ότι οι πρώτοι συνέβαλλαν με ένα μικρό κεφάλαιο (το ιδιόκτητο κοπάδι τους το οποίο «σμίγανε» με το πολύ μεγαλύτερο κοπάδι του τσέλιγκα), ενώ οι δεύτεροι προσφέραν μόνο εργασία- βοσκούσαν δηλαδή τα κοπάδια χωρίς αυτά να τους ανήκουν.[27] Το μέγεθος και η ισχύς του τσελιγκάτου αναλογούσε με το μέγεθος του κοπαδιού – πυρήνα, δηλαδή το μερίδιο του τσέλιγκα. Υπήρχαν περιπτώσεις που τα τσελιγκάτα αριθμούσαν χιλιάδες ζώα (κεφάλια) και δεκάδες οικιακές μονάδες.[28]

Οι μικρότεροι σε ισχύ κτηνοτρόφοι ήταν προτιμότερο να συνεργαστούν ως μέτοχοι έναν μεγαλύτερο οργανισμό διότι ήταν πρακτικά αδύνατο για τους ίδιους να ανταγωνιστούν επιτυχώς για τους μεγάλους βοσκότοπους.[29] Πολλές αδύνατες οικονομικά οικογένειες υιοθέτησαν τα επώνυμα των τσελιγκάδων που υπηρετούσαν ώστε να επωφεληθούν από το κύρος τους.[30] Ωστόσο ήταν μεγάλη η

25 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 119.
26 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Η Εξέλιξη της Ημινομαδικής Κτηνοτροφικής Κοινότητας στα Πλαίσια των Εθνικών Αγροτικών Σχέσεων: Το Παράδειγμα της Αετομηλίτσας'. Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 28 (1987): 261–84, σελ. 265-268.
27 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Η Εξέλιξη της Ημινομαδικής Κτηνοτροφικής Κοινότητας στα Πλαίσια των Εθνικών Αγροτικών Σχέσεων: Το Παράδειγμα της Αετομηλίτσας'. Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 28 (1987): 261–84, σελ. 265.
28 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 265.
29 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 118.
30 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Η Εξέλιξη της Ημινομαδικής Κτηνοτροφικής Κοινότητας στα Πλαίσια των Εθνικών Αγροτικών Σχέσεων: Το Παράδειγμα της Αετομηλίτσας'. Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 28 (1987): 261–84, σελ. 268.

«στο διάβα» - φωτογραφία Κωνσταντίνος Μπαζάφας

πιθανότητα χειραγώγησής τους από τα αφεντικά τους, αν και γινόταν εξαιρέσεις, κυρίως λόγω της συγγένειας των συμβαλλόμενων μελών.[31]

Οι δραστηριότητες του τσελιγκάτου δεν περιορίζονταν στον παραγωγικό τομέα, αλλά επεκτεινόταν σε ολόκληρη την κοινωνική ζωή των συνεργαζόμενων μελών, αφού κατά τις μετακινήσεις τους αποτελούσαν κοινωνικές ομάδες με βάση τα κονάκια, δηλαδή τους κατασκηνωτικούς καταυλισμούς.[32] Οι δύσκολες συνθήκες της ποιμενικής ζωής καθιστούσαν υποχρεωτική την ανθρώπινη συνεργασία ώστε να γίνεται πλήρης αξιοποίηση των περιορισμένων πόρων.[33] Το αίσθημα εμπιστοσύνης και αλληλεγγύης που χαρακτήριζε αυτές τις κοινότητες εξασφάλιζε περαιτέρω κοινωνική ασφάλεια- στοιχείο απαραίτητο λόγω της αυξημένης ανασφάλειας που προκαλούσε η πολιτική αστάθεια στην ευρύτερη περιοχή.[34]

Ήδη από τον 18ο αιώνα η κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της Βλάχικης κοινωνίας ξεπερνούσε τα όρια του πρωτογενούς τομέα της κτηνοτροφίας και περνούσε στη βιοτεχνική επεξεργασία των προϊόντων και τη μετέπειτα εμπορική διακίνησή τους με τη μεσολάβηση κυρατζίδων για τη μεταφορά τους.[35]

31 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 265.
32 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 264-265.
33 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 122.
34 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Η Εξέλιξη της Ημινομαδικής Κτηνοτροφικής Κοινότητας στα Πλαίσια των Εθνικών Αγροτικών Σχέσεων: Το Παράδειγμα της Αετομηλίτσας'. Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 28 (1987): 261–84, σελ. 278.
35 Κουκούδης, Αστέρης. 'Σαρακατσαναίοι και Βλάχοι: ομοιότητες και διαφορές'. Οι Βλάχοι.gr (blog), Μάρτιος 2007.

βοσκοί - φωτογραφία Κωνσταντίνος Μπαζάφας

Σε ορισμένα τσελιγκάτα αναπτύχθηκε μια αξιόλογη βιοτεχνική και στη συνέχεια εμπορική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα να διευρυνθεί το πεδίο δράσης τους ώστε να γίνουν διασυνδέσεις με μεγάλα εμπορικά κέντρα της Ευρώπης.[36] Η έντονη αλληλεπίδραση που προκάλεσε αυτή η δραστηριότητα υπήρξε καθοριστική στην πολιτισμική εξέλιξη αυτών των κοινοτήτων.[37]

36 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Οι Βλάχοι της Ελλάδας'. Στο Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα, Α:485–94. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006, σελ. 491.
37 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 491.

αγωγιάτης - φωτογραφία Κωνσταντίνος Μπαζάφας

1.3 η μεταφορά - τα καραβάνια

Η ποιμενική ζωή των βλάχικων πληθυσμών χωριζόταν σε δυο εποχές: την καλοκαιρινή και τη χειμωνιάτικη.[38] Σύμφωνα με το μοντέλο του ευθύ ημινομαδισμού – transhumance directe- οι κτηνοτρόφοι κινούνταν από τα πεδινά στα ορεινά κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών μηνών και το αντίστροφο κατά τους χειμερινούς μήνες, διότι τα κοπάδια ήταν ευαίσθητα στο κρύο και στη ζέστη.[39]

Οι μετακινούμενες κοινότητες της Δυτικής Ελλάδας συχνά παλινδρομούσαν μεταξύ καθορισμένων περιοχών στα ορεινά της Πίνδου και της Αλβανίας ενώ τα χειμαδιά (οι πεδινές εκτάσεις) βρισκόταν προς τα νοτιοδυτικά, το οποίο ερμηνεύεται από το ανάγλυφο του εδάφους και από τους φυσικούς δρόμους που διαμορφώνουν οι ποταμοί της περιοχής.[40] Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1919 διευκόλυνε τους κτηνοτρόφους αφού τους επέτρεπε να εκμεταλλεύονται συνεχώς τα ίδια λιβάδια.[41] Οι διασυνοριακές μετακινήσεις έπαψαν οριστικά το 1917, όταν έκλεισαν τα σύνορα, «κόπηκε η Αλβανία» με αποτέλεσμα πολλές οικογένειες να χωριστούν, αποκλεισμένες στις δύο πλευρές των συνόρων.[42]
Συνήθως οι μετακινήσεις του τσελιγκάτου προς τα ορεινά ξεκινούσαν από τα τέλη Απριλίου με αρχές Μαΐου με γνώμονα τη γιορτή του Αγίου Γεωργίου, ενώ η κάθοδος προς τα χειμαδιά ξεκινούσε περίπου στα

38 Κούρος, Κωνσταντίνος. 'Τα χειμαδιά των βλάχων στο Κεφαλόβρυσο'. Πωγωνιακά Χρονικά, τχ. 2 (1996): 149–59, σελ. 149.
39 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 117.
40 Ψυχογιός, Δημήτρης, και Γεωργία Παπαπέτρου. 'Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων'. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ. 53 (1984): 3–23, σελ. 18.
41 Ψυχογιός και Παπαπέτρου,ό.π., σελ. 8.
42 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 131.

το καραβάνι - επιστροφή στα χειμαδιά

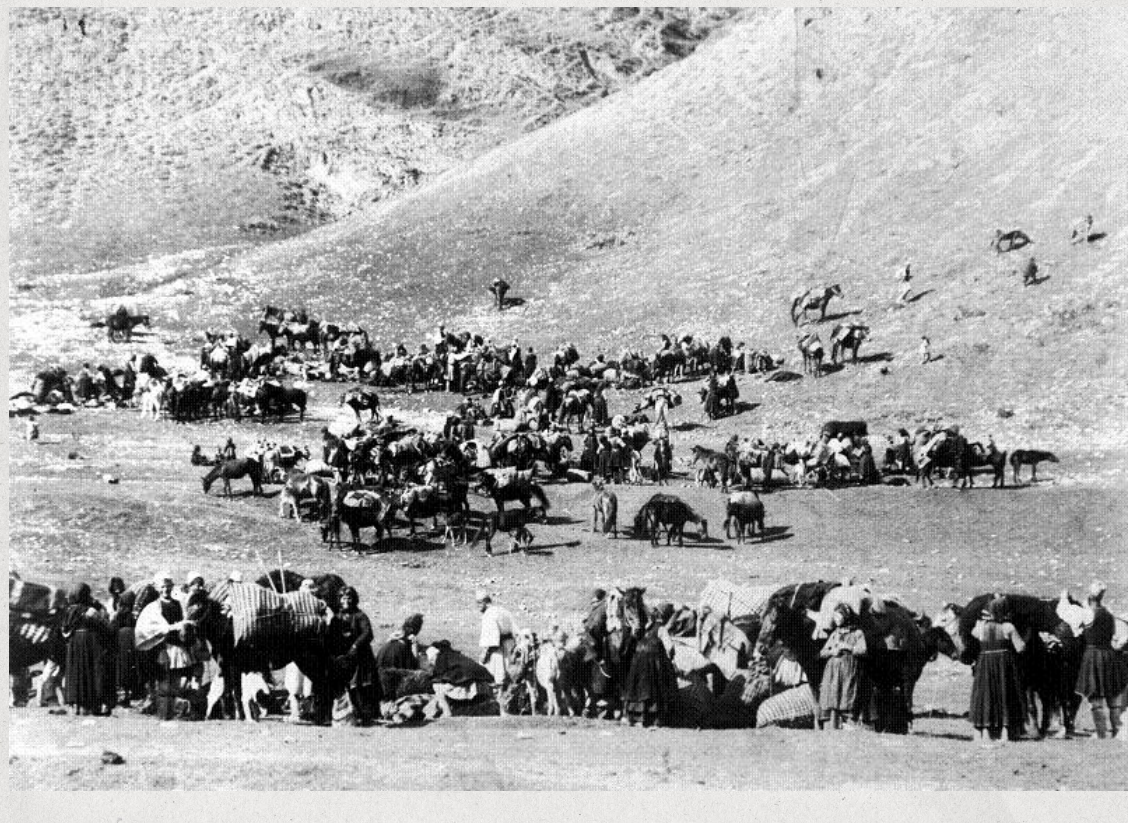

τέλη Οκτωβρίου με αρχές Νοεμβρίου, ανάλογα με τις καιρικές συνθήκες ανά έτος και πάντα με γνώμονα την γιορτή του Αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου).[43]

Τα ταξίδια ήταν μεγάλα σε διάρκεια – δεκαπέντε έως και είκοσι ημέρες- και πολλές φορές επικίνδυνα. Λόγω αυτού, ο σχηματισμός της πομπής των καραβανιών ήταν καθορισμένος: στην αρχή προπορεύονταν κάποιοι από τους άντρες, οπλισμένοι. Από πίσω ακολουθούσαν τα γυναικόπαιδα που συνόδευαν τα ζώα, φορτωμένα με τα υπάρχοντά τους μαζί με τη συνοδεία των ανδρών. Τα κοπάδια ακολουθούσαν βόσκοντας με ουραγούς τους τσοπάνηδες με τα τσοπανόσκυλα που τα φύλαγαν σε περίπτωση αρπαγής.[44]
Τα καραβάνια μπορεί να περνούσαν από εμπορικά κέντρα για να πουλήσουν ή να προμηθευτούν προϊόντα.

Η πορεία των καραβανιών γινόταν ακολουθώντας τα ρέματα και τις κοίτες των ποταμών, με ενδιάμεσους σταθμούς για διανυκτέρευση, τα κονάκια όπου έστηναν τις πρόχειρες τέντες τους.[45]
«Μπροστά πέρασαν οι νυφάδες κι οι ανύπαντρες κοπελιές. Κάθε μια κρατούσε κι από ένα άλογο φορτωμένο, από το χαλινάρι του. […] Ακολουθούσαν οι μανάδες με τα μικρά παιδιά φορτωμένα κι αυτά πάνω στο βιός. Κάθε μια, τ' άλογό της και το δικό της παιδί κι αυτές ποδαράτες. […] Οι πολύχρωμες βελέντζες […] σκέπαζαν το βιός πάνω στ' άλογα.

43 Κούρος, Κωνσταντίνος. 'Τα χειμαδιά των βλάχων στο Κεφαλόβρυσο'. Πωγωνιακά Χρονικά, τχ. 2 (1996): 149–59, σελ. 150.
44 Κούρος, ό.π., σελ. 152.
45 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 128.

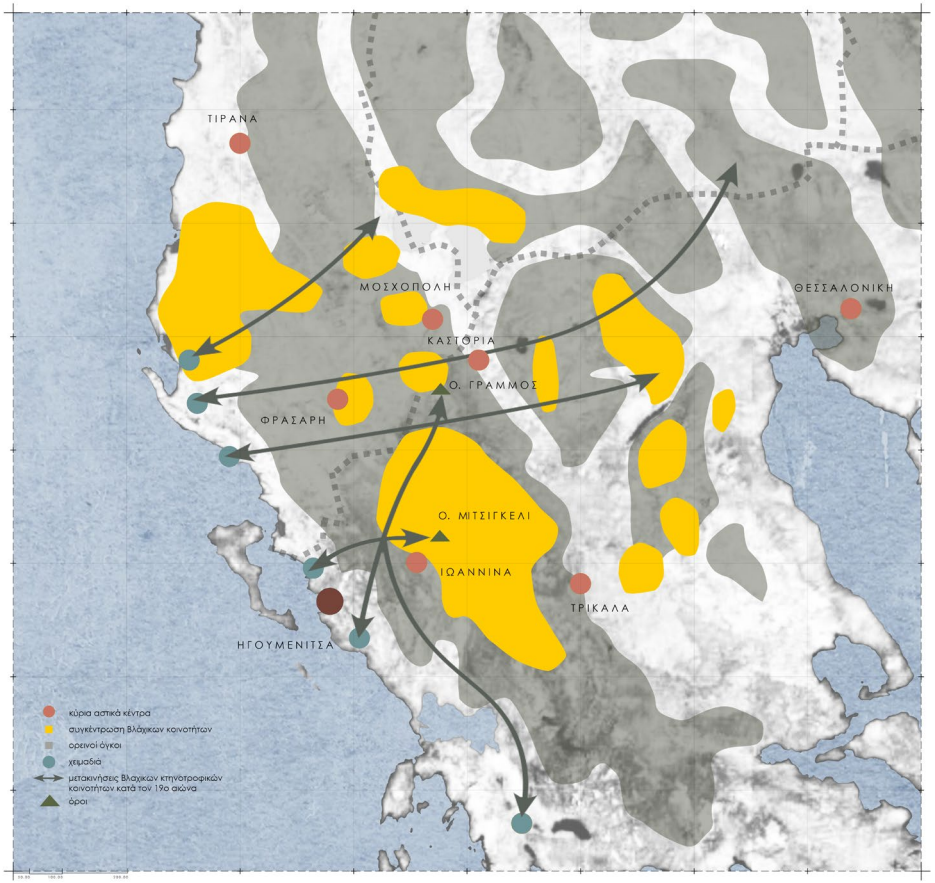

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ ΒΛΑΧΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

Ύστερα ακολουθούσαν οι οικογένειες των τσοπάνηδων, […] με το βιός όλο φορτωμένο στα μουλάρια και τα μικρά παιδιά πάνω στα ντέγκια. Με τα καζάνια, με τις καρδάρες για το άρμεγμα, με τ' ασκιά, τα γαλοτύρια και τα τυριά. […] Αρμαθιές το βουνίσιο τσάι, τακτοποιημένο με τη σειρά μέσα στα μάλλινα χαράρια. […] Όλα προμήθειες για το μακρύ χειμώνα στα χειμαδιά.

Κι ύστερα τα πρόβατα. Μπροστά τα κριάρια με τα μεγάλα κυπριά περασμένα στο σβέρκο. […] Τα πρόβατα, τα γίδια, τα μαντρόσκυλα κι οι τσοπάνηδες να σφυρίζουν και να μαζεύουν τα ζωντανά με τις γκλίτσες, για να μη μπαίνουν στα ξένα χωράφια δεξιά κι αριστερά στο δρόμο και κάνουν ζημιές στα σπαρτά».[46]

«[…] Το καραβάνι, πέρασε από χωριά και κωμοπόλεις που τότε γνώριζαν άνθιση.[…] Σκοτώνονταν οι χωρικοί να καλωσορίσουν τους τσελιγκάδες στις βρύσες καθώς ξεπέζευαν γι' να ποτίσουν τ' άλογα, να δροσιστούν κι αυτοί. […] Ν' αλλάξουν δώρα και χαμόγελα, να πιούν νερό με το λουκούμι στη βρύση, να ευχηθούν. Καλό χειμώνα στα χειμαδιά! Να μας ξανάρθετε με το καλό την άνοιξη».[47]

46 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 24-25.
47 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 27.

«με το βιός όλο φορτωμένο στα μουλάρια και τα μικρά παιδιά πάνω στα ντέγκια» - φωτογραφία Κωνσταντίνος Μπαλάφας

«το καραβάνι, πέρασε από χωριά και κωμοπόλεις που τότε γνώριζαν άνθιση» - φωτογραφία Αδελφοί Μανάκια

1.4 η ιστορία της οικογένειας Π.

Η οικογένεια Πιτούλη έχει τις ρίζες της στα βλαχοχώρια της σημερινής Αλβανίας, τα οποία επί της τουρκοκρατίας ήταν προέκταση των βλάχικων οικισμών της Πίνδου.[48] Συγκεκριμένα, η καταγωγή τους είναι από τη Φράσαρη της Πρεμετής, η οποία καταστράφηκε από τους Οθωμανούς. Οι πληθυσμοί που κατάγονται από εκεί αυτοαποκαλούνται Φρασαριώτες ή καραγκούνοι, ενώ στην ελληνική αναφέρονται ως Αρβανιτόβλαχοι[49] – ονομασία που σχετίζεται με το ότι είναι τρίγλωσσοι, αφού κατέχουν και κάποια από τις αλβανικές διαλέκτους (εκτός από τα ελληνικά και τα βλάχικα), και δεν αφορά κάποια εθνοτική βάση.[50]

Οι παραπάνω οικισμοί, υπήρξαν σημαντικά οικονομικά και πνευματικά κέντρα κατά τον 18ο αιώνα, με κορωνίδα τη Μοσχόπολη, που έπαιξε σημαντικό ρόλο στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό.[51] Μετά την καταστροφή τους, οι κάτοικοι διασκορπίστηκαν στον ελληνικό χώρο και ασχολήθηκαν με την κτηνοτροφία.
Μεταξύ εκείνων ήταν και η οικογένεια Π. η οποία ήταν παρακλάδι μιας μεγαλύτερης κτηνοτροφικής οικογένειας, των Κοτσαίων. Οι Π. εγκαταστάθηκαν στα λιβάδια του Μαργαριτίου στη Θεσπρωτία για τους χειμερινούς μήνες, ενώ τα καλοκαίρια ανέβαιναν στα βουνά του Γράμμου όπου ζούσαν ως σκηνίτες.[52]

48 *Συνέντευξη Αχιλέα Πιτούλη, 2012..*
49 *Εξάρχος, Γιώργης. Αυτοί είναι οι Βλάχοι. Αθήνα: Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 1994, σελ. 27.*
50 *Εξάρχος, ό.π., σελ. 28.*
51 *Συνέντευξη με Ναπολέοντα Ζάγκλη.*
52 *Συνέντευξη Αχιλέα Πιτούλη, 2012.*

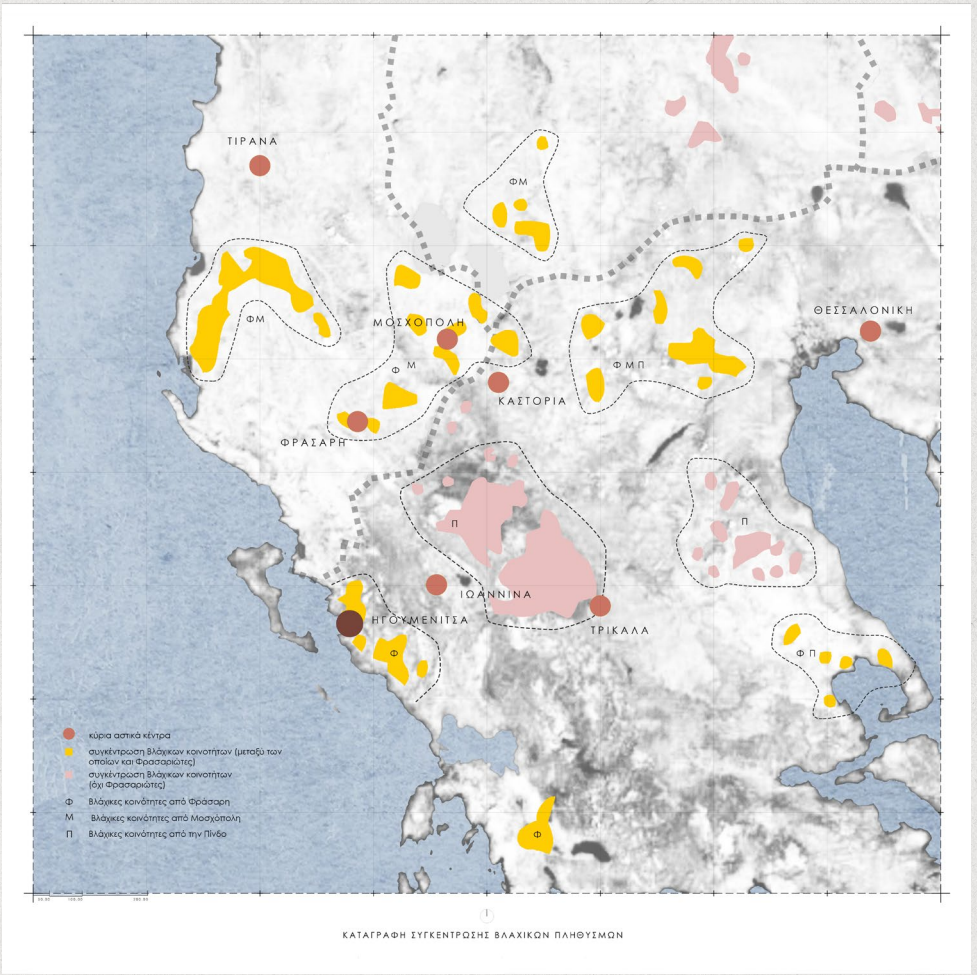

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗΣ ΒΛΑΧΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

Το 1905 σκοτώθηκε ο πατέρας και αρχηγός της οικογένειας Δημήτρης Πιτούλης. κατά τη διάρκεια συμπλοκής στο Γράμμο καθώς κατέβαιναν στα χειμαδιά από την Αλβανία, στο βουνό Μιλέτς όπου είχαν περάσει το καλοκαίρι. Ανάμεσα στα επτά παιδιά (τέσσερα αγόρια και τρία κορίτσια) η αρχηγία της οικογένειας και του τσελιγκάτου πέρασε στον δεύτερο γιό, τον Χρήστο (Κήτο) Πιτούλης, με τη συνεργασία των υπολοίπων αδελφών του, τον Κωνσταντίνο (Ντίνα), τον Θωμά (Τσώμα) και τον Γιώργη.[53]

Το επόμενο διάστημα η πορεία της οικογένειας ήταν συγκεχυμένη καθώς διώκονταν από τους Τούρκους λόγω της βεντέτας που προκάλεσε η δολοφονία του Δημήτρη Π. Κατά τη διάρκεια των επόμενων χρόνων προσπαθούσαν να επιβιώσουν εκμεταλλευόμενοι τις πολιτικές εξελίξεις.

Αρχικά αποπειράθηκαν να διαφύγουν στην Παλαιά Ελλάδα μέσω της Άρτας, όπου αφήνουν την περιουσία τους στην Τράπεζα της Ελλάδος. Ωστόσο δεν κατάφεραν να εισέλθουν στη χώρα και παρέμειναν στα λιβάδια της Πρέβεζας όπου αναμίχθηκαν με τον Ελληνικό στρατό, με αποτέλεσμα να συμμετάσχουν στον Α' Βαλκανικό Πόλεμο.[54]

«Πολλοί φαντάροι πήγαιναν και ξεκουράζονταν στα καλύβια τους και έτρωγαν γάλα και τυρί "ασκίσιο"».[55]

53 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ 30.
54 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π.,σελ 30.
55 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π.,σελ 30.

Δημήτρης Π.

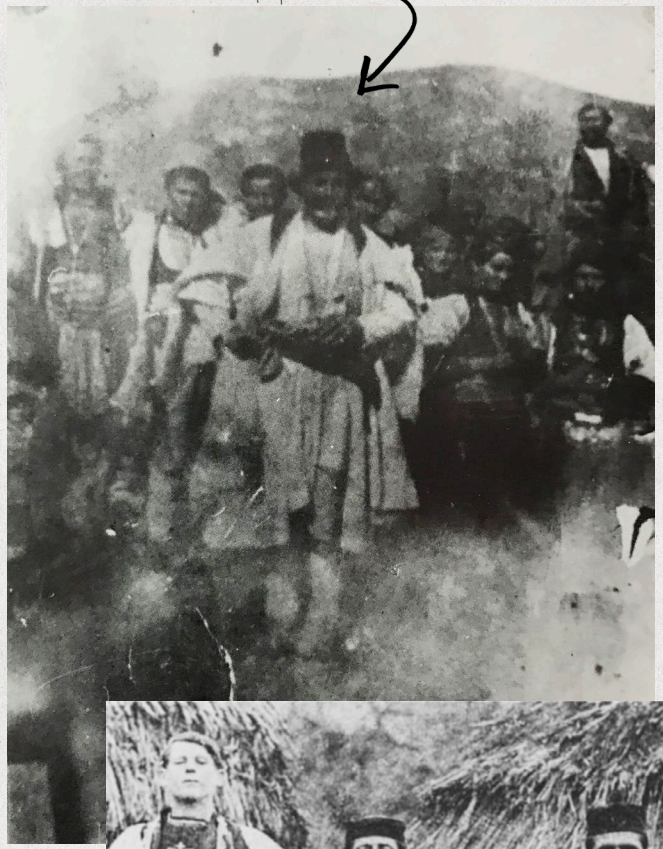

Ο Δημήτρης Πιτούλης σ' ένα πέρασμα από την Αλβανία στην Ελλάδα, οικογενειακώς

Τα τέσσερα αδέρφια στη Φιλιππιάδα το 1910-12 κατά τους Βαλκανικούς πολέμους

Γιώργης Π. Χρήστος Π. Ντίνας Π. Θωμάς Π.

Με την απελευθέρωση της Ηπείρου το 1913 επανήλθαν στο Μαργαρίτι με έντονο εθνικό φρόνημα και νοίκιασαν από τους Μπέηδες μεγάλες εκτάσεις στη Θεσπρωτία, κρατώντας τις πιο πλεονεκτικές θέσεις για τους ίδιους και επινοικιάζοντας τις υπόλοιπες σε άλλους Βλάχους κτηνοτρόφους, πρακτική που τους εξύψωσε πολύ οικονομικά.[56]

Αφού αποφάσισαν να εδραιωθούν στην περιοχή της Θεσπρωτίας, κατά το 1920 άρχισαν να αγοράζουν κτήματα. Στο απόγειό του, το τσελιγκάτο αποτελούνταν από 10.000 πρόβατα και 120 οικογένειες ποιημένων.[57]

56 Συνέντευξη Αχιλέα Πιτούλη, 2012.
57 ό.π.

Τα αδέρφια Π. με τις γυναίκες τους (οι γυναίκες των τσελιγκάδων είχαν ψηλά καπέλα από ασήμι και δέρμα, τα οποία φορούσαν λοξά για να ξεχωρίζουν

Η οικογένεια Π. στη Φιλιππιάδα το 1910-12 με τον ελληνικό στρατό

Κεφάλαιο 2:

η καλύβα

καλύβα σε χωριό της Ηπείρου

2.1 το κονάκι

Ο όρος κονάκι αναφέρεται στον καταυλισμό που έστηνε το κάθε τσελιγκάτο στην περιοχή όπου εγκαθίστατο ανά εποχή, ή ακόμα και στις πρόχειρες κατασκηνώσεις όπου διανυκτέρευαν κατά τη διάρκεια των μετακινήσεων.

Το κάθε κονάκι αποτελείται από πρόχειρες καλύβες, των οποίων τα δομικά και μορφολογικά στοιχεία θυμίζουν πρωτόγονες κατασκευές που απαντώνται σε διάφορα μέρη του πλανήτη.[1] Οι κατασκευές αυτές ήταν απλές, εύκολες και σοφά μονωμένες, ενώ παράλληλα εκμεταλλεύονταν στο έπακρο τους φυσικούς πόρους και πρώτες ύλες του κάθε τόπου, με την ελάχιστη μεταφορά εξωτερικής ύλης και τεχνημάτων.[2] Αυτός ήταν και ένας από τους λόγους που η ένταξη αυτών των κτισμάτων στο περιβάλλον ήταν απόλυτη, όπως ο άνθρωπος του βουνού βρισκόταν σε αρμονία με τη φύση.

Το κονάκι αποτελούνταν από μέχρι και δώδεκα καλύβες (στα μεγάλα τσελικάτα) τοποθετημένες σε σχήμα δρεπανιού με μικρή απόσταση μεταξύ τους και συνήθως συνοδεύονταν από βοηθητικά κτίσματα για τη στέγαση λειτουργιών που είχαν να κάνουν με την κτηνοτροφία και τη βιοτεχνική παραγωγή.[3]

Σε αυτό το κεφάλαιο όμως, θα εξετάσουμε τους τρείς κύριους τύπους καλυβιών που χρησιμοποιούσαν ως κατοικία : τη στρογγυλή καλύβα με τον κωνικό θόλο, την ορθογώνια καλύβα με τη δίρριχτη στέγη και την τέντα.

1 Papageorgiou, Fouli. 'Pastoral Architecture in Europe: Lessons Learnt from Tradition'. Στο Celebrating Pastoral Life. Heritage and Economic Development, 108–20. Athens: PRISMA Centre for Development Studies, 2014, σελ. 108.
2 Αρτινός, Αποστόλης. Η ελάχιστη δομή: Σκηνές της καλύβας. Αθήνα: ΚΡΙΤΙΚΗ, 2014, σελ. 140.
3 Συνέντευξη με Γιάννη Αποστόλου.

σχεδιαστική απεικόνιση κονακίου

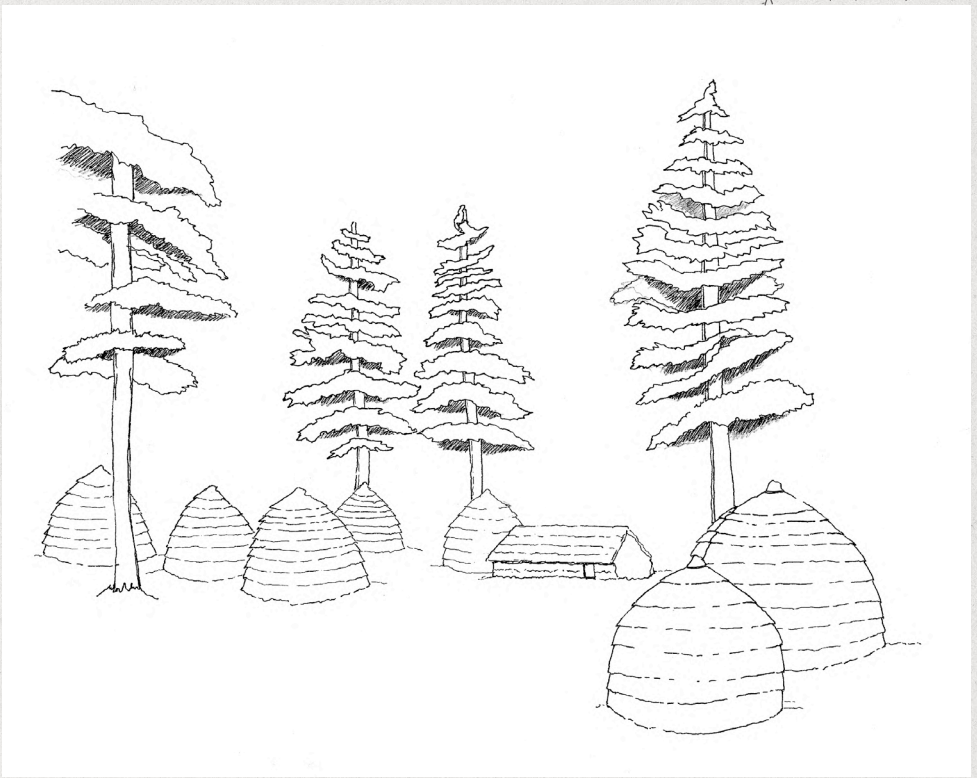

2.2 κατασκευή: 2.2.1 η κλαδόπλεχτη κυκλική καλύβα

Πριν ξεκινήσει η κατασκευή της καλύβας πρέπει να έχει γίνει η συλλογή των υλικών: «*Πρέπει να είναι μαζεμένο από πρωτύτερα όλο τα κλαρί και κάθε φυτικό υλικό για να αρχίσει να στήνεται το καλύβι*».[4] Αυτή η δουλειά γινόταν κυρίως από τις γυναίκες της κάθε οικογένειας. Συχνά έπρεπε να διανύουν μεγάλες αποστάσεις για να βρούνε κατάλληλα δέντρα και φυλλώματα.[5] Χρησιμοποιούσαν κορμούς δέντρων και χοντρά κλαδιά για τον σκελετό τα οποία στη συνέχεια καθαρίζουν, κόβοντας τα κλαδιά και φυλλώματα.[6] Για το πλέξιμο, την επένδυση της καλύβας, μαζεύανε μικρότερα κλαδιά, χορτάρια, φυλλώματα, ακόμη και λουλούδια. Στη συλλογή αυτών βοηθούσαν και τα μικρότερα παιδιά, από τεσσάρων ετών και επάνω.[7]

-«Την καλύβα ποιος την έφτιαχνε?»
-«Εμείς – όχι εμείς, τα μικρά…θυμάμαι όμως φορτώναμε και εμείς, βοηθάγαμε».[8]

Εφόσον είχαν μαζευτεί τα απαιτούμενα υλικά, ξεκινούσε η κατασκευή. Αρχικά καθάριζαν το έδαφος που θα στηνόταν το καλύβι και μετρούσαν με βήματα το χώρο για να προσδιορίσουν τις διαστάσεις του, ανάλογα με το είδος του, τον αριθμό των ατόμων που θα στέγαζε και τον απαραίτητο αποθηκευτικό χώρο για το βιός τους. Έπειτα όριζαν το κέντρο, βάσει του οποίου θα γινόταν η χάραξη της κυκλικής κάτοψης.[9]

Ο κύριος σκελετός της καλύβας αποτελούνταν από κλαριά – κόστι – με ύψος από 2,00 έως 3,00 μέτρα και πάχος «ίσαμε τον καρπό του ανθρώπου».[10] Τα κόστι έμπαιναν κατακόρυφα στην περίμετρο του κύκλου ανά 20 εκατοστά. Η πυκνότητα του σκελετού διέφερε ανάλογα με το μέγεθος της καλύβας ή με το πόσο προσεγμένη ήταν η κατασκευή. Σε μικρότερα ή προχειρότερα καλύβια, τα κόστι απείχαν έως και 50 εκατοστά. Μέσα στις τρύπες έμπηγαν την πιο παχιά άκρη της κλάρας, για να στερεωθεί καλύτερα το κλαρί.[11] Για να «αντέξει» το φορτίο έπρεπε να μπήξουν τα κλαρί σε ανάλογο βάθος και να το στερεώσουν με πέτρες, αν αυτό κρινόταν απαραίτητο.[12] Κατά την κατασκευή του ο κυρίως σκελετού, άφηναν ένα κενό για την πόρτα.

Κατά τη μια εκδοχή της κατασκευής, ο κυρίως σκελετός τελείωνε εκεί. Στη συνέχεια, έπαιρναν τις λεπτότερες άκρες των κατακόρυφων στοιχείων και τις έδεναν μεταξύ τους, «σαν κοτσίδα». Ο κόμπος αυτός αποτελούσε το ψηλότερο σημείο της καλύβας και υποστηριζόταν από κάτω με ένα μεγάλο κλαδί που λεγόταν φούρκα.[13] Η φούρκα λειτουργούσε σαν κεντρικό υποστύλωμα στη μέση της καλύβας. Λεγόταν έτσι γιατί η επάνω άκρη της κατέληγε σε διχάλα, για να μπορεί να «πιάνει» και να στηρίζει τον σκελετό. Η λεπτομέρεια αυτή ήταν πολύ σημαντική γιατί η φούρκα δεν παρέμενε μόνιμα στο καλύβι και έτσι έπρεπε να υποβαστάζει τον σκελετό

4 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 205.
5 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 205.
6 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 205.
7 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 205.
8 Συνέντευξη με Μαγδαληνή Χαντζάρα.
9 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 245-246.

10 Συνέντευξη με Μαγδαληνή Χαντζάρα.
11 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 246.
12 Αρτινός, Αποστόλης. Η ελάχιστη δομή: Σκηνές της καλύβας. Αθήνα: ΚΡΙΤΙΚΗ, 2014, σελ. 152.
13 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 246.

χωρίς να είναι δεμένη σε αυτόν για να αφαιρεθεί εύκολα αργότερα.

Σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή, ύστερα από την τοποθέτηση των κατακόρυφων στοιχείων στην περίμετρο της κάτοψης, γινόταν η τοποθέτηση της φούρκας στο κέντρο της. Η διαλογή της γινόταν πολύ προσεκτικά, αφού έπρεπε να έχει την απαραίτητη διατομή για να μπορεί να υποστηρίξει όλη την κατασκευή αλλά και το απαιτούμενο μάκρος, αφού το ύψος της όριζε το εσωτερικό ύψος της καλύβας.

Στην κορυφή της φούρκας, τοποθετούσαν ένα στεφάνι από βίτσα (κλαδί με μεγάλη αντοχή λυγισμού). Στο εσωτερικό του στεφανιού έδεναν δυο ξύλα σταυρωτά για περαιτέρω στήριξη. Το στεφάνι ήταν η βάση της κορυφής του κώνου της καλύβας, το ψηλότερο ακραίο σημείο, όπου προσδένονταν επιπλέον κόστι τα οποία συναντούσαν κατά αντιστοιχία τα ήδη υπάρχοντα. Όλα μαζί αποτελούσαν τον πρωτεύοντα σκελετό της καλύβας.

Ο δευτερεύοντας σκελετός αποτελούνταν από ξύλινες βέργες τις οποίες περνούσαν περιμετρικά του πρωτεύοντα σκελετού και λειτουργούσαν σαν οριζόντιες συνδέσεις.[14] Η τοποθέτησή τους λεγόταν «δέσιμο» ή «πλέξιμο» και εξασφάλιζε μεγαλύτερη σταθερότητα και αντοχή. Η πυκνότητά των οριζόντιων στοιχείων (περίπου 20 εκατοστά), σχετίζονταν και πάλι

14 Παπαγεωργίου, Φούλη. 'Ερευνητικό Θέμα 2: Αρχιτεκτονική, Συγκεφαλαιωτική Έκθεση Έρευνας'. Στο Πολιτισμός και Φύση: Η Ευρωπαϊκή Κληρονομιά της Αιγοπροβατοτροφίας και της Ποιμενικής Ζωής. Αθήνα: PRISMA Centre for Development Studies, 2012, σελ. 30.

κατασκευή πρωτεύοντα σκελετού κυκλικής καλύβας

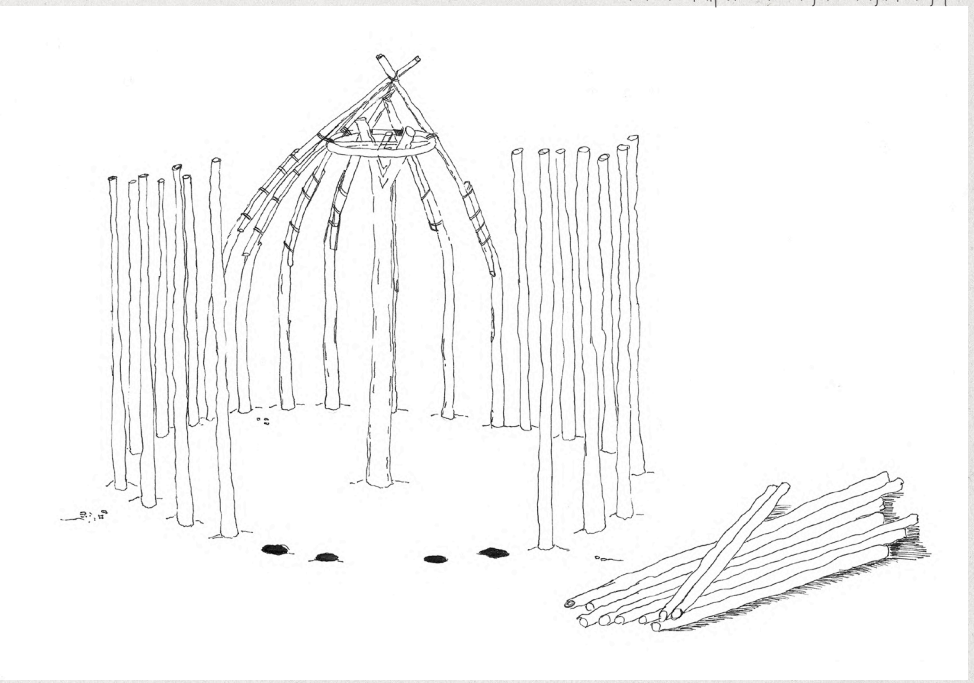

με την ποιότητα της κατασκευής. Επιπλέον, έπρεπε να επαρκεί για να στηριχθεί επάνω της η εξωτερική επένδυση στη συνέχεια.

Οι κόμβοι ή «κόμποι» όπου έδεναν τον δευτερεύοντα σκελετό με τον κύριο ήταν πάντα στην εξωτερική παρειά του κελύφους.

Ξεκινούσαν να «πλέκουν το καλύβι από κάτω προς τα πάνω και όταν πλέον δεν έφταναν την οροφή (κατσούλα) έφτιαχναν ένα είδος ξύλινης σκαλωσιάς.

Μόλις τελείωνε το «δέσιμο» ή «πλέξιμο» του σκελετού, άρχιζαν να το επενδύουν εξωτερικά, να «φράζουν» το καλύβι.[15] Ξεκινούσαν από κάτω προς τα πάνω και στα σημεία που δεν έφταναν χρησιμοποιούσαν και πάλι τις σκαλωσιές. Η επένδυση στις πεδινές περιοχές γινόταν με άχυρα και χόρτα που έβρισκαν κοντά σε βάλτους. Έδεναν το κάθε δεμάτι πάνω στις οριζόντιες βέργες και το «ξάπλωναν» είτε κατακόρυφο είτε με κλίση, ανάλογα με το πάχος που ήθελαν να έχει η επένδυση.[16] Δίπλα σε αυτό το δεμάτι έδεναν το επόμενο, μέχρι να σχηματιστεί μια σειρά, ένας «δομός» γύρω από το σκελετό.[17] Ο κάθε δομός τοποθετούταν έτσι ώστε να επικαλύπτει εν μέρει τον προηγούμενο, για να μην βρέχεται ο σκελετός σε περίπτωση βροχής.[18]

«*[…]Με όσους περισσότερους και αλλεπάλληλους δομούς σκεπάζεται η οροφή (κατσούλα), τόσο*

15 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 252.
16 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 252.
17 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 252.
18 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 253.

το "δέσιμο" της καλύβας - φωτογραφία από Αγγελική Χατζημιχάλη

το "πλέξιμο" της καλύβας - φωτογραφία από Αγγελική Χατζημιχάλη

ευκολότερα χύνονται έξω από το καλύβι τα νεροβρόχια».[19]

Στην επένδυση της οροφής δινόταν ακόμα περισσότερη προσοχή, καθώς πάνω από το άχυρο έμπαινε επιπλέον επένδυση από υδροχαρή φυτά που δεν «κρατάνε» το νερό.[20] Στα ορεινά όπου δεν υπήρχε τέτοια ποικιλία υλικών, χρησιμοποιούσαν ολόκληρα κλαδιά και φύλλωμα, από πλατύφυλλα δέντρα.

Η κατασκευή της πόρτας γινόταν κυρίως στα χειμωνιάτικα κονάκια – τους καλοκαιρινούς μήνες η καλύβα μπορούσε να μένει ανοιχτή πρωί και βράδυ. Το φύλο της πόρτας είχε τη μορφή κλαδόπλεχτου πανέλου και λεγόταν λιάσε ή λιάσα. Η λιάσε ήταν ένα ορθογώνιο πλαίσιο που αποτελούνταν από τέσσερα παλούκια, τα οποία ισαπείχαν μεταξύ τους, όρθια, μεταξύ των οποίων έπλεκαν μικρότερα, πιο ευλύγιστα κλαδιά.

Το πανέλο αυτό είναι μια πρωτογενής μορφή της στέγης και το χρησιμοποιούσαν σαν μεμονωμένη ή επαναλαμβανόμενη μονάδα και σε άλλες κατασκευές. Η λογική της πλέξης πολλαπλών γραμμικών στοιχείων για τη δημιουργία μιας επιφάνειας αποτελούσε την κατασκευαστική αρχή για τη δημιουργία όλων των δομών ή ακόμα και επίπλων που συναντάμε στα κονάκια.

Η κυκλική καλύβα σπάνια είχε παράθυρα,

19 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 257.
20 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 255.

εξωτερική επένδυση από "κλάρωμα", συνηθέστερη στα ορεινά κονάκια

εξωτερική επένδυση από άχυρο ή χόρτα

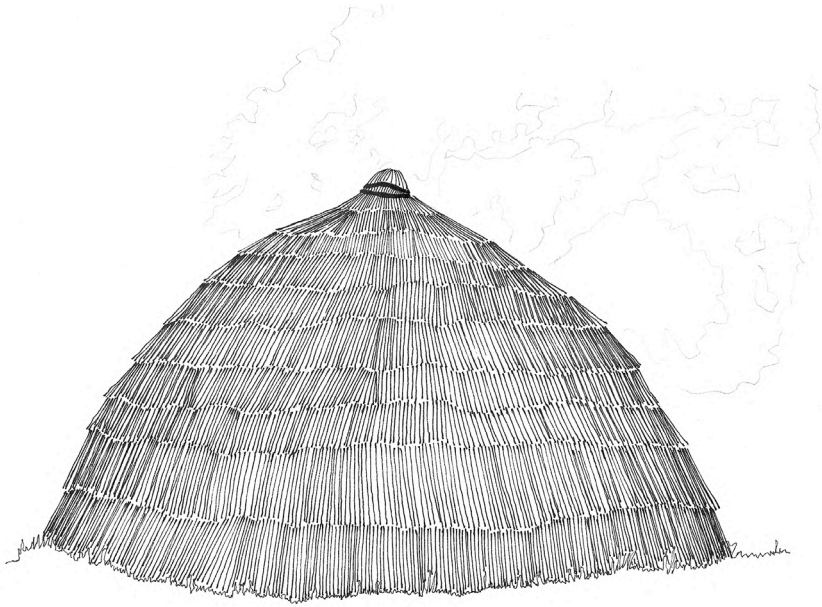

επειδή δημιουργούσαν προβλήματα μόνωσης. Αν όμως επέλεγαν να δημιουργήσουν κάποιο δευτερεύων άνοιγμα για επιπλέον αερισμό, τότε απλά άφηναν κάποια από τις «τρύπες» του ξύλινου σκελετού χωρίς την εξωτερική επένδυση από άχυρα ή φύλλα. Το παράθυρο ήταν τετράγωνο και οι πλευρές του δεν ξεπερνούσαν τα 30 με 40 εκατοστά. Όταν χρειαζόταν να το «κλείσουν» το κάλυπταν με μια βελέντζα, ώστε να προστατεύεται το εσωτερικό από τον αέρα και τη βροχή.

Όταν τελείωνε η κατασκευή του κελύφους της καλύβας, ξεκινούσε η διαδικασία της διαμόρφωσης του εσωτερικού της καλύβας. Δεν γινόταν κάποια αλλαγή στον σκελετό, εκτός από την αφαίρεση της φούρκας, έπειτα από δυο με τρεις μήνες, αφού είχε «καθίσει» το καλύβι, και είχε ξεραθεί το κλάρωμα.[21] Σε κάποιες περιπτώσεις η φούρκα παρέμενε σαν κεντρικό υποστύλωμα αν και δυσκόλευε την κίνηση μέσα στο χώρο. Συνήθως όμως προτιμούσαν να την αφαιρούν, αν και συνέβαλε σημαντικά στην αντοχή της κατασκευής.[22]

«Όποιο κονάκι, λένε, έχει τη φούρκα, ζει πολλά χρόνια βαστάει και δώδεκα»[…] Όσα όμως δεν έχουν φούρκα, δε διατηρούνται περισσότερο από δυο ως πέντε χρόνια.»[23]

Τα κονάκια που φιλοξενούσαν μεγάλες οικογένειες είχαν διάμετρο 3,50 – 4,00 μέτρα.[24] Γενικά οι διαστάσεις και οι αναλογίες

21 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 249.*
22 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 250.*
23 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 250.*
24 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 243.*

η κλαδόπλεχτη καλύβα των Αρουμάνων - φωτογραφία του Hugo Bernatzik, 1929

φαίνεται με αρκετή λεπτομέρεια η κατασκευή της "λάσας", δηλαδή του πανέρου της πόρτας

Σαρακατσάνικη καλύβα - Ματσικέλι Ιωαννίνων, δεκ. 1950

των καλυβιών ήταν πανομοιότητες.[25] Επίσης, το ύψος της κάθε καλύβας ήταν αντίστοιχο με τη διάμετρο της κάτοψης:[26] Το καλύβι με διάμετρο 4,00 μέτρα, είχε ύψος περίπου 3,50 μέτρα. Αυτή η σύμβαση είχε να κάνει με την επάρκεια στήριξης του τρούλου της κωνικής στέγης.[27] Η διάμετρος (και αντίστοιχα το ύψος) της καλύβας, δύσκολα ξεπερνούσαν τα 4,00 μέτρα, καθώς ο σκελετός δύσκολα θα μπορούσε να υποστηρίξει τη στέγη.[28] Η κάθε καλύβα φιλοξενούσε από δέκα μέχρι και είκοσι άτομα.[29]

Μεγαλύτερες καλύβες με πιο στιβαρό σκελετό υπήρχαν μόνο στα μεγαλύτερα και πλουσιότερα κονάκια τσελιγκάδων, και μόνο στα χειμαδιά.[30] Εκεί η διάμετρος ήταν περίπου 6,00 με 6,50 μέτρα, το ύψος πλησίαζε τα 5,00 μέτρα και έφτανε το όριο της δυνατής κατασκευής.

Η διαμόρφωση του εσωτερικού της καλύβας αφορούσε κυρίως τη μόνωση και τη διαμόρφωση του δαπέδου. Για να γίνει αυτό, η νοικοκυρές έσκαβαν μια μεγάλη γούρνα την οποία γέμιζαν με αργιλώδες χώμα, κοκκινόχωμα -το οποίο πάντα ήξεραν που να το βρουν- προσέθεταν νερό και κοπριά και έφτιαχναν ένα μείγμα, «λάσπη» το οποίο το πατούσαν με τα πόδια τους για να ομογενοποιηθεί. Στη συνέχεια, τη λάσπη αυτή την έστρωναν στα τοιχώματά της καλύβας με τις παλάμες, σαν σοβάτισμα και έφτανε έως τα δύο μέτρα ή

25 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 243.
26 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 243.
27 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 244.
28 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 244.
29 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 211.
30 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 244.

πως να φτιάξετε μια καλύβα σε 4 βήματα

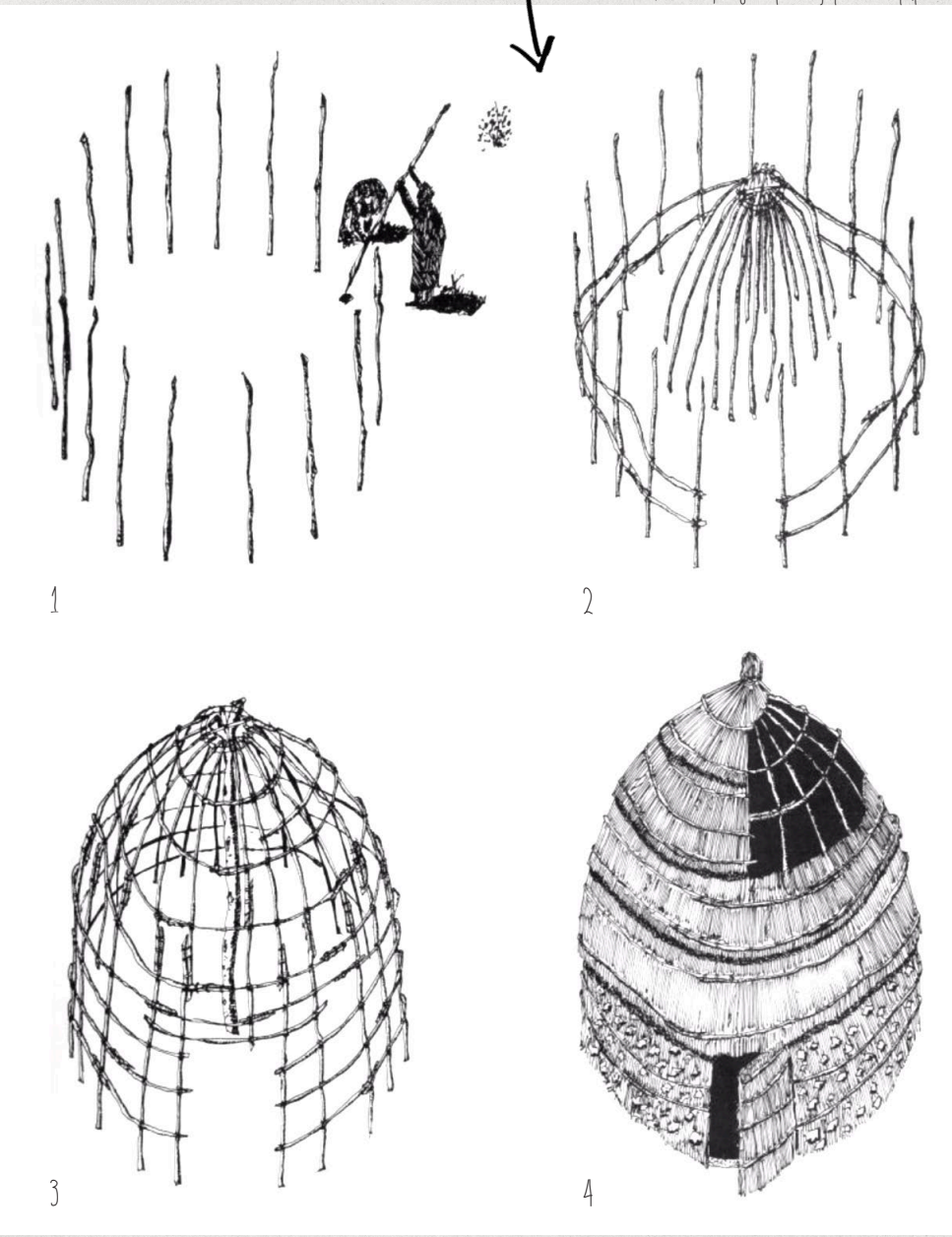

«ένα μπόι».[31] Αυτό γινόταν κυρίως για λόγους μόνωσης από τον αέρα που περνούσε μέσα από το κλαδόπλεχτο κέλυφος. Το ίδιο υλικό έστρωναν και στο δάπεδο της καλύβας, πατώντας το καλά για να ισιώσει αλλά και να σκληρύνει. Έπειτα άφηναν τη λάσπη να στεγνώσει και για μια-δυο μέρες δεν έμπαινε κανείς στο εσωτερικό.[32]

31 Συνέντευξη με Μαγδαληνή Χαντζάρα.
32 ό.π.

τομή κυκλικής καλύβας

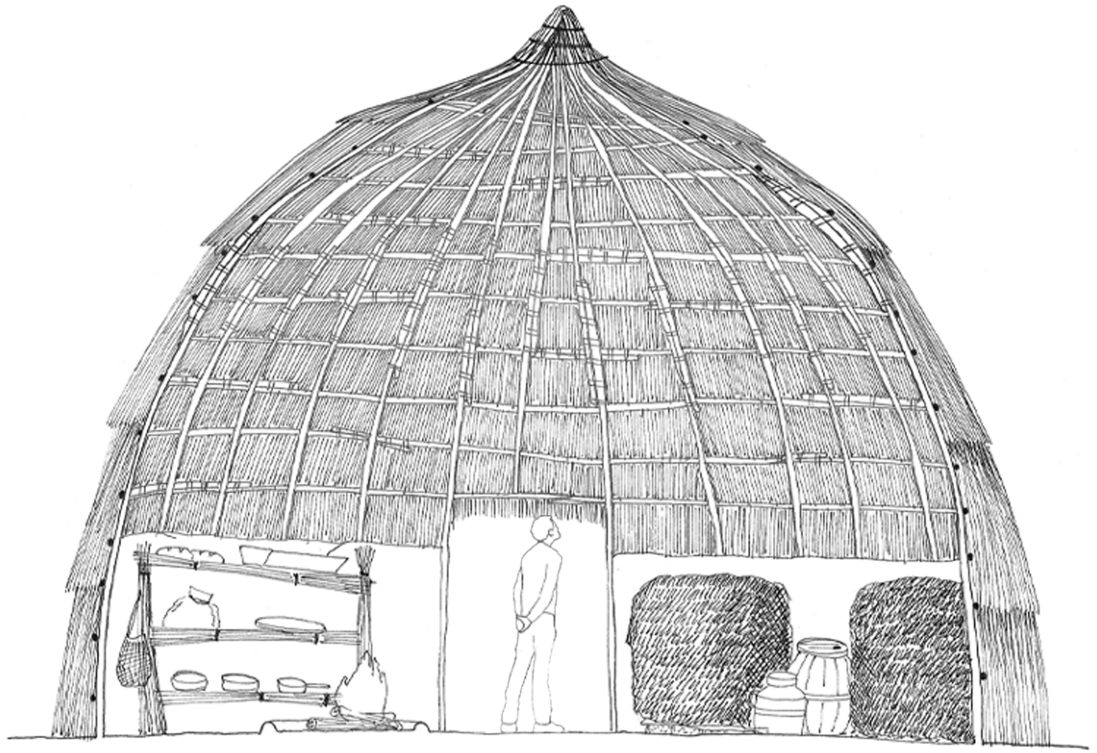

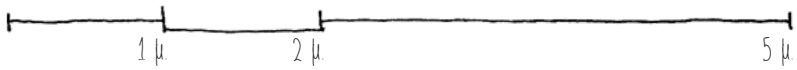

2.2.2 η ορθογώνια καλύβα με δίρριχτη στέγη – Κάσε Κουστρόκι

Είναι ο δεύτερος τύπος βλάχικης καλύβας που απαντάμε στην περιοχή. Οι καλύβες γενικά διαμορφώνονται και διαφοροποιούνται ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα στις ανάγκες του χρήστη. Η ανάπτυξή τους γίνεται αρμονικά και οργανικά, όπως εξελίσσονται οι οικογένειες που τις κατοικούν. Οι κύριοι παράγοντες μιας τέτοιας αλλαγής συνήθως έχουν να κάνουν με το μέγεθος της στέγης, τη βέλτιστη στήριξη, αντοχή και μόνωση.[33]

Η κυκλική καλύβα στηνόταν γρηγορότερα από τη δίρριχτη, καθώς η κατασκευή της ήταν ευκολότερη, και απαιτούσε λιγότερα υλικά.[34] Επίσης το σχήμα και η διάταξη της κυκλικής καλύβας την έκαναν καταλληλότερη και βολικότερη για την ποιμενική ζωή και δραστηριότητα.[35] Για αυτό το λόγο η κυκλική καλύβα είναι ο τύπος που χρησιμοποιούνταν στα περισσότερα κονάκια.

Η κατασκευή της δίρριχτης καλύβας ξεκινάει με τη χάραξη της κάτοψης. Αρχικά η καλύβα ήταν ωοειδής και στενότερη και χαμηλότερη προς τον βορρά, και ήταν φανερό ότι αποτέλεσε εξέλιξη της κυκλικής.[36] Στη συνέχεια όμως η μορφή της άλλαξε και οι δυο πλευρές έγιναν ισοϋψείς και η κάτοψη παραλληλόγραμμη.[37]

Στις τέσσερεις γωνίες έμπηγαν τέσσερεις κατακόρυφες φούρκες, ίδιου ύψους.[38] Στη μέση των δύο στενών πλευρών στερέωναν δύο ψηλότερες φούρκες, πάνω στις οποίες

33 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 227.
34 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 241.
35 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 241.
36 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 285.
37 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 287.
38 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 287.

κλαδόπλεχτη "τετράγωνη" καλύβα - φωτογραφία Τάκης Τλούπας

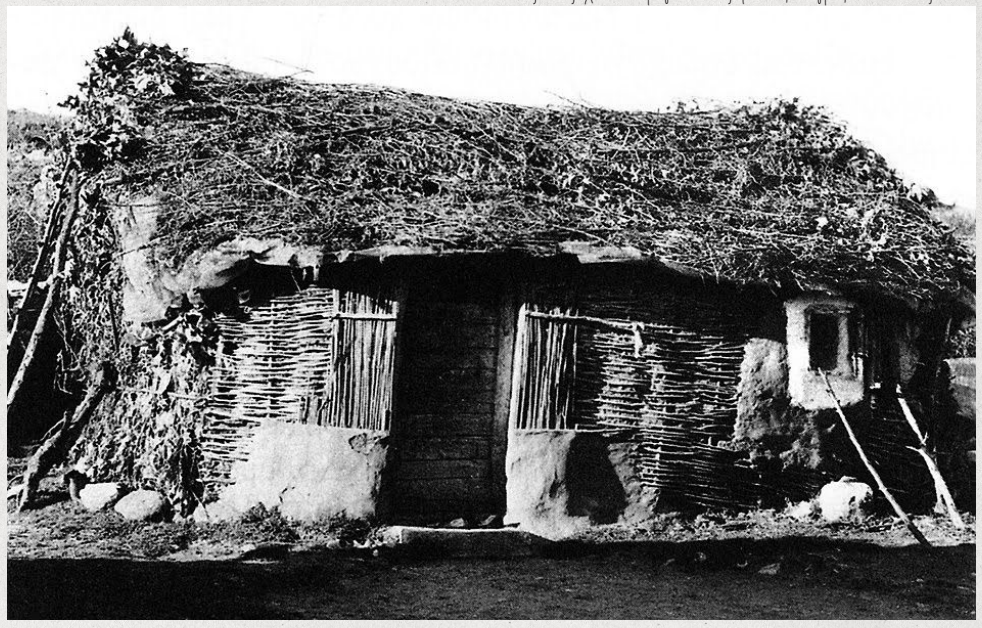

στηριζόταν η μεσαία δοκός της στέγης, «ο μεγάλος καβαλάρης».[39] Οι υπόλοιπες φούρκες παραλάμβαναν ανά δύο τις άλλες δύο δοκούς.[40] Κάποια καλύβια μπορεί να είχαν επιπλέον ενδιάμεσες φούρκες στις μεγάλες πλευρές, τρείς δηλαδή στην κάθε πλευρά.[41]

Οι κατακόρυφες φούρκες με τις οριζόντιες δοκούς της στέγης αποτελούσαν τον κυρίως σκελετό της κατασκευής. Ο δευτερεύοντας σκελετός είχε τη μορφή κλαδόπλεχτου τοιχώματος (αντίστοιχη τεχνική με τη λιάσα), ήταν ανεξάρτητος από τις φούρκες τοποθετημένος σε μικρή απόσταση από αυτές.[42] Στο επίπεδο της οροφής, ο δευτερεύων σκελετός ακολουθούσε την ίδια λογική, αλλά απόλυτα εξαρτώμενος από τον πρωτεύοντα.[43]

Οι μεγάλες φούρκες που στήριζαν τον «καβαλάρη» μπορούσαν να τοποθετηθούν στο εσωτερικό της κάτοψης, χωρίζοντάς τη σε δύο υποτυπώδη κλίτη.[44] Είχαν ύψος 3,00 μέτρα και οι μικρότερες είχαν το μισό αυτού. Η κλίση της στέγης απαιτείτο να είναι αρκετά έντονη ώστε να διώχνει τα νερά και το χιόνι.[45] Η πόρτα έμπαινε πάντα στις μεγάλες πλευρές, που έφταναν από τα 5,00 έως και τα 10,00 μέτρα σε μήκος, ενώ οι μικρές πλευρές δεν ξεπερνούσαν τα 4,50 μέτρα. Αν υπήρχε άλλο άνοιγμα, έμπαινε στην απέναντι πλευρά. Η εξωτερική και εσωτερική επένδυση της καλύβας -με άχυρα ή φύλλωμα και λάσπη, αντίστοιχα- γινόταν με τον ίδιο τρόπο που είδαμε στον παραπάνω τύπο.

39 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 287.*
40 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 287.*
41 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 287.*
42 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 290.*
43 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 290.*
44 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 290.*
45 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 289.*

σχεδιαστική απεικόνιση κατασκευής της ορθογώνιας καλύβας με δίρριχτη στέγη

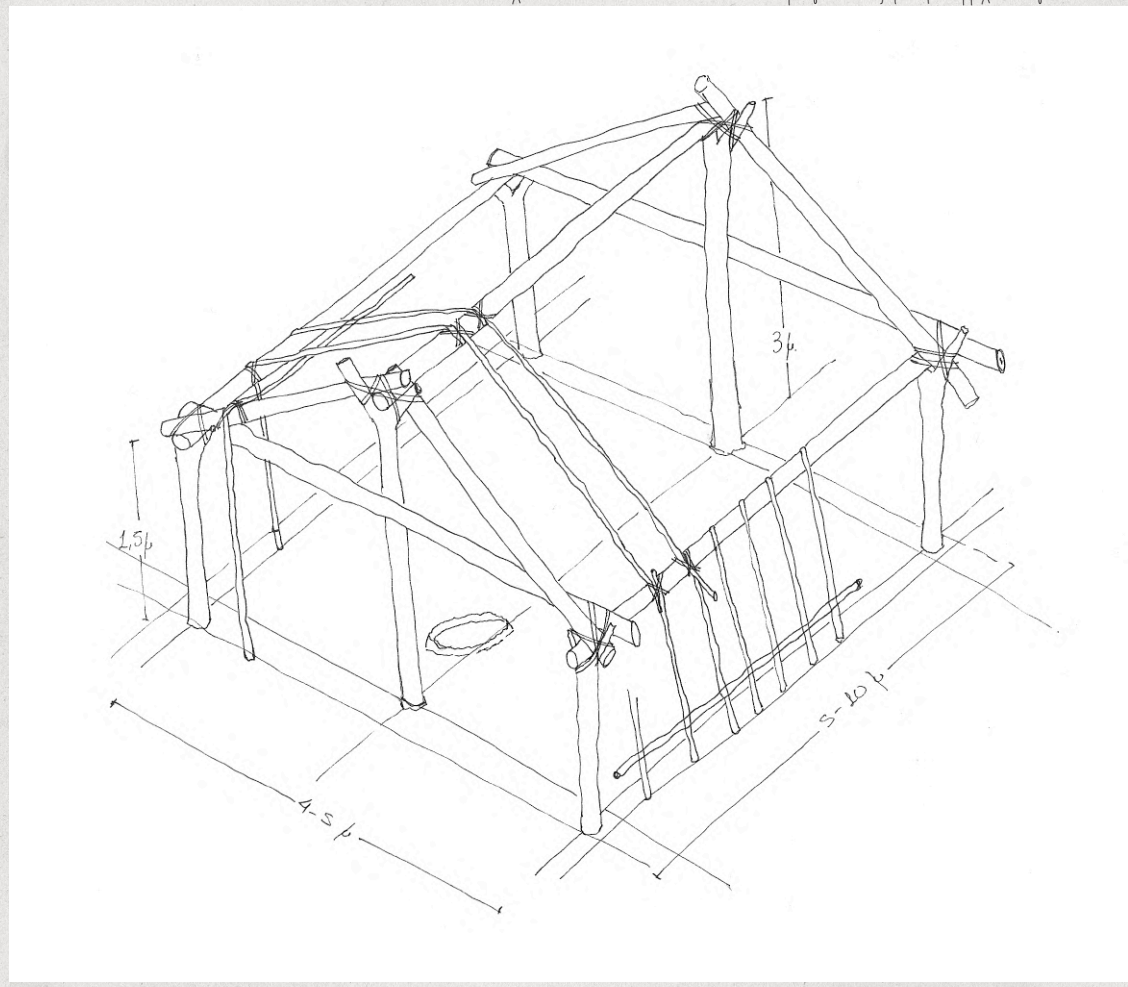

2.2.3 η τέντα

Η τέντα συγκροτούσε την πιο στοιχειώδη μορφή κατοίκησης και χρησιμοποιούνταν κυρίως στις διανυκτερεύσεις κατά τη μεταφορά των καραβανιών. Στήνονταν κάθε βράδυ, και η κατασκευή τους ήταν πολύ απλή.
Ο σκελετός απαρτιζόταν από δύο μεγάλες φούρκες οι οποίες στήριζαν μία οριζόντια δοκό, σχηματίζοντας ένα "Π",[46] το οποίο καλυπτόταν από ένα χοντρό, καφέ κάλυμμα (τέντα) από γιδόμαλλο. Έπειτα, στερέωναν τις άκρες του καλύμματος στο έδαφος, με μικρούς πασσάλους ώστε να σχηματιστεί μια υφασμάτινη δίρριχτη σκεπή που προστάτευε το εσωτερικό της σκηνής από τα πλάγια.

Ο σκελετός χώριζε την τέντα σε δύο κλίτη: το ένα χρησιμοποιούνταν ως αποθηκευτικός χώρος, και σε αυτόν τοποθετούσαν όλο το βιός που κουβαλούσαν στα μουλάρια και το σκέπαζαν με βελέντζες, για να το προστατεύσουν από τα καιρικά φαινόμενα.[47] Το δεύτερο κλίτος ήταν χώρος ύπνου, τον οποίο έστρωναν με βελέντζες και φλοκάτες για κάλυψη. Κοιμόταν όλοι μαζί σε δύο σειρές, με τα κεφάλια προς τη σκηνή κα τα πόδια προς τα έξω.[48] Συνήθως οι στενές πλευρές παρέμεναν ανοιχτές, έκτος από κάποιες περιπτώσεις που, λόγω βροχής, κάλυπταν και την τρίτη πλευρά της τέντας και εκεί έβαζαν το βιός τους και ο χώρος ύπνος καταλάμβανε όλο τον υπόλοιπο χώρο.[49] Αν χρειαζόταν να ανάψουν φωτιά τότε αυτή τοποθετούνταν στην είσοδο της τέντας.[50]

46 Αρτινός, Αποστόλης. Η ελάχιστη δομή: Σκηνές της καλύβας. Αθήνα: ΚΡΙΤΙΚΗ, 2014, σελ. 150.
47 Αρτινός, ό.π., σελ. 148.
48 Συνέντευξη με Μαγδαληνή Χαντζάρα.
49 Αρτινός, Αποστόλης. Η ελάχιστη δομή: Σκηνές της καλύβας. Αθήνα: ΚΡΙΤΙΚΗ, 2014, σελ. 150.
50 Συνέντευξη με Μαγδαληνή Χαντζάρα.

σχεδιαστική απεικόνιση κατασκευής τέντας

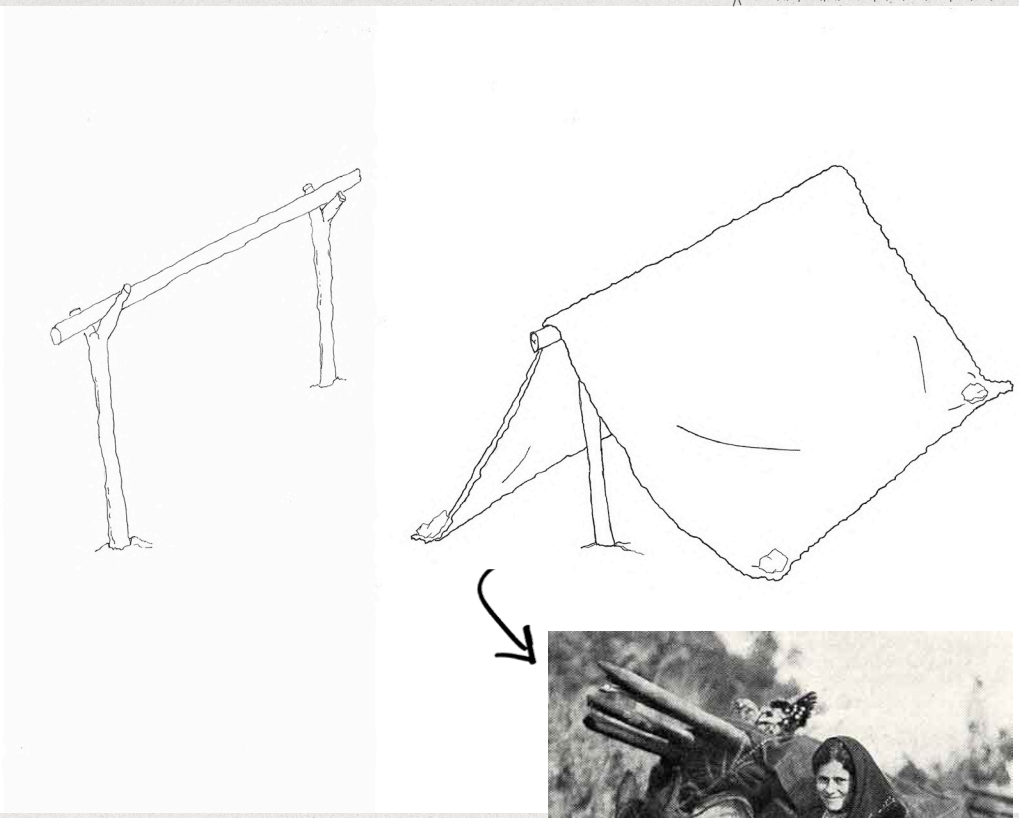

μεταφορά τέντας σε μουλάρι - φωτογραφία National Geographic 1930

Η χρήση της τέντας ως προσωρινής κατοικίας κατά τις μετακινήσεις είχε το πλεονέκτημα ότι το στήσιμο και η μεταφορά της ήταν εύκολες και γρήγορες διαδικασίες. Το βάρος των τριών ράβδων ήταν αμελητέο, ενώ η ίδια η τέντα τοποθετούνταν διπλωμένη κάτω από το σαμάρι, κάνοντας το πιο άνετο για το μουλάρι.[51] Επιπλέον, η μάλλινη τέντα ήταν κατάλληλα επεξεργασμένη, και σαν πρώτη ύλη αλλά και κατά την ύφανση στον αργαλειό, ώστε να είναι πολύ ζεστή και ανθεκτική. Το ύφασμα ήταν τόσο χοντρό που ήταν σχεδόν αδιάβροχο και παρείχε επαρκή προστασία από τις καταρρακτώδεις βροχές και τα χιόνια.[52] Τέλος, οι τέντα χρησιμοποιούταν και σαν προσωρινή κατοικία έως το πέρας της κατασκευής της αχυρόπλεχτης καλύβας.[53]

«Η κυρία Σίμονς ούρλιαξε μόλις είδε πως η τέντα είταν ένα καραβόπανο, που διπλωνόταν στη μέση και κρατιόταν στη γη απ΄τις άκρες, ενώ απ΄τις δύο μεριές έμενε ανοιχτό. Ο Κερκυραίος μας ορκιζότανε πως θα είμαστε μέσα στις τέντες αυτές σα βασιλιάδες, εκτός μόνο όταν βρέχει η φυσάει αέρας δυνατός. Όλη η συμμορία βάλθηκε να μπήξει τα παλούκια, να φτιάξει τα γιατάκια και να φέρει σκεπάσματα».[54]

51 Αρτινός, Αποστόλης. Η ελάχιστη δομή: Σκηνές της καλύβας. Αθήνα: ΚΡΙΤΙΚΗ, 2014, σελ. 148.
52 Αρτινός, Αποστόλης. Η ελάχιστη δομή: Σκηνές της καλύβας. Αθήνα: ΚΡΙΤΙΚΗ, 2014, σελ. 145.
53 Αρτινός, ό.π., σελ. 150.
54 Εντομόντ Αμπού, Ο βασιλεύς των ορέων, μτφ. Ανδρέας Φραγκιάς, Εκδ. Γαλαξίας-Ερμείας, Αθήνα, 1982 (Παρίσι, 1857)

οι καφέ τέντες των Αρουμάνων νομάδων, 1929 - φωτογραφία Hugo Bernatzik

καταυλισμός Βλάχων νομάδων κοντά στη Darka, 1929 - φωτογραφία Hugo Bernatzik

2.3 ανάλυση μοντέλου κατοίκησης της καλύβας:

Το κυριότερο στοιχείο που λειτουργούσε καθοριστικά στη τη διάταξη της κάτοψης της κυκλικής καλύβας ήταν η εστία, η «βάτρα».[55]

Η εστία στις βλάχικες καλύβες ήταν τοποθετημένη λίγο απόκεντρα, απέναντι από την είσοδο, σε αντίθεση με τη σαρακατσάνικη καλύβα που η εστία βρισκόταν πάντα στη μέση.[56] Αντιθέτως, η βάτρα τοποθετούταν σε μία γωνιά, με απόσταση περίπου 0,50 μέτρου από το τοίχωμα της καλύβας, για την αποφυγή πυρκαγιάς. Έπρεπε να βρίσκεται εκτός του άξονα της πόρτας, για να μην σβήνει ο αέρας τη φωτιά,[57] αλλά έπρεπε να είναι απέναντί της για να προσφέρει φωτισμό στο χώρο που δεν έφτανε το φως από το άνοιγμα της εισόδου.[58] Στη δίρριχτη καλύβα η εστία τοποθετούνταν κοντά στην μπροστινή φούρκα με απόσταση περίπου ενός μέτρου από τον πλησιέστερο τοίχο.[59]

Η κατασκευή της γινόταν το επίπεδο του δαπέδου, το οποίο πατούσαν για να σκληρύνει και μετά το έστρωναν με πηλό που έφτιαχναν από κατάλληλο αργιλώδες χώμα, που έλεγαν πως πυρώνει εύκολα και δυνατά.[60]

«Ζύμωναν με λίγη βουνιά τον πηλό σα σφιχτό ζυμάρι και τον άπλωναν με το χέρι σε όλη την επιφάνεια της γωνιάς για να στερεώσει, να πήξει».[61]

55 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 339.
56 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 131.
57 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 343.
58 Συνέντευξη με Μαγδαληνή Χαντζάρα.
59 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 343.
60 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 343.
61 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 344.

κάτοψη κυκλικής καλύβας

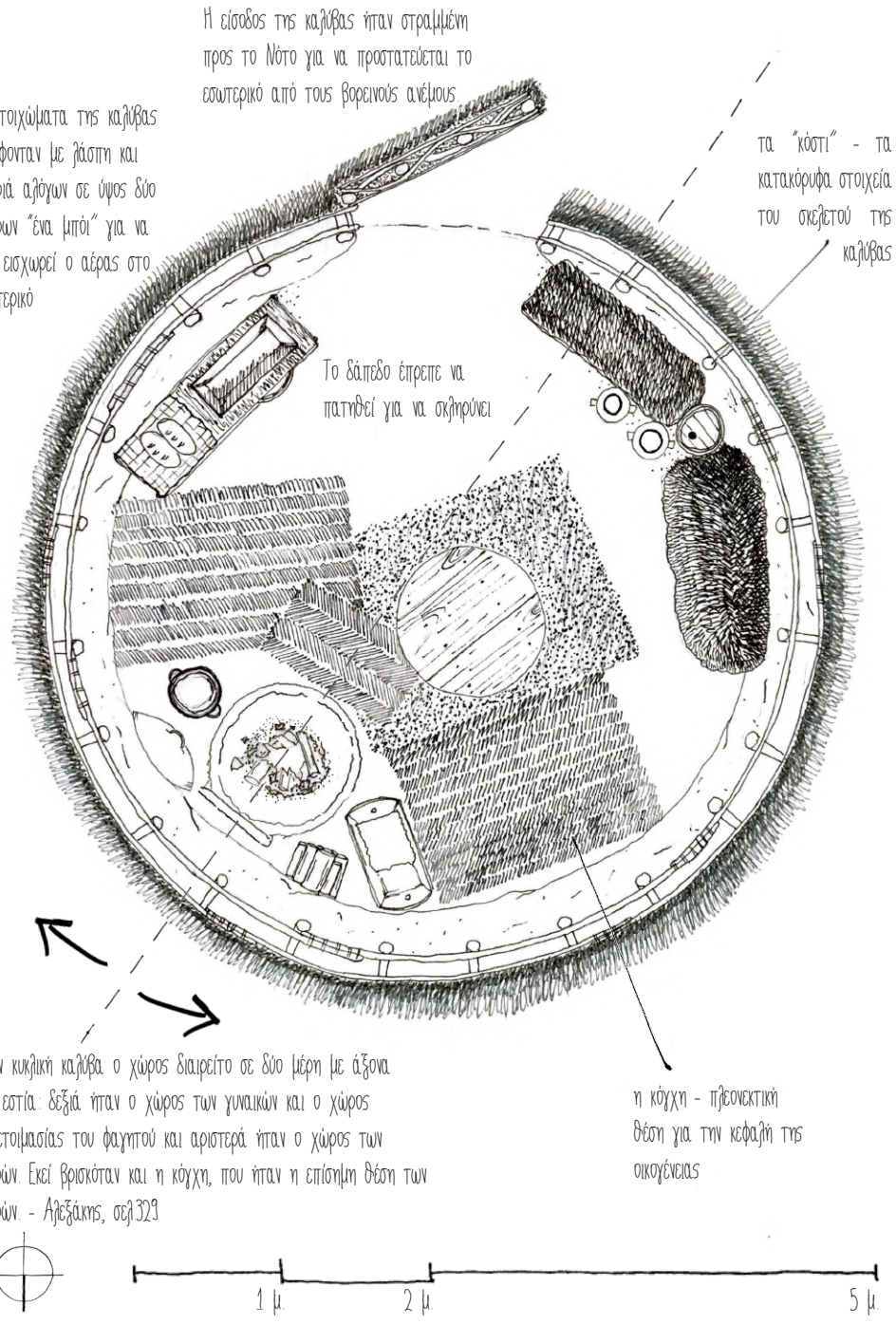

Η βάτρα είχε κυκλικό σχήμα, διαμέτρου περίπου ένα μέτρο.[62] Περιμετρικά αυτού του κύκλου «ζύμωναν», με την ίδια λάσπη ένα μικρό κύλινδρο, διαμέτρου 0,05 περίπου μέτρα, ο οποίος οριοθετούσε την εστία και εμπόδιζε τη στάχτη να χυθεί στο πάτωμα της καλύβας.[63]

Πίσω από τη βάτρα έμπηγαν ένα μεγάλο κατακόρυφο λίθο, σε σχήμα παραλληλόγραμμης πλάκας, με ύψος 0,20 έως 0,50 μέτρα,[64] ώστε να προφυλάσσει τη φωτιά και να υπάρχει σαν εμπόδιο μεταξύ εκείνης και του πλησιέστερου τοιχώματος. Η πλάκα αυτή ονομαζόταν «τσουτσουνάρι» που σημαίνει σταχτοδόχος, καθ΄ ότι τη χρησιμοποιούσαν για να συλλέγουν τη στάχτη για να κάνουν αλισίβα (μια πρακτική κατά την οποία έπλεναν τα μάλλινά τους με ένα διάλυμα στάχτης και νερού).

Εκτελούσε ταυτόχρονα το ρόλο της εστίας αλλά και του χώρου προετοιμασίας του φαγητού, κυρίως τους χειμωνιάτικους μήνες. Ωστόσο οι δυνατότητες μαγειρέματος εντός της καλύβας ήταν περιορισμένες, λόγω της χωρητικότητας και των εύφλεκτων υλικών και κυρίως λόγω του καπνού. Οι καπνοί απλώνονταν σε όλο το καλύβι και γέμιζαν τα τοιχώματα με κάπνα την οποία έπρεπε να καθαρίζουν κατά τακτά διαστήματα.[65] Για αυτό το λόγο πάντα υπήρχε μια επιπλέον εστία εξωτερικά της καλύβας, αντίστοιχα κατασκευασμένη με την εσωτερική, με μοναδική προσθήκη ένα περιμετρικό

62 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 344.*
63 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 344.*
64 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 344.*
65 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 341.*

σχεδιαστική απεικόνιση της εξωτερικής βάτρας - βασισμένη στο υλικό της Α. Χατζημιχάλη

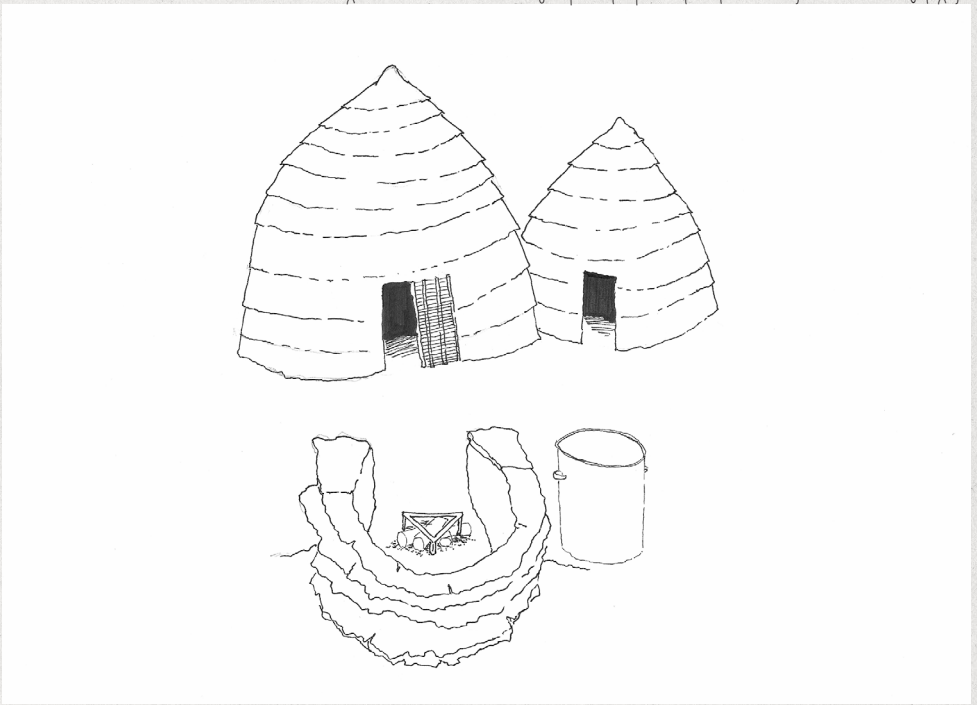

τοίχωμα από ξερολιθιά ή κλαδόπλεχτο για να προστατεύει τη φωτιά από τον αέρα και τη βροχή.[66] Παρά την ύπαρξη μια δεύτερης εστίας δεν αναιρούταν η σημασία της εσωτερικής βάτρας στο νοικοκυριό καθώς η κύρια ιδιότητά της, αυτή της εστίας που παρείχε φως και θερμότητα και συσπειρώνει γύρω της όλα τα μέλη και στοιχεία της κατοίκησης.

«Ακόμη και το καλοκαίρι που όλοι χτίζουν και μια άλλη παραστιά έξω από το καλύβι [...] ακόμη και τότε η βάτρα δε λείπει ποτέ από το καλύβι που κατοικού.»[67]

66 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 343.*
67 *Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 339-340.*

σχεδιαστική απεικόνιση της βιοκλιματικής απόδοσης της καλύβας

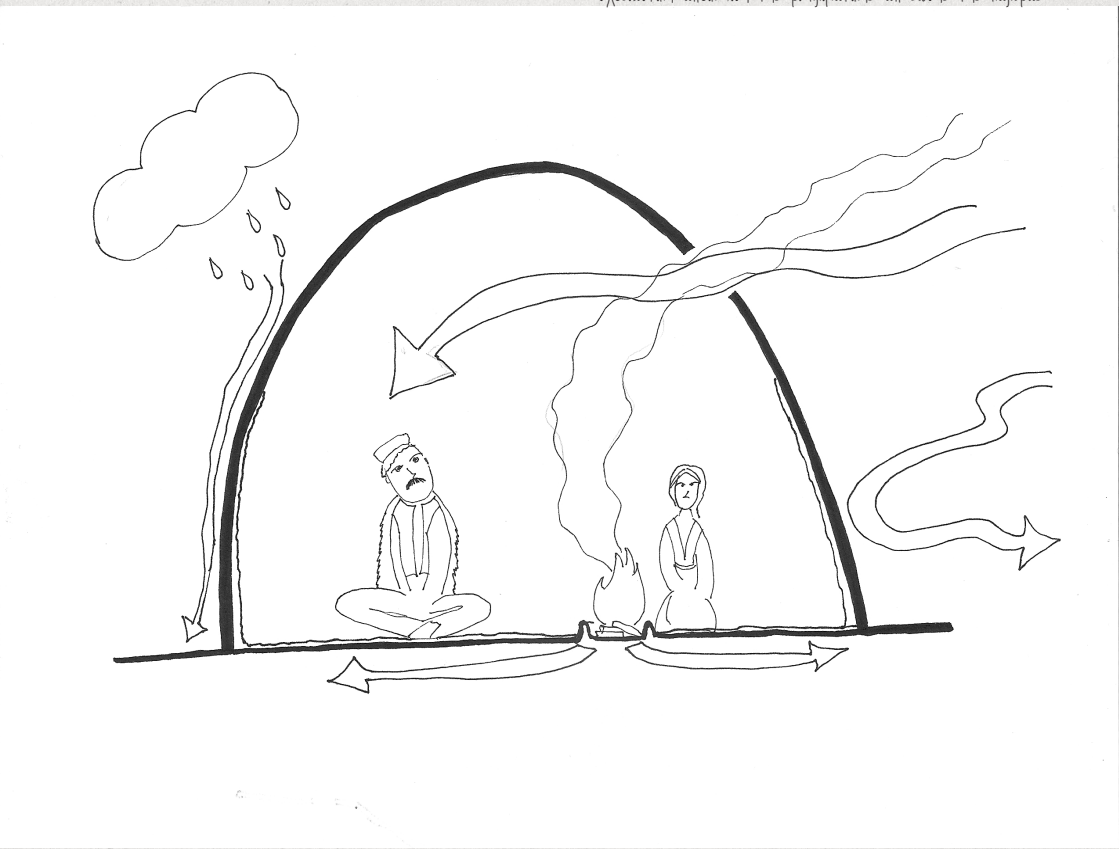

φαγητό

Ο χώρος της κουζίνας, η εστία, ο αποθηκευτικός χώρος για τα μαγειρικά σκεύη, τα υλικά και τις πρώτες ύλες βρισκόταν στο εσωτερικό της καλύβας. Ωστόσο, η διαδικασία του μαγειρέματος λάμβανε χώρα στη δευτερεύουσα εστία που βρισκόταν στον εξωτερικό χώρο. Η μαγειρική ήταν αποκλειστικά γυναικεία δουλειά. Οι άνδρες δεν ασχολούνταν με το σπίτι ή την προετοιμασία του φαγητού, εκτός από ορισμένες περιστάσεις, όπως τις γιορτές, που αναλάμβαναν το ψήσιμο του αρνιού στη σούβλα.[68]

Τα σύνεργα και σκεύη μαγειρικής που χρησιμοποιούσαν ήταν συγκεκριμένα: η γάστρα, ήταν ένα σκεύος με σχήμα ημισφαιρικού κώδωνα με μια χειρολαβή στην κορυφή,[69] από χοντρή λαμαρίνα, με διάμετρο περίπου 60 εκατοστά και ύψος 15 έως 20 εκατοστά .[70] Αυτός τοποθετούνταν πάνω από ένα (μικρότερης διαμέτρου) ταψί με χαμηλά τοιχώματα που χρησιμοποιούσαν για το ψήσιμο πίτας ή ψωμιού και ήταν αντίστοιχο με το σημερινό φούρνο.

Άναβαν φωτιά με πολλά ξύλα, και την άφηναν να κάψει για ώρα, μέχρι που καίγονταν τα ξύλα και γινόταν κάρβουνο ή θράκα. Στη συνέχεια σκούπιζαν τη θράκα και πάνω στον πυρωμένο πηλό της βάτρας ζύμωναν το ψωμί, το οποίο στη συνέχεια κάλυπταν με

68 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Οι Βλάχες του Μετζιτιέ. Οικονομία, κοινωνία και κοινωνικό φύλο σε μια κοινότητα του Πωγωνίου (Ήπειρος)'. Στο Οικογένεια, Συγγένεια και Γάμος στην Νεότερη Ελλάδα: Εθνοκοινωνιολογική Προσέγγιση, 321–41. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014, σελ. 327.
69 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 348.
70 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 348.

εξωτερική εστία, γάστρα και πυρουστιά - φωτογραφία National Geographic 1930

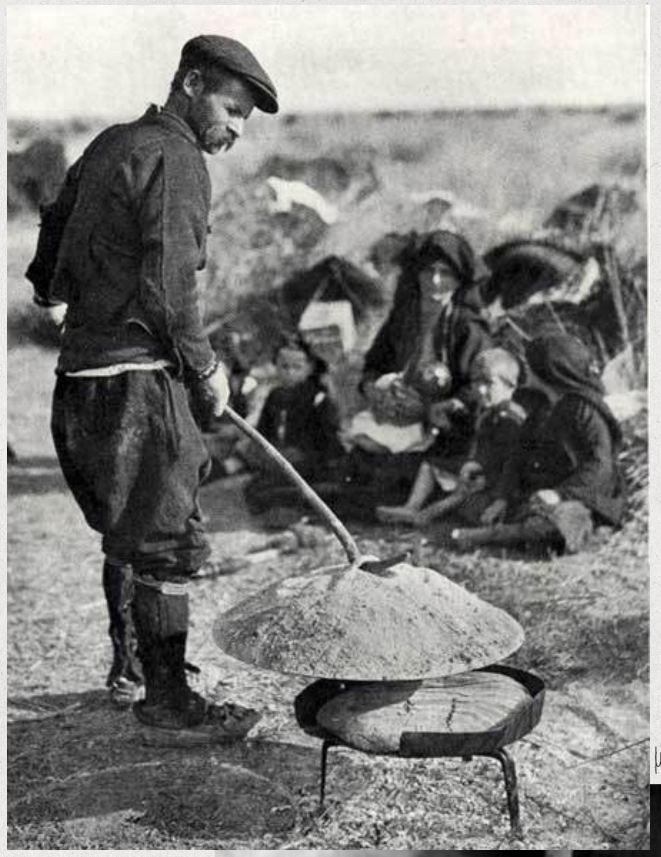

μαγείρεμα στην ύπαιθρο - φωτογραφία Τάκης Τλούπας

την *γάστρα*. Αυτό λεγόταν «*πένι το βάτρε*»,[71] δηλαδή ψωμί στη βάτρα, και είναι ένα από τα χαρακτηριστικά παραδείγματα κατά τα οποία οι νοικοκυρές εκμεταλλεύονταν στο έπακρο τις ιδιότητες των υλικών που χρησιμοποιούσαν.

Η *πυρουστιά* επρόκειτο για έναν σιδερένιο, τριγωνικό τρίποδα,[72] που πάνω σε αυτόν έβαζαν τα χάλκινα σκεύη μαγειρικής, ενώ από κάτω έκαιγε η φωτιά.[73] Ήταν ιδιαίτερα χρηστικό αντικείμενο καθώς τους επέτρεπε να μαγειρεύουν χωρίς να διαταράσσεται η φωτιά της εστίας.

Άλλα σκεύη μαγειρικής που υπήρχαν σε κάθε νοικοκυριό ήταν το μεγάλο καζάνι για τα βραστά φαγητά αλλά και για να βράζουν νερό για να πλένουν, και κάποια μικρότερη κατσαρόλα με μακριά χειρολαβή για να βράζουν το γάλα. Κουτάλες, και μαχαιροπήρουνα υπήρχαν, αλλά σπάνια υπήρχαν πιάτα.
Τα μέλη της οικογένειας έτρωγαν από το ίδιο σκεύος ταυτόχρονα, καθισμένοι ολόγυρα, γύρω από το τραπέζι του φαγητού, τον σοφρά.

Ο σοφράς, ήταν ξύλινος, κυκλικός με διάμετρο περίπου ενός μέτρου και ύψος 20 εκατοστά. Εκτός από το σερβίρισμα του φαγητού στο σοφρά γινόταν και η προετοιμασία του. Καθώς ο σοφράς ήταν ο κύριος πάγκος εργασίας και χώρος φαγητού,

71 Συνέντευξη με Μαγδαληνή Χαντζάρα.
72 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. ΙΙ. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 350.
73 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 351.

κάτοψη κυκλικής καλύβας - το φαγητό

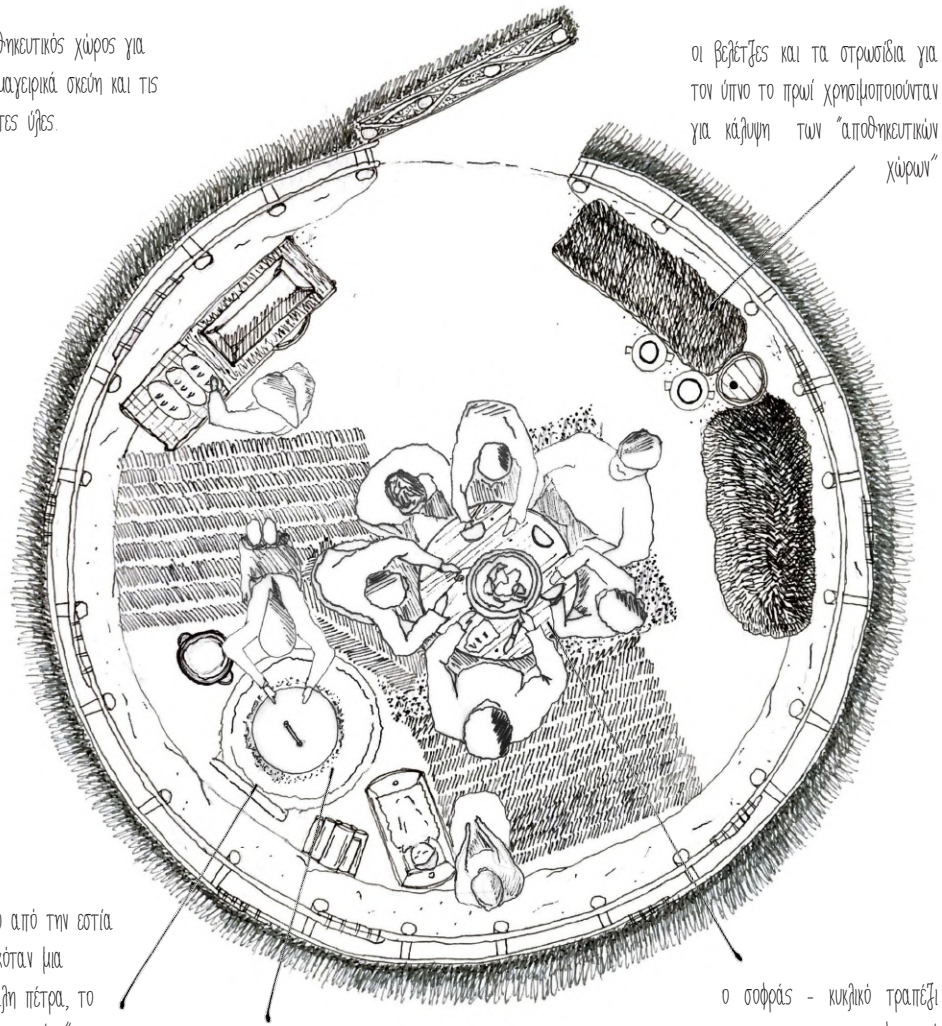

από το ύψος του ίδιου και της εστίας, παρατηρούμε ότι οι κύριες εργασίες γύρω από το φαγητό γινόταν σε καθιστή στάση ή στα γόνατα. Αυτό οφείλεται κυρίως στο ότι τα ψηλά έπιπλα ήταν πολύ δύσκολο να μεταφερθούν.

Το κυρίως γεύμα ήταν το βραδινό, καθώς ήταν η μόνη στιγμή της ημέρας που μαζευόταν όλη η οικογένεια. Κατά τη διάρκεια της ημέρας οι άνδρες έφευγαν για τα βοσκοτόπια και γυρνούσαν ξανά το βράδυ, ενώ οι γυναίκες ασχολούνταν με όλες τις δουλειές γύρω από το σπίτι και το νοικοκυριό. Οι μεν έπαιρναν λίγο φαΐ μαζί τους σαν κολατσιό, ενώ οι γυναίκες μαζεύονταν και έτρωγαν μαζί λίγη πίτα. Η διαίρεση των δύο φύλων εκτεινόταν και στο φαγητό, καθώς οι άνδρες έτρωγαν ξεχωριστά από τις γυναίκες και τα παιδιά.[74]

Στο βραδινό συσπειρώνονταν όλα τα αρσενικά του σπιτιού γύρω από το σοφρά και τρώγανε, κάποιες φορές μαζί με τις μεγαλύτερες γυναίκες και τα παιδιά. Οι νύφες όμως δεν έτρωγαν ποτέ μπροστά στον πεθερό ή τον σύζυγό τους.[75] Κατά τη διάρκεια του δείπνου στέκονταν όρθιες για να εξυπηρετήσουν τους υπόλοιπους[76] και μόνο όταν όλοι οι υπόλοιποι είχαν τελειώσει έβγαιναν έξω από το καλύβι ή έτρωγαν μόνες τους με στραμμένο το πρόσωπο για να μην τις βλέπουν.[77]

74 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Οι Βλάχες του Μετζιτιέ. Οικονομία, κοινωνία και κοινωνικό φύλο σε μια κοινότητα του Πωγωνίου (Ήπειρος)'. Στο Οικογένεια, Συγγένεια και Γάμος στην Νεότερη Ελλάδα: Εθνοκοινωνιολογική Προσέγγιση, 321–41. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014, σελ. 327.

75 Αλεξάκης, ό.π., σελ. 327.

76 Αλεξάκης, ό.π., σελ. 330.

77 Αλεξάκης, ό.π., σελ. 327.

Η απουσία σκευών σήμαινε ότι όλο το φαγητό έπρεπε να μοιράζεται και δεν υπήρχε ατομική μερίδα. Ακόμη και το πόσιμο νερό πινόταν από μια κοινή κανάτα. Ωστόσο υπήρχαν κάποιες μερίδες που εθιμοτυπικά διατηρούνταν κάποια ορισμένη ιεραρχία. Για παράδειγμα, όταν έψηναν αρνί, (το οποίο ήταν ξεχωριστό και όχι επιρρεπές γεύμα στη διατροφή τους) το κεφάλι θεωρούνταν η καλύτερη μερίδα και πήγαινε πάντα στον γηραιότερο άνδρα της οικογένειας ή στον επισκέπτη, αν υπήρχε. Το ψωμί στο τραπέζι κοβόταν πάντα από τον άνδρα.[78] Αντίστοιχα, η πεθερά είχε την απόλυτη εποπτεία στην κουζίνα.[79] Σε περίπτωση που είχαν επισκέπτες, έπρεπε πρώτα να φάνε εκείνοι και τα αρσενικά της οικογένειας και μετά τα παιδιά και οι γυναίκες και αν τελείωνε το φαγητό για τους υπόλοιπους, υπήρχε περίπτωση να μείνουν νηστικοί.

78 Αλεξάκης, ό.π., σελ. 330.

79 Αλεξάκης, ό.π., σελ. 330.

διημέρευση

Όπως προαναφέρθηκε, η κάθε καλύβα είχε επαρκή χωρητικότητα για δέκα με δεκαπέντε άτομα, αλλά κάποιες φορές φιλοξενούσε μέχρι και είκοσι. Αυτό σημαίνει ότι η κάθε καλύβα αποτελούσε κατοικία για όλα τα μέλη μιας πολύπυρηνικής οικογένειας: το γέρικο ανδρόγυνο με τα (αρσενικά) παιδιά τους και τις συζύγους τους, και τα παιδιά εκείνων.[80]

Ίσως ένας από τους λόγους που λειτουργούσε αυτό το μοντέλο (συν)κατοίκησης ήταν το γεγονός ότι οι άνδρες της οικογένειας έλειπαν σχεδόν ολόκληρη την ημέρα, αφήνοντας τις γυναίκες να ασχοληθούν με τις δουλειές του σπιτιού, πράγμα που σήμαινε ότι ο χρόνος που περνούσαν όλοι μαζί στο σπίτι ήταν οι ώρες του βραδινού και του ύπνου. Εκτός από τις γυναίκες, την ημέρα θα έμενε στο καλύβι κάποιος αν ήταν άρρωστος, ή τα μικρότερα παιδιά της οικογένειας.[81] Οι άνδρες «έκαναν κουμάντο στα ζώα» ή ήταν «για το έξω, το γύρο», που σήμαινε ότι ασχολούνταν με τις εξωτερικές δουλειές του σπιτιού, είτε στα λιβάδια είτε έκαναν συναλλαγές στα γύρω χωριά όπου δούλευαν σαν αγωγιάτες.[82] Αν η οικογένεια είχε αγόρια ηλικίας 10 με 15 χρόνων τότε ασκούσαν και αυτά χρέη τσοπάνων.[83] Αυτή η πρακτική υπέβοσκε μια μορφή μητριαρχίας στην παραδοσιακή οικογένεια, καθώς τα παιδιά δεν είχαν αντίστοιχη σχέση με τους δύο γονείς, αφού

80 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 212.
81 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 265.
82 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 126.
83 Αλεξάκης, ό.π., σελ. 126.

η διημέρευση στα κονάκια - φωτογραφία Τάκης Τζούπας

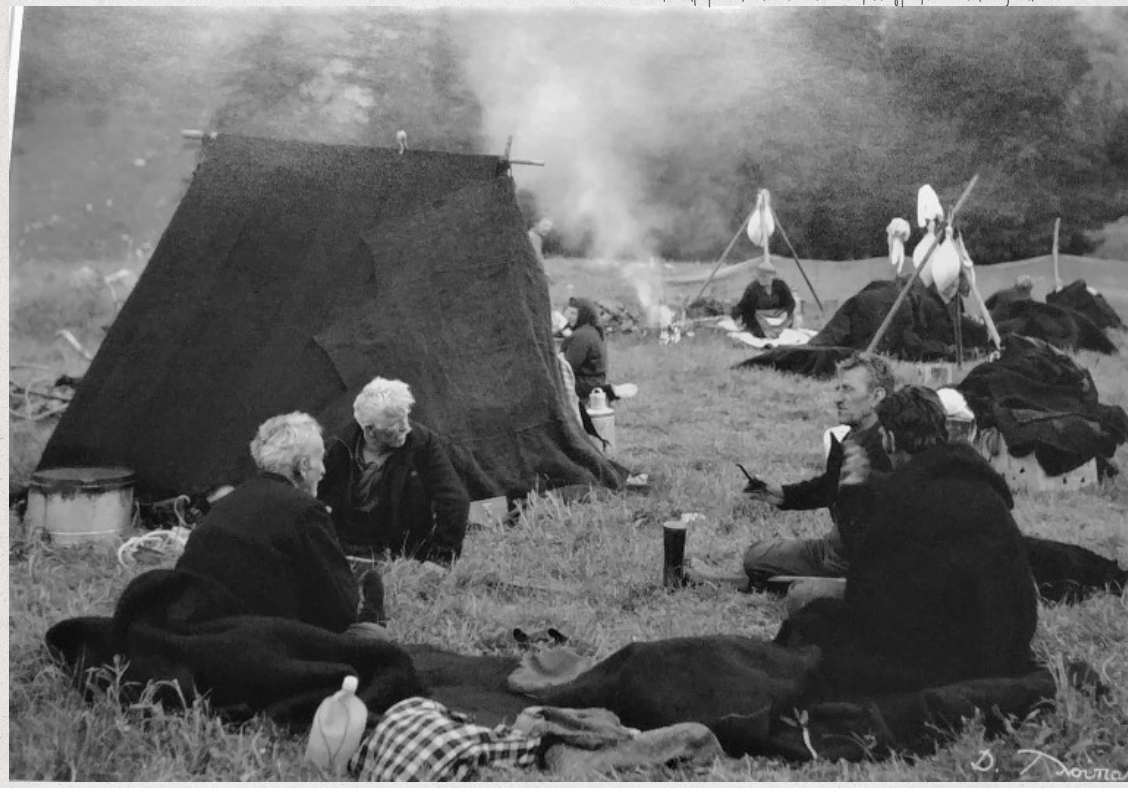

δεν έβλεπαν τα αρσενικά της οικογένειας.[84]

«Ακόμα και στα βουνά τους, το καλοκαίρι, ενώ τα γυναικόπαιδα παραμένουν μέσα στα καλύβια, οι άντρες τριγυρίζουν με τα σκυλιά τους στα ψηλά πλατώματα, αλλάζουν καθημερινά βοσκότοπο και κοιμούνται στο ύπαιθρο, τυλιγμένοι με τις μακριές μάλλινες κάπες τους, αδιάφοροι μπροστά στον ήλιο και τη βροχή, την κούραση και τη στερήσεις, ζώντας σε άγρια κατάσταση, πάρε με τα γεράκια και τα βράχια».[85]

Η αποκλειστική ασχολία των γυναικών ήταν οι δουλειές και η οργάνωση του σπιτιού και η φροντίδα των παιδιών. Όμως και μεταξύ των γυναικών υπήρχε συγκεκριμένη ιεραρχία και καταμερισμός των εργασιών,[86] όπου στην κορυφή βρισκόταν η γηραιότερη (συνήθως η πεθερά) και η χαμηλότερη θέση άνηκε στη μικρότερη νύφη. Σε ένα νοικοκυριό μπορεί να υπήρχαν και τέσσερις "νυφάδες".[87] Οι νεαρότερες γυναίκες έκαναν τις βαρύτερες εργασίες, όπως τη μεταφορά νερού (ακόμη και τη νύχτα), καύσιμης ύλης[88] ή το πλύσιμο ρούχων στο κοντινότερο ποτάμι, καθώς οι ηλικιωμένες είχαν περισσότερο εποπτικό ρόλο.[89] Επιπλέον, οι γυναίκες έπρεπε να υφαίνουν ρούχα, και χρηστικά αντικείμενα στον αργαλειό – τον οποίο τοποθετούσαν σε ένα προχειρότερο και μικρότερο καλύβι- είτε για προσωπική χρήση της οικογένειας είτε για να τα πουλήσουν στα γειτονικά χωριά.[90]
Η φωτιά της βάτρας ήταν μονίμως αναμμένη,

84 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Οι Βλάχες του Μετζιτιέ. Οικονομία, κοινωνία και κοινωνικό φύλο σε μια κοινότητα του Πωγωνίου (Ήπειρος)'. Στο Οικογένεια, Συγγένεια και Γάμος στην Νεότερη Ελλάδα: Εθνοκοινωνιολογική Προσέγγιση, 321–41. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014, σελ. 332.
85 Henri Belle, Trois années en Gréce, Librarie Hachette, Paris, 1881.
86 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Οι Βλάχες του Μετζιτιέ. Οικονομία, κοινωνία και κοινωνικό φύλο σε μια κοινότητα του Πωγωνίου (Ήπειρος)'. Στο Οικογένεια, Συγγένεια και Γάμος στην Νεότερη Ελλάδα: Εθνοκοινωνιολογική Προσέγγιση, 321–41. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014, σελ. 327.
87 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 125.
88 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Οι Βλάχες του Μετζιτιέ. Οικονομία, κοινωνία και κοινωνικό φύλο σε μια κοινότητα του Πωγωνίου (Ήπειρος)'. Στο Οικογένεια, Συγγένεια και Γάμος στην Νεότερη Ελλάδα: Εθνοκοινωνιολογική Προσέγγιση, 321–41. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014, σελ. 327.

γυναίκα υφαίνει σε φορητό αργαλειό - φωτογραφία National Geographic 1930

τους χειμερινούς μήνες, ενώ το καλοκαίρι την άναβαν μόνο το βράδυ, κυρίως για φωτισμό.[91] Όλο το νοικοκυριό του σπιτιού συσπειρωνόταν γύρω από τη φωτιά: σε αυτή μαζεύονταν όλοι όποτε είχε κακοκαιρία, αυτή τους ζέσταινε και του φώτιζε τη νύχτα. Η βάτρα θύμιζε τον τύπο της αρχαίας εστίας του κέντρου χωρίς καπνοδόχο[92] καθώς η κύρια ιδιότητά της, ήταν αυτή της εστίας που παρείχε φως και θερμότητα και συσπείρωνε γύρω της όλα τα στοιχεία της κατοίκησης.

«[…] η εστία […] μπαίνει πάντα στο χώρο που κατοικεί η οικογένεια και συγκεντρώνεται η οικογενειακή ζωή».[93]

Η ζωή στα κονάκια όριζε μια τόσο αρμονική σχέση με τη φύση που ήταν δύσκολο να προσδιοριστεί το όριο μεταξύ του έξω και του μέσα. Η διατρητότητα του σκελετού της καλύβας έκανε τη σχέση του εσωτερικού με το εξωτερικό ήταν αρκετά συγκεχυμένη. Παρά του πρωτόγονου τρόπου διαβίωσης, η Βλάχα νοικοκυρά ήταν πολύ αυστηρή σχετικά με την τάξη και την καθαριότητα του σπιτιού. Όταν γυρνούσαν οι άνδρες στο σπίτι το βράδυ έβγαζαν τα βρώμικα πανωφόρια, τις κάπες και τα παπούτσια τους πριν καθίσουν στις βελέντζες για να φάνε. Οι άνδρες καθόταν οκλαδόν ενώ οι γυναίκες (αν καθόταν), ήταν γονατιστές, ή με τα πόδια στο πλάι, σε ένδειξη σεμνότητας. Η κυκλική κάτοψη διαιρείτο στη μέση, σύμφωνα με

89 Αλεξάκης, ό.π., σελ. 327.
90 Αλεξάκης, ό.π., σελ. 327.
91 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. ΙΙ. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 343.
92 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 340.
93 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 339-340.

"η εστία συγκεντρώνει γύρω της την οικογενειακή ζωή" - φωτογραφία Κωνσταντίνος Μπαζάφας

τον άξονα της βάτρας. Το δεξί τμήμα ήταν ο χώρος των γυναικών και εκεί συνήθως τοποθετούνταν η κουζίνα, ενώ στα αριστερά ήταν ο χώρος των ανδρών, η κόγχη όπου ήταν η τιμητική θέση των γερόντων.[94]

«Η καλύβα είναι γεμάτη με σακιά από ρούχα, το σκουτικό, με τα σκεύη, τα αγγεία, […] τα σακιά με το αλεύρι, τα τουλούμια με το τυρί και όλο το βιός, τα σέγια (νοικοκυριό). Χώνουν στο καλό κονάκι, σαν κάνει πολύς χειμώνας, και άρρωστα τσοπανόσκυλα, κανένα ζαγάρι, […] γεννησιάρικες αρνάδες και κατσικαδούλες […] για να ζεσταίνονται κοντά στη φωτιά, να μην κρυώνουν και ψοφάνε».[95]

94 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Οι Βλάχες του Μετζιτιέ. Οικονομία, κοινωνία και κοινωνικό φύλο σε μια κοινότητα του Πωγωνίου (Ήπειρος)'. Στο Οικογένεια, Συγγένεια και Γάμος στην Νεότερη Ελλάδα: Εθνοκοινωνιολογική Προσέγγιση, 321–41. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014, σελ. 330.
95 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 212.

Για τον ύπνο έστρωναν βελέντζες επί του δαπέδου – πρώτα εκείνες που ήταν φτιαγμένες από τραγίσιο μαλλί. Αυτές θεωρούνταν πιο πρόχειρες, καθώς είχαν χοντρή ύφανση και ήταν πολύ ανθεκτικές, αλλά τσιμπούσαν στην αφή. Από πάνω έστρωναν τις βελέντζες από πρόβειο μαλλί, που ήταν πιο μαλακό, και διέθεταν φλόκο (μακρύ πέλος) που τις έκανε πιο ζεστές. Αυτές λέγονταν φλοκάτες.[96]

Αν υπήρχε θέμα υγρασίας και ήθελαν να προστατεύσουν τα μάλλινά τους, χρησιμοποιούσαν αντίστοιχα κλαδόπλεχτα πανέλα σαν αυτό της πόρτας, τις λιάσες, και τις έβαζαν σαν υπόστρωμα κάτω από τις βελέντζες.[97] Αν μετά κάποιος ήθελε να φτιάξει μια δομή παρόμοια με κρεβάτι, στήριζε τις λιάσες με μικρές κατακόρυφες φούρκες.[98] Μια τέτοια δομή θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σαν κρεβάτι ή κάθισμα, αλλά δε θα είχε ύψος πάνω από 20 εκατοστά. Αν υπήρχε βρέφος στην οικογένεια υπήρχε μια ξύλινη κούνια, η σαρμανίτσα.[99] Ο χώρος του καθιστικού και του ύπνου ήταν δίπλα στη φωτιά και συνήθως έπιανε όλη τη βορεινή πλευρά της καλύβας.[100]

«Το κάθε κρεβάτι είταν από λιατσούδες, κομμένα μικρά κλαδιά από έλατα, σκεπασμένο με μία κάπα».[101]

«Έφτασαν στο Χλώρο αργά το δειλινό. Οχτώ καλύβες μέσα στα πεύκα τους περίμεναν. Να το μικρό χωριό τους!»

96 Συνέντευξη με Μαγδαληνή Χαντζάρα.
97 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 212.
98 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 369.
99 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 370
100 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 367.
101 Εντομόντ Αμπού, Ο βασιλεύς των ορέων, μτφ. Ανδρέας Φραγκιάς, Εκδ. Γαλαξίας-Ερμείας, Αθήνα, 1982 (Παρίσι, 1857).

»Πόσο μικρές, πόσο φτωχιές τους φάνηκαν! Για να μπει στην πόρτα ένας άνθρωπος έπρεπε να σκύψει το κεφάλι.
"Μα τι; Εδώ θα καθίσουμε;" ρωτούσαν.
"Τι πόρτες είναι τούτες!" είπε ένας.
"Έτσι, με μια κάμαρα μόνο θα περάσουμε;" ρωτούσαν άλλοι.
"Που είναι το κρεβάτι;"
»Οι καλύβες αλήθεια δεν είχαν τίποτα από αυτά. Η κάθε καλύβα ήταν μία κάμαρη με κλαριά, ίσα-ίσα να φυλάγει τον άνθρωπο από τον αέρα και τη βροχή».[102]

102 Ζαχαρίας Παπαντωνίου, Τα ψηλά βουνά, Αθήνα, 2013 (1918), σελ. 33.

Με την ίδια λογική έφτιαχναν και τα ράφια για την αποθήκευση του νοικοκυριού και των τροφίμων. Τα ρούχα και τα στρωσίδια έμπαιναν σε μεγάλους μάλλινους σάκους με κίτρινες, κόκκινες και μπλε ρίγες,[103] που τους ύφαιναν στον αργαλειό, τα χαράρια.[104] Αυτά στήνονταν σε μια μεριά πάνω σε μια λιάσα για την αποφυγή υγρασίας. Όλο το νοικοκυριό και οι προμήθειες οργανώνονταν με ορισμένη σειρά και τάξη. Τα χαράρια τα σκέπαζαν την ημέρα με τις πιο καλές, φλοκάτες βελέντζες.[105]

Για τα αντικείμενα καθημερινής χρήσης και τα μαγειρικά σκεύη έφτιαχναν ράφια από κατακόρυφα ξύλινα στοιχεία ή δεμάτια από κλαδιά και άχυρα. Τα οριζόντια στοιχεία τοποθετούνταν παράλληλα δεμένα μεταξύ τους ώστε να διαμορφώνουν μια επιφάνεια. Οι διαστάσεις μιας τέτοιας κατασκευής ήταν ανάλογες με τις υπάρχουσες απαιτήσεις και χωρητικότητα,[106] το ύψος όμως δεν ξεπερνούσε τα 1,70 μέτρα, και το πάχος ήταν περίπου μία ή δυο πιθαμές.[107]

Όλα τα «έπιπλα» και ο εξοπλισμός της καλύβας έμπαινε περιμετρικά, αφήνοντας κενή τη μέση της κάτοψης για να μπορούν να κινούνται ελεύθερα την ημέρα αλλά και για να απλώνουν επιπλέον βελέντζες τα βράδια για το φαγητό και τον ύπνο.

103 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. ΙΙ. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 149.
104 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 370.
105 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 370.
106 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 369.
107 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 369.

ύπνος

Αν και κοιμόταν όλοι μαζί στον ίδιο χώρο, συνήθως υπήρχε κάποιος διαχωρισμός ώστε τα ζευγάρια να κοιμούνται μαζί ενώ για τους υπόλοιπους υπήρχε φυλετικός διαχωρισμός, εκτός από τα παιδιά που κοιμόταν όλα μαζί. Οι βελέντζες ήταν έτσι διατεταγμένες ώστε να είναι όλοι όσο πιο κοντά γινόταν στη φωτιά για ζέστη. Δεν υπήρχε κάποια προετοιμασία για τον ύπνο όσον αφορά την αλλαγή των ρούχων, αφού δεν υπήρχε καμία ανοχή για τη θέα του γυμνού σώματος – ειδικά σε ένα χώρο όπου υπήρχαν άτομα του άλλου φύλου.

Για τις γυναίκες ειδικά, η οποιαδήποτε θέα γυμνού δέρματος ήταν απαγορευμένη, έως αποκρουστική. Αυτό βέβαια είχε να κάνει με τη προσπάθεια διατήρησης της σεμνότητας στο πλαίσιο της συγκατοίκησης με άνδρες πέραν του συζύγου.[108] Επιπλέον τις περισσότερες φορές δεν ήταν εφικτό να άλλαζαν ρούχα λόγω των χαμηλών θερμοκρασιών που επικρατούσαν ακόμα και τους καλοκαιρινούς μήνες στο βουνό. Η μοναδική ίσως υποχώρηση σε σχέση με την ιδιωτικότητα σε τέτοια ζητήματα ήταν ότι τα νιόπαντρα ζευγάρια συνήθως διέμεναν σε μια μικρότερη καλύβα δίπλα σε αυτή των γονιών του γαμπρού.[109]

Η μικρότερη νύφη κοιμόταν μόνο όταν είχαν κοιμηθεί όλοι οι υπόλοιποι -κυρίως τα πεθερικά- και έπρεπε να έχουν ξυπνήσει πριν από όλους,[110] για να είναι έτοιμες να βοηθήσουν τους γηραιότερους με το πρωινό πλύσιμο του προσώπου με τη λεκάνη και την πετσέτα στο χέρι. Πολλές φορές μάλιστα μπορεί να ξυπνούσε για να φροντίσει να μη σβήσει η φωτιά κατά τη διάρκεια της νύχτας.[111]

«Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες, όταν πάνε να κοιμηθούν, πρώτα κλείνουν όλα τα παράθυρα – ο αέρας της νύχτας είναι τόσο επικίνδυνος – και μετά χώνονται σε σωρούς από βαριά στρωσίδια και βελέντζες που τα στρώνουν στο δάπεδο. Και όμως, παρόλο που αποφεύγουν τον ψυχρό αέρα της νύχτας, οι ίδιοι άνθρωποι θα κοιμηθούν έξω στο ύπαιθρο, οποιαδήποτε εποχή του έτους, με σχεδόν οποιονδήποτε καιρό και με τίποτα περισσότερο από ένα στρωσίδι».[112]

«Το κάθε κρεβάτι είταν από λιατσούδες, κομμένα μικρά κλαδιά από έλατα, σκεπασμένο με μία κάπα».[113]

«Τη νύχτα κοιμούνται όλοι μαζί, άνθρωποι και ζωντανά. Στρώνουν γυροβολιά στη βάτρα, που καίει όλο το μερόνυχτο , βελέντζες και προσκέφαλα. Γυναίκες, άντρες, παιδιά, κοιμούνται με τα ρούχα τους και βγάζουν μόνο τα τσαρούχια. Οι άντρες κουκουλωμένοι στις κάπες και όλοι αντάμα, ο ένας πλάι στον άλλο, με τα πόδια κοντά στη φωτιά. «Παίρνουν από πάνου μια βελέντζα και πλαγιάζουν».[114]

«Γύρω στη φωτιά μαζεύονται μέρα-νύχτα άντρες, γυναίκες, παιδιά, ολόκληρο το σπιτικό για να

108 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Οι Βλάχες του Μετζιτιέ. Οικονομία, κοινωνία και κοινωνικό φύλο σε μια κοινότητα του Πωγωνίου (Ήπειρος)'. Στο Οικογένεια, Συγγένεια και Γάμος στην Νεότερη Ελλάδα: Εθνοκοινωνιολογική Προσέγγιση, 321–41. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014, σελ. 330.

109 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 131.

110 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Οι Βλάχες του Μετζιτιέ. Οικονομία, κοινωνία και κοινωνικό φύλο σε μια κοινότητα του Πωγωνίου (Ήπειρος)'. Στο Οικογένεια, Συγγένεια και Γάμος στην Νεότερη Ελλάδα: Εθνοκοινωνιολογική Προσέγγιση, 321–41. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014, σελ. 330.

111 Συνέντευξη με Μαγδαληνή Χαντζάρα.

112 Alan Wace και Maurice Thomson, Οι νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου, Θεσσαλονίκη; Αφοί Κυριακίδη, , 2009 (1914), σελ. 90.

113 Εντομόντ Αμπού, Ο βασιλεύς των ορέων, μτφ. Ανδρέας Φραγκιάς, Αθήνα: Εκδ. Γαλαξίας-Ερμείας, 1982 (Παρίσι, 1857).

114 Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. ΙΙ. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010, σελ. 212.

ζεσταθεί και να κοιμηθεί. Καθισμένοι το χειμώνα κατάχαμα πάνω σε βελέτζες, «γυροβολιά όλοι» γύρω στον κύκλο της, πυρώνονται και κοιμούνται με τα πόδια τους κοντά στη φωτιά. Τις μεγάλες νύχτες του χειμώνα, για να ζεσταθούν και να φέξουν, θέλουν τουλάχιστον ένα- δυο ζαλίκια κούτσουρα. Συχνά καίνε πολλά κλαριά μαζί […] που δίνουν φέγγος στο καλύβι. Με το φέξο ζυμώνουνε, ψήνουνε, και τρώνε ψωμί, χτενίζονται οι γυναίκες, ράβουν, κεντάνε οι τσούπρες, πλέκουν [….]. Σα θέλουν περισσότερο φως […] ρίχνουν στη γωνιά μεγάλα δαδιά ή πουρναρίσια κλαριά, [….] που λαμπαδίζουν».[115]

115 Χατζημιχάλη, ό.π., σελ. 341-342.

κάτοψη κυκλικής καλύβας - ο ύπνος

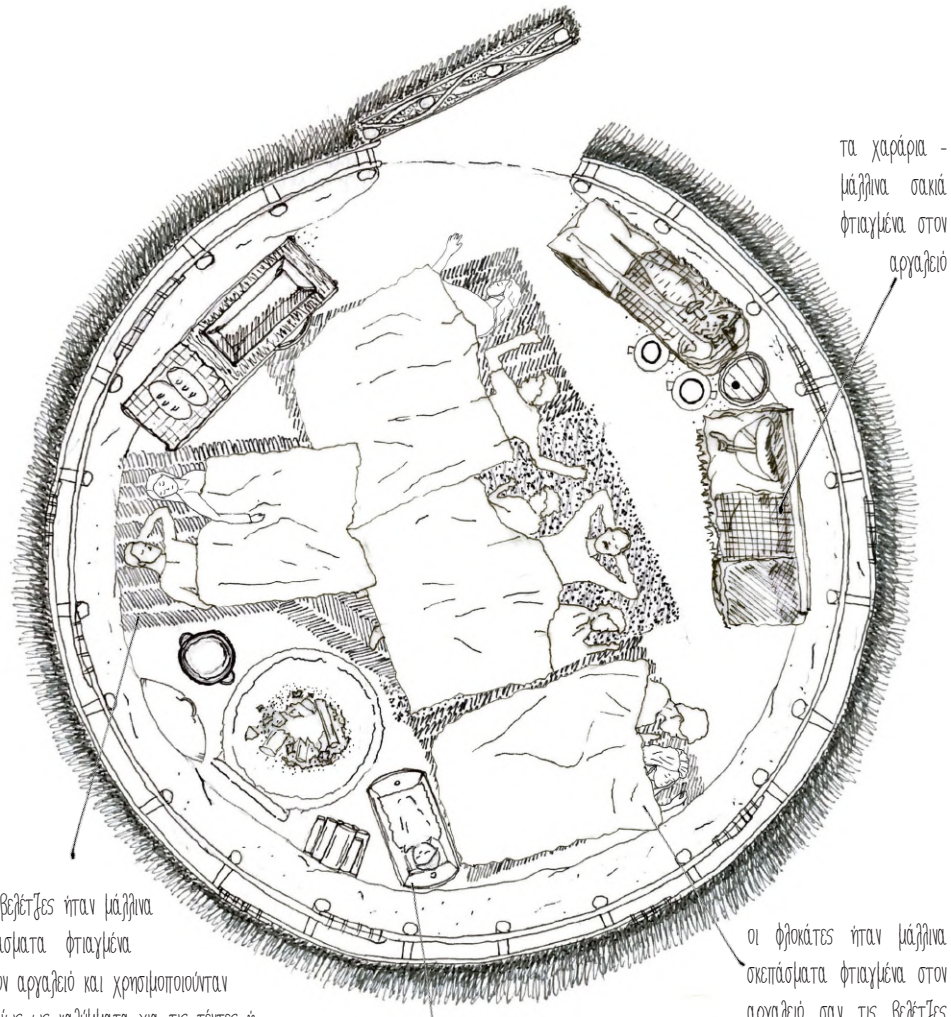

υγροί χώροι

Η δομή της καλύβας με τα συγκεκριμένα μέσα ήταν αδύνατο να περιέχει υγρούς χώρους. Άλλωστε, όπως είδαμε παραπάνω η ανοχή απέναντι στο γυμνό σώμα ήταν μηδενική, οπότε η φροντίδα του καθενός για το σώμα και τις ανάγκες τους ήταν προσωπική υπόθεση του καθενός. Αν και υπήρξαν κατά καιρούς απόπειρες κατασκευής μιας πρότυπης τουαλέτας, τα υγειονομικά θέματα που προέκυπταν τους έκαναν να εγκαταλείψουν τέτοιες απόπειρες.

Όσον αφορά την προσωπική υγιεινή προτιμούσαν τη χρήση μιας λεκάνης με νερό για το πλύσιμο του προσώπου, χεριών, ποδιών και το συχνό λούσιμο. Το πλύσιμο του σώματος στις γυναίκες γινόταν κάθε δέκα με δεκαπέντε μέρες που κατέβαιναν σε κάποιο ποτάμι για να πλύνουν τα ρούχα και τις βελέντζες. Πλένονταν κάτω από τα ρούχα, χωρίς αυτά να αφαιρεθούν και μόνο παρουσία ελάχιστων γυναικών. Έπειτα άλλαζαν σε καθαρά ρούχα ώστε να πλύνουν τα ήδη φορεμένα. Για τους άνδρες ίσχυε κάτι αντίστοιχο, αν και εκείνοι είχαν λίγη περισσότερη ελευθερία σε τέτοια θέματα.

Βλάχικος καταυλισμός στο Νέγρι της Ηπείρου - φωτογραφία Τάκης Τλούπας

Κεφάλαιο 3:

μετάβαση - εγκατάσταση στην Ηγουμενίτσα

άποψη της Ηγουμενίτσας του '25 - φωτογραφικό αρχείο Μ. Πασιάκου

3.1 η αστικοποίηση και η αφομοίωσή των Βλάχικων κοινοτήτων

Όπως προαναφέρθηκε, (Κεφάλαιο 2), ο ημινομαδισμός μεγάλων αποστάσεων γνώρισε μεγάλη ακμή υπό το καθεστώς ενιαίων διοικητικά κρατών και αχανών αυτοκρατοριών αφού διευκόλυνε τις μετακινήσεις. Με τη διάλυση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και τον διοικητικό διαχωρισμό της Βαλκανικής, τα βλάχικα τσελιγκάτα αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα επιβίωσης.[1]

Με την οριοθέτηση των συνόρων και την προσάρτηση της Ηπείρου στο ελληνικό κράτος το 1913, οι μετακινήσεις στα κονάκια της Αλβανίας έγιναν δυσκολότερες, έως το 1917 που διακόπηκαν τελείως.[2] Επιπλέον, οι αγροτικές μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο προγραμμάτων εθνικής ανάπτυξης είχαν σοβαρές επιδράσεις στις κτηνοτροφικές κοινότητες.[3]

Συγκεκριμένα, κατά την περίοδο της προσάρτησης των βόρειων διαμερισμάτων στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, ένα από τα κυριότερα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα ήταν η ανάγκη κατακερματισμού των τσιφλικιών.[4] Τσιφλίκια ονομάζονταν οι μεγάλες εκτάσεις εκ των οποίων μικρό τμήμα καλλιεργείτο και το υπόλοιπο ενοικιαζόταν στους τσελιγκάδες ως βοσκότοπος. Η πρακτική αυτή ήταν ιδιαίτερα συχνή στην Ήπειρο αφού υπήρχε μεγάλη ζήτηση από τους κτηνοτρόφους, αλλά και λόγω του σταθερού εισοδήματος που παρείχε η επινοικίαση

1 Κούρος, Κωνσταντίνος. 'Τα χειμαδιά των βλάχων στο Κεφαλόβρυσο'. Πωγωνιακά Χρονικά, τχ. 2 (1996): 149–59, σελ. 149.
2 Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34, σελ. 131,
3 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Η Εξέλιξη της Ημινομαδικής Κτηνοτροφικής Κοινότητας στα Πλαίσια των Εθνικών Αγροτικών Σχέσεων: Το Παράδειγμα της Αετομηλίτσας'. Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 28 (1987): 261–84, σελ. 262.
4 Νιτσιάκος,ό.π., σελ.262.

"στο βουνό" - φωτογραφία Τάκης Τζούπας

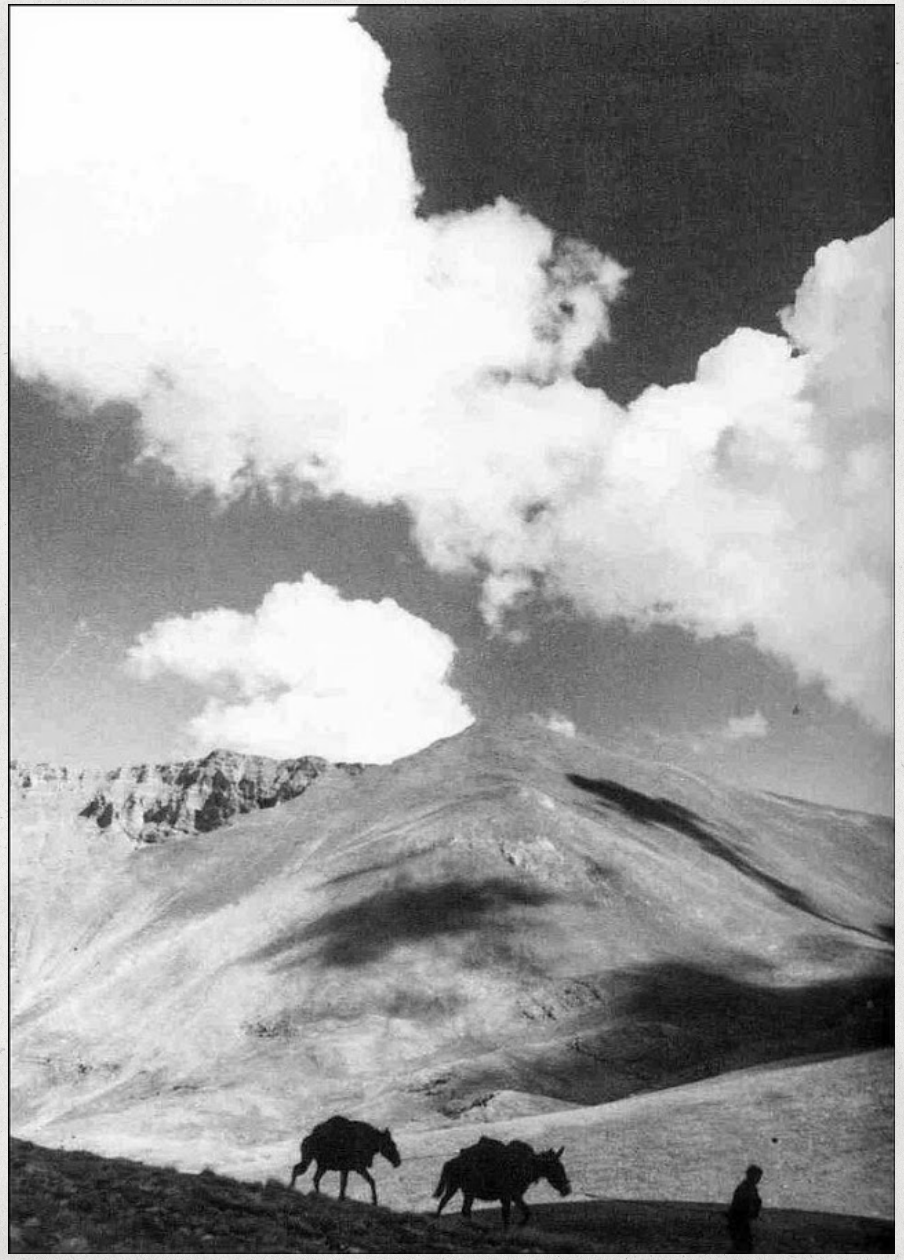

των εκτάσεων έναντι της αβεβαιότητας της καλλιέργειας.[5] Το σύστημα των τσιφλικιών εφαρμοζόταν επί αιώνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ήταν συνυφασμένο με αυτό των τσελιγκάτων λόγω της συμπληρωματικότητας και αλληλεξάρτησης των παραγωγικών δραστηριοτήτων μεταξύ της γεωργίας και της κτηνοτροφίας.[6] Εντούτοις, η κατάργηση του ενός επέφερε τη σταδιακή κατάλυση του άλλου. Η διάσπαση της ακεραιότητας του χώρου που επέφερε η κατάργηση των μεγάλων έγγειων ιδιοκτησιών προκάλεσε τη σοβαρή μείωση διαθέσιμων εκτάσεων για την κτηνοτροφία, καθιστώντας τη λειτουργία μεγάλων κτηνοτροφικών συσσωματώσεων εξαιρετικά προβληματική, αν όχι αδύνατη.[7]

Η Β΄ Αγροτική Μεταρρύθμιση του 1917 επέφερε την απαλλοτρίωση περίπου των 2/3 των εκτάσεων των τσιφλικιών[8] και την εγκαθίδρυση ενός συστήματος ελεύθερης γεωργικής εκμετάλλευσης με βάση τη μικρή οικογενειακή ιδιοκτησία[9] - γεγονός που επέφερε μεγάλες ανακατατάξεις στον ημινομαδικό κτηνοτροφικό πληθυσμό της χώρας[10]. Η μετάβαση αυτή ήταν αναγκαστική κυρίως λόγω του ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού δεν κατείχε κανένα τίτλο ιδιοκτησίας γης.[11]

Η φιλελεύθερη κυβέρνηση του Βενιζέλου, σύμφωνα με τα δυτικά πολιτικά και θεσμικά πρότυπα τα οποία υιοθέτησε εξ αρχής το ελληνικό κράτος, εκπροσωπούσε την άνοδο της μεσαίας τάξης, το φιλοαστισμό και την κεφαλαιοκρατική ανάπτυξη χάριν του εκσυγχρονισμού. Οι μεγάλες αναμορφώσεις εξέφραζαν βαθιές μεταλλαγές σε εθνικό επίπεδο και η περίοδος που ακολούθησε ήταν κρίσιμη για την εξέλιξη και τη θεμελίωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.[12]

Ως εκ τούτου, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου ο θεσμός του τσελιγκάτου έπνεε τα λοίσθια.[13] Μέσα στο κλίμα της εποχής, η νομαδική κτηνοτροφία αντιμετωπιζόταν «λίγο-πολύ ως «εθνικό στίγμα»[14] και ήταν αναγκαίος ο εκσυγχρονισμός της και η εξάλειψη των πρωτόγονων μεθόδων που τη χαρακτήριζαν.[15]

Πλούσιοι κτηνοτρόφοι άρχισαν να μετατρέπουν το πλεόνασμα του ζωικού πλούτου σε έγγεια ιδιοκτησία (κυρίως μετά την εκκένωση του τούρκικου πληθυσμού) την οποία χρησιμοποιούσαν για τη βόσκηση των δικών τους κοπαδιών, διατηρώντας, έτσι, τα τσελιγκάτα τους.[16] Παράλληλα, κάποιοι εγκαταστάθηκαν σε χωριά του κάμπου ή αστικά κέντρα, στρεφόμενοι σε βιοτεχνικές δραστηριότητες, μεταπηδώντας σε μια νέα τάξη εμπόρων.[17]

Παράλληλα με αυτές τις εξελίξεις είχαμε την άνοδο του γλωσσικού εθνικισμού στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στα Βαλκάνια, ως αποτέλεσμα της

5 Νιτσιάκος,ό.π., σελ.263.
6 Νιτσιάκος,ό.π., σελ.262.
7 Νιτσιάκος,ό.π., σελ.271.
8 Παππά, Μαρία. 'Β` ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ: Οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες'. Εργασία εξαμήνου μεταπτυχιακού προγράμματος, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία-Λαϊκός Πολιτισμός», 2006, σελ. 9.
9 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Η Εξέλιξη της Ημινομαδικής Κτηνοτροφικής Κοινότητας στα Πλαίσια των Εθνικών Αγροτικών Σχέσεων: Το Παράδειγμα της Αετομηλίτσας'. Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 28 (1987): 261–84, σελ. 271.
10 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 262.
11 Παππά, Μαρία. 'Β` ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ: Οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες'. Εργασία εξαμήνου μεταπτυχιακού προγράμματος, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία-Λαϊκός Πολιτισμός», 2006, σελ. 12.
12 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Η Εξέλιξη της Ημινομαδικής Κτηνοτροφικής Κοινότητας στα Πλαίσια των Εθνικών Αγροτικών Σχέσεων: Το Παράδειγμα της Αετομηλίτσας'. Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 28 (1987): 261–84, σελ. 271.
13 Νιτσιάκος, ό.π. , σελ. 269.
14 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 275.
15 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 275.
16 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 273.
17 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 267.

αποσύνθεσης της πολυεθνοτικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.[18]

Στην προσπάθεια εξασφάλισής των συμφερόντων του, το νεοσύστατο ελληνικό κράτος αποπειράθηκε να ταυτίσει τον ελληνισμό με την ορθοδοξία, προκαλώντας αντιδράσεις ορισμένων εθνοτήτων που στη συνέχεια ανέπτυξαν δικό τους εθνικό κίνημα, αποσκοπώντας στο σχηματισμό ξεχωριστού εθνικού κράτους.[19]

Στην περίπτωση της Βλάχικης κοινότητας κάτι τέτοιο δε συνέβη ποτέ[20] -παράγοντας που συνέβαλλε αισθητά στη μετέπειτα ενσωμάτωσή της στο ελληνικό έθνος-κράτος. Η ενσωμάτωση αυτή όμως, πέρα από το σχηματισμό μιας ενιαίας εθνικής ταυτότητας, συνέβαλλε και στην υποβάθμιση των ιδιαίτερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών των βλαχόφωνων πληθυσμών προς όφελος της εθνικής ομοιογένειας και ιδιοτυπίας.[21]

Η περιθωριοποίηση της επαρχίας από τα αστικά κέντρα απέτρεψε την ομαλή αστικοποίηση, συμβάλλοντας όμως, στην επιβίωση κάποιων παραδοσιακών μορφών κοινωνικής οργάνωσης και πολιτισμικής έκφρασης υποστηρίζοντας, έτσι τον χαρακτήρα των τοπικών κοινοτήτων και καταστέλλοντας, αν και βραχυπρόθεσμα, τις αφομοιωτικές διεργασίες που επίτασσε το σύγχρονο έθνος-κράτος προς όφελος της εθνικής ομοιογένειας.[22]

18 Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Οι Βλάχοι της Ελλάδας'. Στο Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα, Α:485–94. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006, σελ. 485.
19 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 486.
20 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 486.
21 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 491.
22 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 492.

Στο κλίμα αυτού του προβληματικού, μολονότι επίζηλου, εκσυγχρονισμού αντιτέθηκαν (λόγω άμυνας ή αδυναμίας προσαρμογής) οι τοπικές κοινότητες, διατηρώντας ενεργά στοιχεία της παράδοσής τους και παράλληλα επικυρώνοντας τις πολιτισμικές ετερότητες που τις προσδιόριζαν.[23] Ως απόρροια αυτού είχαμε τη συνάρθρωση διαφορετικών στοιχείων διαμορφώνοντας έτσι μια νέα κράμα πολιτισμικών χαρακτηριστικών.

Ωστόσο αυτή η επικράτηση των αστικών προτύπων σε συνάρτηση με την αγροτική έξοδο και την ερήμωση του ορεινού όγκου προκάλεσαν τη σταδιακή διάλυση και αφομοίωση των περιφερειακών και εθνοτικών ετεροτήτων και τη διασπορά των μελών τους.[24]

Πολύ συχνά η ρήξη με το παρελθόν παίρνει και τη μορφή άρνησης των πολιτισμικών καταβολών των ανθρώπων και η απαξίωση ενός παρωχημένου τρόπου ζωής οδηγεί στον κοινωνικό στιγματισμό όσων τον εκπροσωπούν.[25]

23 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 492.
24 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 493.
25 Νιτσιάκος, ό.π., σελ. 493.

3.2 η πόλη της Ηγουμενίτσας μέχρι το '40

Μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα ο οικισμός της Ηγουμενίτσας ήταν ένα μικρό ψαροχώρι, επίνειο της Γράβας (Βουνοσπηλιά) στο οποίο άραζαν μικρά καΐκια και βάρκες. Τα μόνα κτήρια ήταν το τελωνείο και ένα μικρό καφενείο για τους διερχομένους από τα γύρω χωριά.[26]

Σύμφωνα με τον Αραβαντινό*: « Γουμενίτζα ήτοι Ηγουμενίτζα – Λιμήν της Θεσπρωτίας και φρούριον αξιόλογον εκ των πολέμων της Βενετίας και της Τουρκίας· αναφέρεται δε υπάρχουσα προ του έτους 1350».*[27]

Η Γουμενίτσα, όπως λεγόταν τότε, είχε πέσει σε αφάνεια μέχρι το 1908, όταν ο τοπικός άρχοντας Χαμίτ Μπέης, επιδεικνύοντας σπάνια διορατικότητα για την εποχή, προέβλεψε την αξία του λιμανιού και της πόλης λόγω της κομβικής γεωγραφικής της θέσης που θα συνέδεε την Αδριατική με τα Βαλκάνια αλλά και την Πόλη. Ύστερα από μεσολάβησή του στον σουλτάνο Ρεσάτ, η πόλη να μετονομάσθηκε σε «Ρεσαντιέ» και ορίσθηκε ως πρωτεύουσα της Τσαμουριάς (περιοχή Θεσπρωτίας, Πρεβέζης και Βόρειας Ηπείρου). Καθώς η νέα πρωτεύουσα υστερούσε σε υποδομές και ανθρώπινο δυναμικό, ο Χαμίτ Μπέης απέκτησε τίτλους ιδιοκτησίας τμήματος του παραλιακού μετώπου όπου έχτισε ένα κτηριακό συγκρότημα που θα φιλοξενούσε τους πρώτους επαγγελματίες.

Το 1909 ξεκίνησε η ανέγερση του Διοικητηρίου

26 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 573.
27 Σάρρας, ό.π., σελ. 573.

άποψη της Ηγουμενίτσας το 1931 - φωτογραφία Γ. Βαφειαδάκης

που θα στέγαζε όλες τις υπηρεσίες της νέας πρωτεύουσας μετά από εντολή του σουλτάνου. Τα σχέδια και η μελέτη του κτηρίου έγιναν από Αυστριακούς Μηχανικούς και Κερκυραίους τεχνίτες, ωστόσο η αποπεράτωση του έργου δεν έγινε εφικτή λόγω των συγκρούσεων που οδήγησαν στην Απελευθέρωση του 1913.[28]

Η περίοδος του Μεσοπολέμου είχε ενδιαφέρουσες εξελίξεις για την περιοχή, με το τέλος του πολέμου να επιφέρει την εισροή νέων κατοίκων, κυρίως από τη Βόρεια Ήπειρο.

Όμως η κτηριακή ανάπτυξη της πόλης μέχρι το 1920 είχε μείνει στάσιμη, λειτουργώντας ως τροχοπέδη στην οικονομική της ανάπτυξη. Μετά την Μικρασιατική Καταστροφή του ΄22 η Ελληνική Κυβέρνηση έφερε στην περιοχή 180 περίπου οικογένειες με την προοπτική να αποκατασταθούν με τις κενές ιδιοκτησίες που θα άφηνε η ανταλλαγή πληθυσμών, το οποίο όμως δεν έγινε, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένας νέος οικισμός στις παρυφές της πόλης.[29] Στην απογραφή του 1920 η κοινότητα Ηγουμενίτσας είχε πλέον 649 κατοίκους στους τρείς οικισμούς που την απάρτιζαν, την Γουμενίτσα με 278 κατοίκους, τη Γράβα με 347 και το Λιμάνι με 24.[30]

Η Γουμενίτσα εκείνη την εποχή άρχισε να γίνεται πόλος έλξης για τις Βλάχικες μετακινούμενες κοινότητες που μόλις ξεκινούσαν να αποκτούν μόνιμο τόπο κατοικίας,[31] με πρώτους

28 Σάρρας, ό.π., σελ. 574-575.
29 Σάρρας, ό.π., σελ. 578-579.
30 Στοιχεία Απογραφής Πληθυσμού από Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία.
31 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 577.

εμπορικός δρόμος στο λιμάνι της Ηγουμενίτσας του 1920 - φωτογραφία Γ. Βαφειαδάκης

την οικογένεια Μπέζα, οι οποίοι λέγεται ότι μεσολάβησαν στην εγκατάσταση της οικογένειας Πιτούλη, η οποία έπαιξε κυρίαρχο ρόλο στη μετέπειτα ανάπτυξη της πόλης.[32]

Οι νέοι κάτοικοι κατάφεραν να εμπλουτίσουν την μικρή κοινωνία σχηματίζοντας ένα μωσαϊκό διαφορετικών κοινοτήτων αφού η περιοχή είχε ανάμεικτο πληθυσμό Μουσουλμάνων, Χριστιανών, Βλάχων, Μικρασιατών οι οποίοι συνυπήρχαν αρμονικά.[33] Οι τάσεις εκσυγχρονισμού και η πολιτισμική ομοιογένεια που υπαγόρευε άργησαν να διαδοθούν στη μεθόριο, διατηρώντας αυτή την πολιτιστική ώσμωση.

Συγκεκριμένα, η περιοχή της Ηγουμενίτσας ήταν απομονωμένη από τον ηπειρωτικό χώρο λόγω του ανάγλυφου και μέχρι τη δεκαετία του '30 δεν υπήρχε δρόμος για τα Ιωάννινα και η προσπέλαση προς την Νότια Ελλάδα γινόταν μέσω επικίνδυνων περασμάτων επί της ακτογραμμής.[34] Η σταδιακή ανάδειξη του λιμανιού πρόσφερε διέξοδο στην μέχρι τότε αποκλεισμένη περιοχή, με τη μεταφορά ανθρώπων και τη διοχέτευση των τοπικών προϊόντων αρχικά στην Κέρκυρα αλλά και στον Πειραιά. Τη δεκαετία του 1930 άνοιξαν δρόμοι προς τα Ιωάννινα[35] και τη νοτιότερη Ελλάδα και σταδιακά η πόλη ανήλθε στο βασικό οικονομικό-εξαγωγικό κέντρο της περιοχής.

32. Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 34.
33 Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 9.
34 Λουκάς, ό.π., σελ. 50.
35 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ 585.

"τα Πλατάνια" , η κύρια είσοδος της πόλης - Ηγουμενίτσα 1937

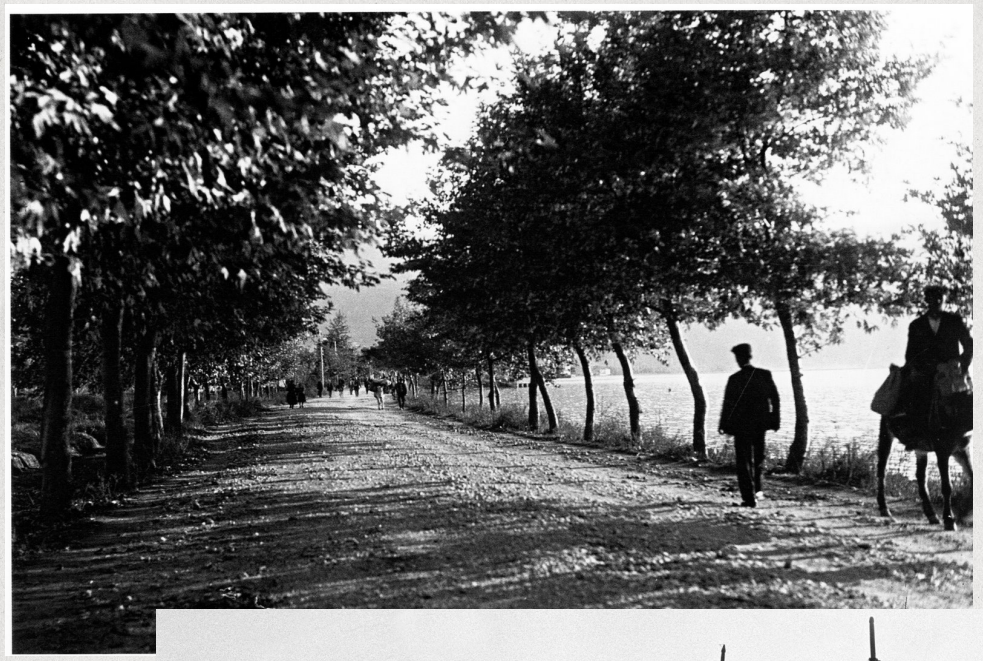

καΐκια στην παραλία της Ηγουμενίτσας το 1937 - φωτογραφία Σπύρου Μελετζή

Το 1935 ιδρύθηκε από την οικογένεια Πιτούλη το εργοστάσιο ηλεκτροπαραγωγής, το οποίο τροφοδοτούσε με ρεύμα γραφεία, ξενοδοχεία, καταστήματα, μαζί με ελάχιστα σπίτι και τους κεντρικούς δρόμους της πόλης. Οι Π. που στο μεταξύ είχαν ανέλθει κοινωνικά και οικονομικά άρχισαν να ασχολούνται έμπρακτα με την ανάπτυξη και την πρόοδο της πόλης μέσω κοινωφελών έργων καθώς τα συμφέροντα τους ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα με εκείνης.[36]

Το 1936 ανήλθε η Κυβέρνηση Μεταξά η οποία, στα πλαίσια της Εθνικής πολιτικής όρισε την Θεσπρωτία ως αυτοδύναμο νομό για να μπορεί να ασκεί καλύτερο έλεγχο της μειονότητας των Τσάμηδων. Στην τότε περιοχή της Θεσπρωτίας, το ένα τρίτον των κατοίκων ήταν μουσουλμάνοι. Η επάνδρωση της διοίκησης με υπαλλήλους θα ενδυνάμωνε την αναλογία του πληθυσμού. Για τον ίδιο λόγο πρόκρινε για πρωτεύουσα νομού την Ηγουμενίτσα έναντι των ημιαστικών κέντρων των Φιλιατών, και Παραμυθιάς, τα οποία είχαν σημαντική ισχύ (από την περίοδο της Τουρκοκρατίας), καθώς η γεωγραφική της θέση ευνοούσε αυτόν το σκοπό, ειδάλλως τα τοπικιστικά συμφέροντα δε θα επέτρεπαν ποτέ τη λήψη μιας τέτοιας απόφασης. Παρόμοια λογική οδήγησε και στον εξελληνισμό πολλών τοπωνυμίων της περιοχής απεμπολίζοντας ένα τμήμα της τοπικής ιστορίας και της συλλογικής ταυτότητας χάριν εθνικισμού.[37] Σε αυτή την περίοδο υιοθετείται και το σύγχρονο όνομα της πόλης, Ηγουμενίτσα αντί του Γουμενίτσα όπως ήταν μέχρι τότε γνωστή.

Ενώ η συνύπαρξη των Χριστιανών με το Μουσουλμανικό στοιχείο μετά την απελευθέρωση υπήρξε ομαλή, οι σχέσεις τους διαταράχθηκαν από την επιρροή της Αλβανικής προπαγάνδας, ειδικά μετά την κατάληψη της Αλβανίας από τους Ιταλούς το 1939. Ωστόσο η Ελληνική Κυβέρνηση έδρασε αλόγιστα όταν, τη δεύτερη μέρα κήρυξης του πολέμου το 1940 προχώρησε στην εξορία πολλών μουσουλμάνων της περιοχής της Θεσπρωτίας, καθώς κατά την εισβολή σε αυτήν και όταν τελικά το 1940 η Ηγουμενίτσα καταλήφθηκε από ιταλικά στρατεύματα, με τους κατοίκους να φυγαδεύονται στην Κέρκυρα. Οι εξορισμένοι Τσάμηδες που είχαν πλαισιώσει τα ιταλικά στρατεύματα λεηλάτησαν ορισμένα μαγαζιά της, έκαψαν το μεγαλύτερο τμήμα της παραλιακής αγοράς της,[38] με κύριο στόχο το Συμβολαιογραφείο ώστε να ανακτήσουν τις περιουσίες τους.[39] Περίπου μια εβδομάδα μετά έγινε η ανακατάληψη της περιοχής και κατά την υποχώρηση των Ιταλών ακολούθησαν η πλειοψηφία της Μουσουλμανικής μειονότητας, φοβούμενοι τις εχθροπραξίες ως αντίποινα από την ελληνική πλευρά.[40]

36 Σάρρας, ό.π., σελ. 589-590.
37 Σάρρας, ό.π., σελ. 593.
38 Σάρρας, ό.π., σελ. 593-620.
39 Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 87.
40 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 624.

Ο **"λιμήν έρημος"** κατά τον Θουκιδίδη έπαιξε έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην ύστερη αρχαιότητα. Ήδη απο εκείνη τη εποχή φαίνεται ότι η περιοχή της Ηγουμενίτσας και γενικότερα η Θεσπρωτία αποτέλεσε το προγεφύρωμα της Ελλάδας προς την Ιταλία, και αντίστροφα. Κατά τον Πολύβιο, **"Πρόκειται της Ελλάδος προς την Ιταλία"**

Κατά το Μεσαίωνα το λιμάνι αρχίζει να χρησιμοποιείται ως αγκυροβόλιο και ασφαλές καταφύγιο πλοίων **"Porto delle Gomenizze"** από τους Ενετούς και τους Οθωμανούς.

1910

Μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα ο οικισμός είναι είναι μικρό ψαροχώρι του σαντζακίου των Ιωαννίνων, γνωστό με το όνομα **Γράβα**, και αποτελείται από δύο βασικές κοινότητες, την χριστιανική και την μουσουλμανική. Πάραμονές των βαλκανικών πολέμων οι Τούρκοι αντιλαμβάνονται τον σημαντκό ρόλο που μπορεί να παίξει λόγω θέσης το λιμάνι της Ηγουμενίτσας. Αναβαθμίζουν τον μικρό οικισμό σε σαντζάκι, και προσπαθούν με την βοήθεια του τοπικού Μπέη Χαμίτ να δημιουργήσουν μια πόλη - λιμάνι με το όνομα **Ρεσαδιέ**.

1913

292 κάτοικοι

Ο Ελληνικός Στρατός απελευθερώνει την περιοχή, τον Φεβρουάριο του 1913. Η Θεσπρωτία, **ενσωματώνεται στο ελληνικό κράτος**. Η Ηγουμενίτσα υποβαθμίζεται πάλι σε κοινότητα και υπάγεται στην Υποδιοίκηση **"Φιλιατών και Γουμενίτσης"** του ελληνικού πλέον νομού Ιωαννίνων.

1920

Με το τέλος του Α΄ παγκοσμίου πολέμου η περιοχή δέχεται νέους κατοίκους κυρίως από την Βόρειο Ήπειρο. Τα γεγονότα της **μικρασιατικής καταστροφής** οδηγούν στην Ηγουμενίτσα **οικογένειες προσφύγων** που δημιουργούν στις παρυφές της μικρής πόλης τον δικό τους οικισμό, με το όνομα **Νέα Σελεύκεια**

Η Γουμενίτσα αποτελεί πλέον μια κωμόπολη με ποικιλία και ανομοιογένεια, τόσο κοινωνική όσο και αρχιτεκτονική. Η χριστιανική και μουσουλμανική κοινότητα να συνεχίζουν να ζουν και να συνυπάρχουν ειρηνικά, διατηρώντας την ιδιαιτερότητά τους.

1930

564 κάτοικοι

Η **ανάδειξη του φυσικού λιμανιού** της Ηγουμενίτσας αρχίζει να δίνει διέξοδο στην μέχρι τότε τελείως απομονωμένη περιοχή. Η μικρή ενδοχώρα της Θεσπρωτίας βρίσκει λύση να για την διοχέτευση των προιόντων της και η Ηγουμενίτσα γίνεται το **βασικό οικονομικό – εξαγωγικό κέντρο** της περιοχής, και απορροφά δραστηριότητες απο τα γύρω Κεφαλοχώρια. Το 1933 ανοίγει ο **δρόμος προς τα Ιωάννινα**.

1931

Στην τότε περιοχή της Θεσπρωτίας, γνωστή και ως Τσαμουριά, το **1/3 των κατοίκων είναι μουσουλμάνοι** . Η επάνδρωση της διοίκησης με υπαλλήλους αποσκοπεί στην **ενδυνάμωση του χριστιανικού πληθυσμού**.

1936

Για εθνικούς και πολιτικούς κυρίως λόγους αποφασίζεται η δημιουργία ξεχωριστού νομού, του **νομού Θεσπρωτίας** με έδρα την Γουμενίτσα. **Το όνομα της πόλης αλλάζει** με την προσθήκη του Η προσδίδοντας άλλον χαρακτήρα στη νέα **πρωτεύουσα**.

1940

1.353 κάτοικοι

Η πόλη **καταστρέφεται ολοσχερώς από τα Γερμανικά στρατεύματα**. Στο τέλος του πολέμου ο μουσουλμανικός πληθυσμός, εγκαταλείπει την πόλη ακολουθώντας τον γερμανικό στρατό, στην οπισθοχώρησή του προς την Αλβανία. Μαζί χάνεται και η παλιά φυσιογνωμία της πόλης, ένας ιδιαίτερος πολιτισμός με παρουσία αιώνων στην περιοχή της Θεσπρωτίας.

Στα μεταπολεμικά χρόνια η κατεστραμμένη Ηγουμενίτσα δέχεται **πρόσφυγες από τα γύρω χωριά** που δοκιμάστηκαν από τον Εμφύλιο. Η **σημασία όμως της πόλης σαν κέντρου** μέσα στον ηπειρωτικό χώρο, είναι τέτοια που αμέσως **μετά τον πόλεμο συνεχίζεται η ανάπτυξή της και μάλιστα με ταχύτερο ρυθμό**. Μέσα σε λίγα χρόνια και με την σημαντική ξένη βοήθεια **η πόλη ανοικοδομείται και απλώνεται στα περίχωρα**.

«Έτσι σβήστηκε ένας ιδιαίτερος πολιτισμός μιας κοινότητας με παρουσία αιώνων στην περιοχή της Θεσπρωτίας. Μαζί χάνεται και η παλιά, φυσιογνωμία της πόλης, μιας πόλης θύμα τελικά των εθνοτικών συγκρούσεων που κληροδότησαν οι βαλκανικοί πόλεμοι. Στα μεταπολεμικά χρόνια η κατεστραμμένη Ηγουμενίτσα δέχεται τοὺς εσωτερικούς μετανάστες, πρόσφυγες από τα γύρω χωριά, κυρίως της Μουργκάνας, που δοκιμάστηκαν από τον Εμφύλιο».[41]

3.3 η συνέχεια της ιστορίας της οικογένειας Π.

Όπως προαναφέρθηκε η περίοδος που ακολούθησε την ένωση της Ηπείρου με το νεοελληνικό κράτος και την αποχώρηση των Τούρκων τσιφλικάδων χαρακτηρίστηκε από την τάση των κτηνοτροφικών κοινοτήτων που προωθούσε τη μετατροπή του ζωικού πλούτου σε έγγεια ιδιοκτησία και τη σταδιακή εγκατάλειψη της ζωής της υπαίθρου.

Στο κλίμα της εποχής, η οικογένεια Π. άρχισε από το 1920 να αγοράζει εκτάσεις στην περιοχή της Θεσπρωτίας όπου είχαν αποφασίσει να εγκατασταθούν. Απέκτησαν κτήματα στην περιοχή της Πρέβεζας, της Παραμυθιάς, του Μαργαριτίου[42] και του Γράμμου, όπου έστηναν τα κονάκια τους τα καλοκαίρια. Το 1924 ο Χρήστος Π. έκανε μια μεγάλη αγορά γης από τον τοπικό Μπέη της Ηγουμενίτσας όπου τελικά έχτισαν σε μόνιμη βάση τις καλύβες τους.[43] Η αγορά έγινε με λίρες που είχαν τοποθετηθεί επίτηδες σε ένα βρώμικο και ταλαιπωρημένο σακί.[44]

«Η υπόθεση έκλεισε μάνι μάνι. Δώσανε το καπάρο, βεβαίωσαν την πρόχειρη πράξη και δυο μάρτυρες, κεράστηκαν και ούζα. Τα επίσημα συμβόλαια θα γίνουν σε λίγο στην Αθήνα. (Ο Χρήστος) θα πάει στην Αθήνα με την άσπρη φουστανέλα κι όταν θα γυρίσει με το χαρτί της αγοράς στη τσέπη, θα φοράει κομψότατο κουστούμι, γραβάτα και το μουστάκι ξυρισμένο σε τετράγωνο, θα είναι αγνώριστος».[45]

41 Από το αρχείο ΕΠ.
42 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 590.
43 Σάρρας, ό.π., σελ. 578.
44 Συνέντευξη με Σπυριδούλα Πιτούλη.
45 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 36.

ο Χρήστος Π. με παραδοσιακή ενδυμασία το 1924, τη χρονιά που αγόρασε τις εκτάσεις στην Ηγουμενίτσα - φωτογραφία από ΠΜΠ

η Οικοκυρική σχολή - η πρώτη κατοικία της οικογένειας Π. στην Ηγουμενίτσα το 1925

Οι πιθανοί λόγοι που έγινε αυτή η εγκατάσταση ήταν αρκετοί. Ενώ ο τρόπος ζωής του νομά προϋποθέτει να μην υπάρχει καμία σύνδεση σε έναν ορισμένο τόπο, παραπάνω είδαμε ότι ο ημινομαδικός τρόπος ζωής δείχνει μάλλον το αντίθετο και ότι οι συνεχείς μετακινήσεις είναι ένα αναγκαστικό επακόλουθο της κτηνοτροφίας αιγοπροβάτων. Συνεπώς, οι πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις που ακολούθησαν την διάλυση του οθωμανικού κράτους, η ευκαιρία εξασφάλισης καλύτερων συνθηκών ζωής και κατάρτισης για τη νεότερη γενιά σε συνδυασμό με τη διορατικότητα του αρχηγού της οικογένειας[46] συνέβαλλαν στην μόνιμη πια εγκατάστασή τους και τις αλλαγές που επέφερε.

Μαζί με την κύρια οικογένεια ακολούθησαν και όλες οι οικογενειακές μονάδες και οι τσομπάνηδες που απάρτιζαν το τσελιγκάτο, υιοθετώντας μάλιστα το επίθετο των τσελιγκάδων τους. Οι απόγονοί τους εντοπίζονται στον οικισμό Αμπέλια (κοντά στην τοποθεσία όπου είχαν στηθεί αρχικά τα μαντριά τους), έξω από τη σημερινή πόλη της Ηγουμενίτσας και ενώ διατηρείται η επωνυμία δεν υπάρχει συγγενική σχέση με την αρχική οικογένεια.

Μέσα στην ιδιοκτησία που αγόρασαν από τον Μπέη περιλαμβανόταν και ένα τμήμα της παραλίας μαζί με κάποια καταστήματα, με αποτέλεσμα να τους ανήκει, πλέον, η πλειοψηφία των ακινήτων της Ηγουμενίτσας.[47]

46 Συνέντευξη Αχιλέα Πιτούλη, 2012.
47 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 578.

Οι οικογένειες των τεσσάρων αδερφών εγκαταστάθηκαν τον Νοέμβριο του 1925[48] σε ένα κτήριο το οποίο αργότερα λειτούργησε ως Οικοκυρική Σχολή και το οποίο δε σώζεται πλέον. Από περιγραφές και μια φωτογραφία εποχής, βλέπουμε ότι έφερε χαρακτηριστικά στοιχεία της ηπειρωτικής αρχιτεκτονικής των ύστερων οθωμανικών χρόνων, όπως το χαγιάτι που φαίνεται στον όροφο.[49] Ωστόσο αυτή η οικία δεν επαρκούσε σε χωρητικότητα και εξ αρχής αποτελούσε προσωρινή λύση, μέχρι να χτίσουν μια δική τους, μόνιμη κατοικία.[50]

«Εκεί δίπλα ήταν ένα ωραίο δίπατο σπίτι, με κόκκινα κεραμίδια κι αυτό. Με πολλά δωμάτια, με χρωματιστά ξύλινά νταβάνια, με κεντημένα ξύλινά ντουλάπια στους τοίχους. Με τζάκια και μπουχλαριά. Με μεγάλο μαγειριό στην αυλή, με το πηγάδι και το στρογγυλό φούρνο στην άκρη. Ψηλή μάντρα ολόγυρα και μεγάλη ξύλινη πόρτα με το σκεπαστό, στη μέση της μάντρας».[51]

Από αυτή τη στιγμή η οικογένεια παύει τις εποχιακές μετακινήσεις, και τα κοπάδια συνοδεύονται από τους τσοπάνηδες, τις οικογένειές τους και ορισμένους από τους αδερφούς Πιτούλη που έκαναν την επίβλεψη.[52] Ωστόσο η οικογένεια συνεχίζει να ασχολείται με την κτηνοτροφία και την παραγωγή βιοτεχνικών προϊόντων, διευθύνοντας 30 τυροκομεία σε διάφορες περιοχές της χώρας.[53]

48 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 43.
49 Μαυρίκα, Βρυνία. '«Αρχοντικό Πιτούλη»: μια αστική κατοικία του Μεσοπολέμου στην Ηγουμενίτσα'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ I, 699–711. Γάνανα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019, σελ. 700.
50 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 43.
51 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 43.
52 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 43.
53 Συνέντευξη Αχιλέα Πιτούλη, 2012.

Μια άλλη σημαντική αλλαγή που επέφερε η μόνιμη κατοικία ήταν η ευκαιρία να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην εκπαίδευση των παιδιών. Μεταξύ των τεσσάρων αδερφών υπήρχαν 21 πρώτα ξαδέρφια, πολλά από τα οποία τελείωναν το δημοτικό. Καθώς στην Ηγουμενίτσα δεν υπήρχε Γυμνάσιο, αποφασίστηκε τα παιδιά να σταλούν σε σχολές ευρωπαϊκών προτύπων στην Κέρκυρα όπως την εμπορική Σχολή και τη Σχολή Καλογραιών, μια από τις καλύτερες σχολές θηλέων, με πρώτη γλώσσα τη γαλλική. Η απόφαση του Χρήστου Π., ως κεφαλής της οικογένειας, να επιτρέψει στα κορίτσια να φοιτήσουν εκεί ήταν πολύ προοδευτική για την εποχή καθώς, «*τα κορίτσια τα θεωρούσαν σαν πλάσματα γεννημένα για το σπίτι*».[54]

«Η Κέρκυρα ήταν τότε Ιταλία, ήταν Ευρώπη. Εκτός από σχολή Καλογραιών, είχε ιταλική σχολή, Γυμνάσιο, Εμπορική. Πολλά παιδιά από τα γύρω μέρη φοιτούσαν εκεί. […] εκτός από τα γράμματα, γυμνάζονταν συγχρόνως και με το ευρωπαϊκό σύστημα. Κάνανε ξιφασκία, παίζανε τένις, άκουγαν κλασική μουσική […]».[55]

Η ανέγερση της μόνιμης κατοικίας της οικογένειας Πιτούλη έγινε μεταξύ του 1925 με 1928. Το κτήριο, όπως και οι εκτάσεις που είχαν αποκτήσει ήταν κοινές εξ αδιαιρέτου ιδιοκτησίες μεταξύ των τριών αδερφών και της οικογένειας του Γιώργη, ο οποίος στο μεταξύ είχε πεθάνει. Αυτή η πρακτική προστάτευε

54 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 44.
55 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 45.

οικογενειακό δέντρο οικογένειας Π.

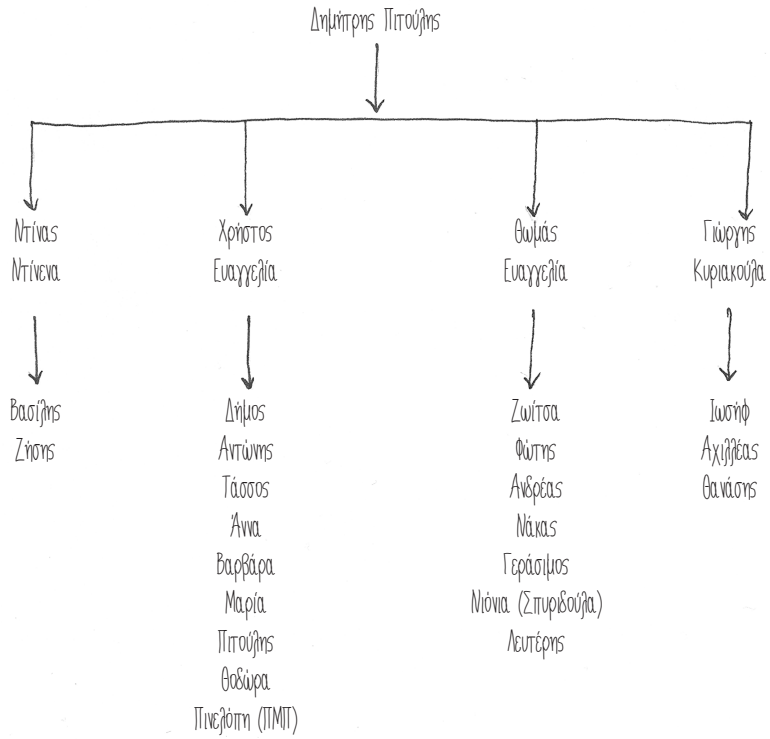

και την οικογένεια του χαμένου αδερφού αλλά κυρίως, εξασφάλιζε τη διατήρηση της περιουσίας.[56]

Σύμφωνα με τη βιογραφία της Πόπης Μαρνέλη-Πιτούλη, κόρης του Χρήστου, το κτήριο ήταν έργο ενός Κερκυραίου αρχιτέκτονα, ονόματι Παντελιός, με σπουδές στη Γερμανία,[57] ωστόσο αυτό δεν δύναται να επιβεβαιωθεί αφού η αναζήτηση στα Γενικά Αρχεία του Κράτους στην Κέρκυρα πιστοποιεί την ύπαρξη της επωνυμίας αλλά όχι του ιδίου. Επιπλέον, δεν έχει καταγραφεί κάποιο κτήριο παρόμοιας μορφολογίας στο νησί.[58]

«[…] θα μας βρεις έναν καλό μηχανικό και θα μας τον φέρεις. Θέλουμε να μας χτίσει ένα σπίτι. Πρόσεξε να ’ναι καλός. Έχει μηχανικούς η Κέρκυρα».[59]

«[…] πήγε στην Κέρκυρα, βρήκε ένα σπουδαίο μηχανικό, φιλόδοξο, και τον έφερε. Λεγόταν Παντελιός κι είχε σπουδάσει στη Γερμανία. Τα σχέδια ετοιμάστηκαν. Λεπτά ο μηχανικός είχε όσα ήθελε κι έτσι το σπίτι ξεκίνησε».[60]

«Στο μεγάλο κτήμα που είχαν στήσει τις καλύβες τους έχτισαν ένα μεγαλόπρεπο μέγαρο, με σπάνια αρχιτεκτονική εμφάνιση και διακόσμηση, και άνετα, ευρύχωρα και μεγάλα διαμερίσματα στο οποίο στεγάστηκαν […]».[61]

Η οικία Πιτούλη επρόκειτο για μια πολυώροφη οικοδομή σε ένα λοφίσκο έξω από τα όρια

56 *Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 37.*
57 *Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 47.*
58 *Μαυρίκα, Βιργινία. ‘«Αρχοντικό Πιτούλη: μια αστική κατοικία του Μεσοπολέμου στην Ηγουμενίτσα»’. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 699–711. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019, σελ. 702.*
59 *Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 47.*
60 *Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 47.*
61 *Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 590.*

το μέγαρο Πιτούλη - Σεπτέμβριος 1977

του τότε οικισμού της Ηγουμενίτσας. Λόγω της κλίμακας και της μορφολογίας του που συνδιαλλάχθηκαν με την "ομόχρονη αρχιτεκτονική του μικρού -και σίγουρα μη αστικού- οικισμού"[62] το κτήριο γρήγορα έγινε τοπόσημο της περιοχής. Η κατοικία περιβάλλονταν από μια μεγάλη δεντρόφυτη έκταση, που έφθανε μέχρι τη θάλασσα και η οποία περιγράφεται εκτενώς από την Πιτούλη:

«Ολόγυρα από το σπίτι ένας μακρύς τοίχος έζωνε τον κήπο, σαν τεράστιος μαίανδρος, καμιά σαρανταριά στρέματα περίπου. Όλο το πάνω μέρος του κήπου, φυτεύτηκε σύμφωνα με τις οδηγίες αυτού του μεγαλόπνοου μηχανικού, με αμυγδαλιές. Το υπόλοιπο, με οπωροφόρα δέντρα [...]».[63]

Με την ανέγερση μιας τέτοιας κατοικίας οι Πιτουλαίοι στράφηκαν πιο αποφασιστικά προς τον ευρωπαϊκό αστικό τρόπο ζωής και τον εκσυγχρονισμό, μεταβάλλοντας σταδιακά όλες τις πτυχές της ζωής τους.[64] Η αλλαγή αυτή έγινε αισθητή από την υιοθέτηση του ευρωπαϊκού τύπου ενδυμασίας από όλα τα μέλη της οικογένειας.[65]

Τασσόμενοι με τον φιλελευθερισμό του Βενιζέλου,[66] έστρεψαν την επιχείρησή τους προς την τυροκομεία, εκμεταλλευόμενοι όχι μόνο τις δικές τους πρώτες ύλες, αλλά και άλλων κτηνοτρόφων της περιοχής. Στη συνέχεια προωθούσαν τα προϊόντα τους σε μεγάλα αστικά κέντρα, όπως την Αθήνα.[67]

62 *Μαυρίκα, Βιργινία. «Αρχοντικό Πιτούλη: μια αστική κατοικία του Μεσοπολέμου στην Ηγουμενίτσα». Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 699–711. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019, σελ. 703.*

63 *Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 48.*

64 *Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 578.*

65 *Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 21.*

66 *Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 56.*

67 *Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 40.*

Ο πατέρας του Ν.Π. μπροστά από το μέγαρο - αρχείο οικογένειας Πιτούλη

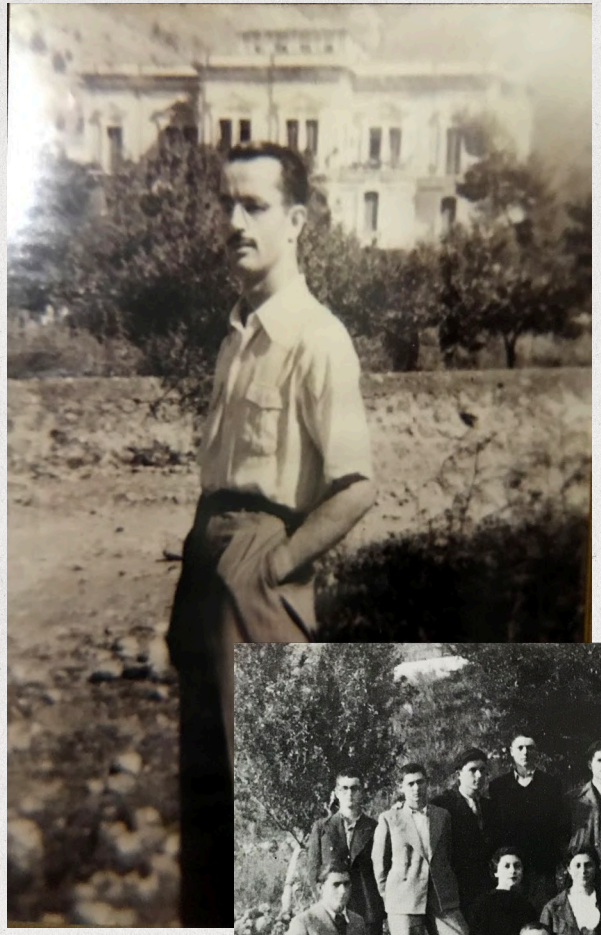

Η οικογένεια στον κήπο του σπιτιού μετά την υιοθέτηση του ευρωπαϊκού τρόπου που αμφίεσης. Αρχές τρίτης δεκαετίας 20ου αι.

Με την κατάλληλη μόρφωση τα παιδιά τους ανελήφθησαν στον επιστημονικό, επιχειρηματικό και πολιτικό τομέα, όπως ο Φώτης Π. ο οποίος διετέλεσε υφυπουργός Οικονομικών. Αν και η λογική τους φαίνεται να ήταν στραμμένη προς τη δύση, αυτό δε σημαίνει ότι διέκοψαν κάθε δεσμό με την παράδοση και την καταγωγή τους.[68]

Προς το τέλος της δεκαετίας του '30 η ισχύς και η επιρροή της οικογένειας στην ομόχρονη κοινωνία είχε εδραιωθεί, με τον Χρήστο Π. να διευθύνει ως Δημοτικός Άρχοντας.[69] Μαζί με τον μεγαλύτερο υιό του εισηγήθηκαν υπέρ της Νομαρχίας για την πόλη, και όταν αυτή εγκρίθηκε, παραχώρησαν ένα τμήμα του σπιτιού στον Νομάρχη και σε αρκετούς υπαλλήλους και υπηρεσίες, αφού η πόλη δεν διέθετε επαρκείς υποδομές για τη φιλοξενία τους.[70]

«Και πως δεν είχε σπίτια για να μείνει ο Νομάρχης και οι υπάλληλοι; Και το μεγάλο σπίτι γιατί το κάνανε; Ας μείνουν μαζί μας ώσπου να χτιστούν καινούργια σπίτια […]».[71]

Με την εισβολή των Ιταλών και Τσάμηδων το '40, η οικογένεια κατέφυγε στην Κέρκυρα. Κατά τη δεκαήμερη κατάληψη της πόλης ο Χρήστος Π., ο οποίος εξ αρχής είχε ταχθεί κατά της εξορίας των Μουσουλμάνων της περιοχής,[72] παρέμεινε στην περιοχή της Θεσπρωτίας. Μετά από την πυρπόληση της Ηγουμενίτσας, επέστρεψε μαζί με τον ανιψιό του Βασίλη στην οικία τους από όπου και συνελήφθησαν,[73] ύστερα από υπόδειξη των Τσάμηδων, για το φόνο ενός Ιταλού αξιωματικού. Ο Χρήστος καταδικάστηκε μαζί με άλλον έναν ντόπιο ενώ ο Βασίλης κρίθηκε αθώος. Η εκτέλεση έγινε στις 8/11 έξω από το Γραικοχώρι προς την παραλία της Ηγουμενίτσας, και αυτά ήταν τα πρώτα δύο θύματα του Ελληνο-ιταλικού πολέμου.[74]

«Προελαύοντες μετά των Ιταλικών στατευμάτων (οι Τσάμηδες), έφθασαν εις Ηγουμενίτσαν, πρωτεύουσαν του Νομού Θεσπρωτίας, έθεσαν πυρ εις τας οικίας και τα καταστήματα ταύτης και συνέλαβαν και εξετέλεσαν ευθύς αμέσως πρώτον τον έμπορον Χρήστον Π». Ακρόπολις 21 Μαρτίου '86.[75]

Ηγουμενίτσα

Τρεις κούκοι κατοικούσαν
Κι Αρβανίτικα μιλούσαν
Και στους τρείς μπήκε κεφάλι
Φάρα βλάχικη μεγάλη.
Κι ως βοήθησεν ο δρόμος,
Και το όμορφο λιμάνι
Του Θεού του κράτους νόμος,
Νομαρχία μας την κάνει.
Και του αντίχριστου οι δούλοι (Τσάμηδες)
Σκότωσαν τον Βασιλάκη (Νομάρχης)
Και τον Χρήστο τον Π.

Γεώργιος Βουγίδης[76]

68 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 590.
69 Σάρρας, ό.π., σελ. 592.
70 Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 81.
71 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 77.
72 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 617.
73 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 91.
74 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 624.
75 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 98.
76 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ.100.

Κατά την πυρπόληση της Ηγουμενίτσας, η οικία Πιτούλη λεηλατήθηκε, όπως και τα περισσότερα σπίτια, αν και εξωτερικά δεν υπέστη πολλές ζημιές. Μετά την απελευθέρωση της πόλης από τον ελληνικό στρατό οι Πιτουλαίοι στράφηκαν ενάντια στους Τσάμηδες, ως αντίποινα για τον φόνο της κεφαλής της οικογένειας. Κατά τη διάρκεια της κατοχής διέφυγαν στην Πάτρα και ύστερα στην Αθήνα, φορτωμένοι με τυριά και εμπορεύματα.[77]

Κατά τον εμφύλιο, το μέγαρο Πιτούλη χρησιμοποιήθηκε ως κατάλυμα για τα αντάρτικα σώματα, και ύστερα λειτούργησε ως νοσοκομείο από Νορβηγούς γιατρούς του Ερυθρού Σταυρού.[78]

Μετά τη λήξη του πολέμου η οικογένεια επέστρεψε ξανά στην Ηγουμενίτσα και κάποια μέλη της συνέχισαν να ασχολούνται με την κτηνοτροφία μέχρι τη δεκαετία του '80. Με την πάροδο του χρόνου η έκταση που περίεβαλλε την οικία Πιτούλη απαλλοτριώθηκε από το ρυμοτομικό της εξελισσόμενης πόλης, και πλέον το κτήριο έχει αφομοιωθεί από τον περιβάλλοντα αστικό ιστό.

77 Συνέντευξη Αχιλέα Πιτύλη, 2012.
78 Χουλιαράς, Ιωάννης, και Γεωργία Πλιάκου, επιμ. 'Ηγουμενίτσα: Ανακαλύπτω την πόλη μου: Το Αρχοντικό Πιτούλη'. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2018, σελ. 3.

"Το τέλος του εμφυλίου βρίσκει την Ηγουμενίτσα κατεστραμμένη. Νορβηγοί γιατροί, εκπρόσωποι του Ερυθρού Σταυρού, έρχονται για εμβολιασμούς στη Θεσπρωτία. Το μέγαρο ανοίγει τις πόρτες φιλοξενίας, όπως έκανε το 1936 για τους δημόσιους λειτουργούς, όταν η Ηγουμενίτσα έγινε πρωτεύουσα νομού, αλλά και το 1946, όταν ιδρύθηκε στην πόλη το πρωτοδικείο."

Κεφάλαιο 4:

το μέγαρο Π.

το μέγαρο Πιτούλη το 1937, ο μεγάλος κήπος και τα σπίτια της Γράβας στο βάθος - φωτογραφία Σπύρου Μελετζή

4.1 το μεγάλο σπίτι - περιγραφή κτηρίου

«Στην αριστερή μεριά των κόκκινων σπιτιών, κάτω από το μεγάλο λόφου, ήταν μια μεγάλη πεδιάδα, που χωρίζονταν από τα άλλα σπίτια με ένα μικρό ξεροπόταμο.

Εκεί, με σύνορο αυτό το μικρό ξερό ποτάμι, χτίστηκε ένα μικρό παλατάκι για κείνη την εποχή. Τέσσερεις μεγάλες κολόνες στο μπροστινό μέρος, κλείνανε την εσοχή μιας μεγάλης βεράντας. Το υπόλοιπο μέρος της βεράντας που έβγαινε έξω από τις κολόνες, κατέληγε δεξιά και αριστερά σε δύο κυκλικές πέτρινες σκάλες. Με πελεκητή πέτρα ροζ τα σκαλοπάτια, δουλεμένα στην άκρη σε σχήμα πομπέ, σπάνια πέτρα, βγαλμένη κάπου εκεί γύρω στη Θεσπρωτία. Η βεράντα, έκλεινε μπροστά με καλοδουλεμένα κάγκελα.

Τριώροφο το σπίτι, με πρεβάζια γύψινα και στρογγυλό στηθαίο, ολόγυρα από κάθε όροφο. Ωραίες ήταν επίσης οι σιδεριές στα πολλά μπαλκόνια, καθώς και τα γύψινα στολίδια πάνω στα ψηλά παράθυρα. Έτσι, καθώς αυτό το κομμάτι της πολιτείας ήτανε άχτιστο ακόμα, το σπίτι φάνταζε από όλες τις μεριές ελεύθερο και όσοι ταξίδευαν για την Κέρκυρα, το αντίκριζαν ως πέρα μακριά, όσο που χανόταν σιγά-σιγά από το μάτι του ταξιδιώτη».[1]

Το μέγαρο Πιτούλη είναι ένα κτήριο του όψιμου εκλεκτικισμού, ο οποίος εμφανίστηκε στην Ελλάδα κατά το 1900. Το ρεύμα χαρακτηρίζεται από ένα πνεύμα ανανέωσης που εκφράζεται μέσω της απελευθερωμένης αισθητικής αντίληψης, του πλουραλισμού και επιτάσσει τη σύνθεση ετερόκλητων μορφών και στοιχείων από διαφορετικούς ιστορικούς ρυθμούς. Σύμφωνα με τον Δ. Φιλιππίδη, η πρόθεση των σύγχρονων αρχιτεκτόνων αποσκοπούσε στο συνδυασμό των επικρατέστερων ρευμάτων της εποχής με στοιχεία από την ελληνική ιστορία, ώστε να αποδωθεί μια «ελληνικότητα» στο σύνολο.[2] Πέρα από το γεγονός ότι, για κάποιους, αποτελεί τον *«εκφυλισμό»* του κλασικισμού, ο εκλεκτικισμός του 1920-30 αποτελεί ένα *«δείκτη της έκτασης που είχε πάρει η αναζήτηση της ελληνικότητας»*.[3]

Όπως και στην περίπτωση του Νεοκλασικισμού, το ρεύμα αυτό χρησιμοποιήθηκε ως μια ιδεολογική προβολή του αρχαίου ελληνικού ιδεώδους και της συσχέτισής του με το Ελληνικό Κράτος, ενώ η προέλευσή του στην πραγματικότητα δεν ήταν ελληνική. Η αρχιτεκτονική συνέβαλλε σαν εργαλείο ενίσχυσης του εθνικού κινήματος και της διατύπωσης μιας αμιγούς ελληνικής ταυτότητας που ήταν απαραίτητη για την εδραίωση του. Μολονότι ο Νεοκλασικισμός επιτέλεσε αυτό το ρόλο προγενέστερα, ωστόσο ο διάλογος περί *«ελληνικότητας»* στα βόρεια διαμερίσματα της χώρας ήταν ακόμα ζωντανός.

Έτσι για άλλη μια φορά η επίσημη αρχιτεκτονική χρησιμοποιήθηκε για να αναδείξει το εθνικό φρόνημα. Κατά την διάδοσή της και την αφομοίωσή της από όλα τα κοινωνικά στρώματα, ο ρυθμός απλοποιήθηκε και εκλαϊκεύτηκε από

1 Μαρνέλη- Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 47-48.

2 Φιλιππίδης, Δημήτρης. Νεοελληνική Αρχιτεκτονική: Αρχιτεκτονική Θεωρία και Πράξη (1830-1980) σαν Αντανάκλαση των Ιδεολογικών Επιλογών της Νεολληνικής Κουλτούρας. Αθήνα: Μέλισσα, 1984, σελ. 164.
3 Φιλιππίδης, ό.π., σελ. 165.

τους ντόπιους μαστόρους και τα μπουλούκια της εποχής, οι οποίοι -με πρότυπα τα επίσημα κτήρια και τους καταλόγους- τον προσάρμοσαν εμπειρικά με μεγάλη εφευρετικότητα στην τοπική παραδοσιακή αρχιτεκτονική και την κλίμακα του εκάστοτε έργου. Η εκλεκτικιστική αρχιτεκτονική συνεχίστηκε μέχρι τον Μεσοπόλεμο με την εισαγωγή νέων βιομηχανοποιημένων τεχνικών κατασκευής όπως η διάδοση της χρήσης οπλισμένου σκυροδέματος και την υιοθέτηση της λιτής μορφολογίας του μοντέρνου κινήματος.[4]

Δεδομένου των παραπάνω, η επιλογή ενός τέτοιου κελύφους για την κατοικία Π. συγκλίνει με τις βλέψεις της οικογένειας σχετικά με την ένταξή τους στο ελληνικό κράτος και την υιοθέτηση αστικού τρόπου ζωής.

Η οικία Π. αναπτύσσεται σε τέσσερα επίπεδα, μαζί με το δώμα. Είναι πιθανό το κτήριο να σχεδιάστηκε αρχικά ως διπλοκατοικία[5] η οποία στη συνέχεια χωρίστηκε για να σχηματιστούν τέσσερα διαμερίσματα για καθένα από τα αδέρφια. Σύμφωνα με μαρτυρίες, ο αρχικός σκοπός ήταν να χτιστεί και μια δεύτερη ίδια κατοικία για μεγαλύτερη άνεση, αλλά τελικά δεν έγινε ποτέ. Ο διαμοιρασμός των τεσσάρων διαμερισμάτων έγινε με κλήρο αν και τελικά τα μεγαλύτερα διαμερίσματα παραχωρήθηκαν στις οικογένειες με τα περισσότερα παιδιά και άρα τις μεγαλύτερες χωρικές απαιτήσεις. Έτσι τα μεσαία διαμερίσματα δόθηκαν στον Χρήστο και Θωμά Πιτούλη, και τα πλαϊνά στον Ντίνα

4 Φιλιππίδης, ό.π., σελ. 165.
5 Μαυρίκα, Βιργινία. '«Αρχοντικό Πιτούλη: μια αστική κατοικία του Μεσοπολέμου στην Ηγουμενίτσα».' Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ I, 699–711. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019, σελ. 702.

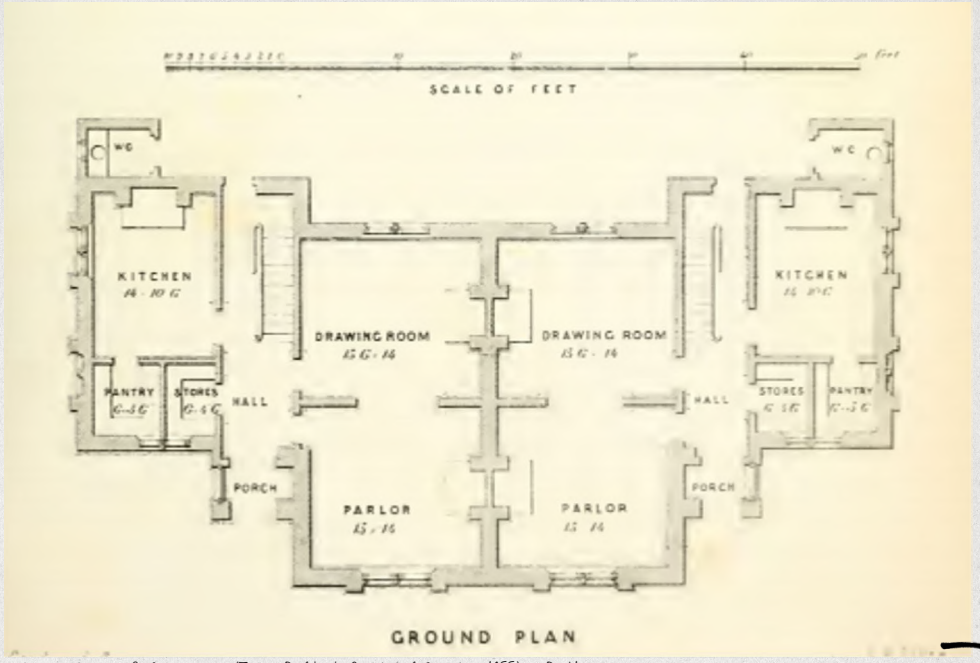

πρότυπο κάτοψης διπλοκατοικίας (Πηγή: Builder's Practical Director 1855) - Β. Μαυρίκα

κάτοψη ανωγείου οικίας Π.

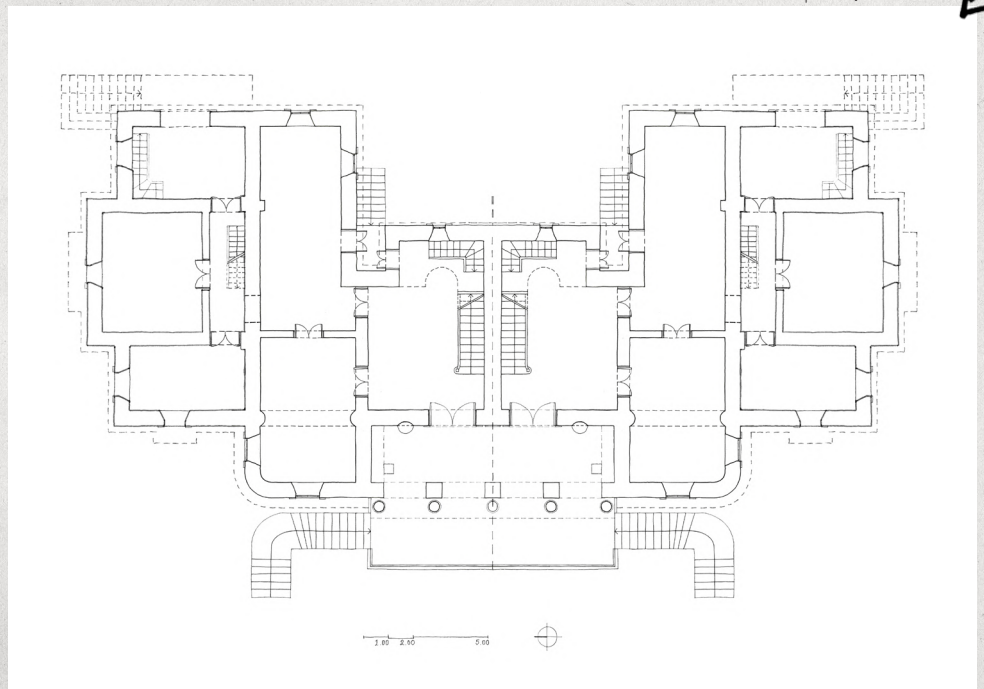

και τον Γιώργη. Η συστέγαση των αρρένων τέκνων της οικογένειας ήταν σύνηθες φαινόμενο για την εποχή. Οι κατοικίες που κατασκευάζονταν (ή που χωρίζονταν σε τμήματα) για τη στέγαση αδερφών ονομάζονταν αδερφομοίρια ή αδερφομοιράδια.

Ανεξάρτητα από το αν ο αρχιτέκτονας *«Παντελιός»* στον οποίο αποδίδεται το έργο είναι υπαρκτό πρόσωπο ή όχι, είναι πολύ πιθανό το κτήριο να κατασκευάστηκε βάση πρότυπων σχεδίων από εκδόσεις που απευθύνονταν σε αρχιτέκτονες και εργολάβους της εποχής.[6]

Ένα από τα κύρια μορφολογικά χαρακτηριστικά του κτήριου είναι η πλήρης συμμετρία, ο τριμερής διαχωρισμός του σε οριζόντιες ζώνες (βάση, κορμός, στέψη), το προεξέχον κεντρικό τμήμα της (δυτικής) κύριας όψης και η μνημειακή είσοδος προς τα μεσαία διαμερίσματα. Ο διάκοσμος της όψης επικεντρώνεται κυρίως στη γύψινη πλαισίωση των ανοιγμάτων και ο ρυθμός εναλλάσσεται καθ' ύψος, με το χαμηλότερο επίπεδο να λειτουργεί σαν *«οπτικό βάθρο»* της σύνθεσης. Το εξωτερικό επίχρισμα στο δεύτερο και τρίτο επίπεδο διαθέτει τραβηχτούς αρμούς, και στην αρχική του μορφή το κτήριο έφερε στηθαίο περιμετρικά της οροφής.[7]

6 *Μαυρίκα, ό.π., σελ. 702.*
7 *Μαυρίκα, ό.π., σελ. 702.*

«Έτσι, καθώς αυτό το κομμάτι της πολιτείας ήτανε άχτιστο ακόμα, το σπίτι φάνταζε από όλες τις μεριές ελεύθερο και όσοι ταξίδευαν για την Κέρκυρα, το αντίκριζαν ως πέρα μακριά, όσο που χανόταν σιγά-σιγά από το μάτι του ταξιδιώτη» - ΠΜΠ

Σύμφωνα με τη Β. Μαυρίκα:

«Η κατοικία συνδυάζει στοιχεία κλασικιστικά (ιωνικό πρόπυλο, τυφλές κόγχες, συμμετρική διάταξη), με στοιχεία που βρίσκονται στο μεταίχμιο ρυθμού art nouveau (γύψινο περιμετρικό διάκοσμο και κιγκλίδωμα φωταγωγού στις εισόδους της κύριας όψης, γύψινο διάκοσμο ανοιγμάτων πρώτου ορόφου με χαρακτηριστική καμπύλη επίστεψη και ρυθμού art deco (αυστηρή γεωμετρικότητα γύψινου διακόσμου στα ανοίγματα του δεύτερου ορόφου με οξυκόρυφη επίστεψη)».[8]

Συγκεκριμένα, το ισόγειο φέρει εμφανή λιθοδομή με λαξευτούς πολυγωνικούς λίθους στον τύπο της *«ρούστικα»*[9] και γωνιόλιθους. Εκατέρωθεν του κεντρικού τμήματος αναπτύσσονται δύο εξώστες όπου η γωνιακή άρθρωση αποκτά το σχήμα κυκλικής καμπύλης.[10] Οι πλαϊνές πτέρυγες αναπτύσσονται με σταδιακή υποχώρηση. Το ανώτερο επίπεδο εκτονώνεται προς τα έξω σε δύο μεγάλες βεράντες και μικρότερα μπαλκόνια. Ο όροφος καταλήγει σε ένα προεξέχον γείσο το οποίο ορίζει την επίστεψη του κτηρίου. Στη μέση του δώματος τοποθετείται μια μικρή κατασκευή που επιτρέπει την πρόσβαση σε αυτό και, λόγω προοπτικής είναι ορατή, μόνο από απόσταση.

Σε κάτοψη τα τέσσερα διαμερίσματα παρατάσσονται στη σειρά με τα δυο μεσαία να υποχωρούν προς τα ανατολικά. Η κυρία είσοδος σε κάθε κατοικία γίνεται στο μεσαίο επίπεδο,

8 *Μαυρίκα, ό.π., σελ. 702.*
9 *Μαυρίκα, ό.π., σελ. 702.*
10 *Μαυρίκα, ό.π., σελ. 702.*

η βεράντα της κύριας όψης του μεγάρου Π.

ανάγοντας το στο κύριο επίπεδο της κατοικίας, με το ισόγειο να αναγνωρίζεται ως κατώγι, υποδεχόμενο τις δευτερεύουσες λειτουργίες του σπιτιού. Στο ανωγι βρίσκονται οι χώροι διημέρευσης και φιλοξενίας επισκεπτών και ο όροφος αναλαμβάνει τα υπνοδωμάτια.

Η είσοδος στα δυο μεσαία διαμερίσματα γίνεται από τα δυτικά, την κυρία όψη του κτηρίου. Μια διπλή σκάλα με κυρτά σκέλη παραλαμβάνει τον χρήστη, οδηγώντας τον σε μια βεράντα με πέντε κίονες με ιωνικά κιονόκρανα οι οποίοι αντιστοιχούν σε πέντε πεσσούς οι οποίοι φέρουν μια τοξοστοιχία, διαμορφώνοντας, κατά κάποιον τρόπο, έναν πρόπυλο.[11] Σχηματίζεται έτσι ένας κοινός ημιυπαίθριος χώρος. Το δάπεδο ήταν πλακόστρωτο το οποίο μεταγενέστερα άλλαξε σε μωσαϊκό. Οι πόρτες εισόδου έχουν παραμείνει ως είχαν με το μεταλλικό διάκοσμο πάνω από το ανώφλι να σηματοδοτεί την κάθε οικία με τα αρχικά του ιδιοκτήτη. Εκατέρωθεν των θυρών βρίσκονται δυο ημικυκλικές κόγχες.

Οι είσοδοι των ακραίων διαμερισμάτων βρίσκονταν στην ανατολική πλευρά (ή πίσω όψη), πιθανά για λόγους μορφολογικούς, αν όχι για περαιτέρω ιδιωτικότητα. Ωστόσο, λόγω επεμβάσεων στο κτήριο δε διασώζονται οι αρχικές βεράντες που οδηγούσαν σε αυτές, γεννώντας το ερώτημα για το κατά ποσό υπήρχαν αντίστοιχες λότζιες και για αυτά τα διαμερίσματα. Δεδομένου ότι η πίσω όψη δε φαίνεται λιγότερο εξεζητημένη από τη μπροστά,

11 Μαυρίκα, ό.π., σελ. 702.

πλαϊνή όψη μεγάρου Π., φαίνεται η είσοδος προς το κατώγι και τμήμα της μπροστινής βεράντας

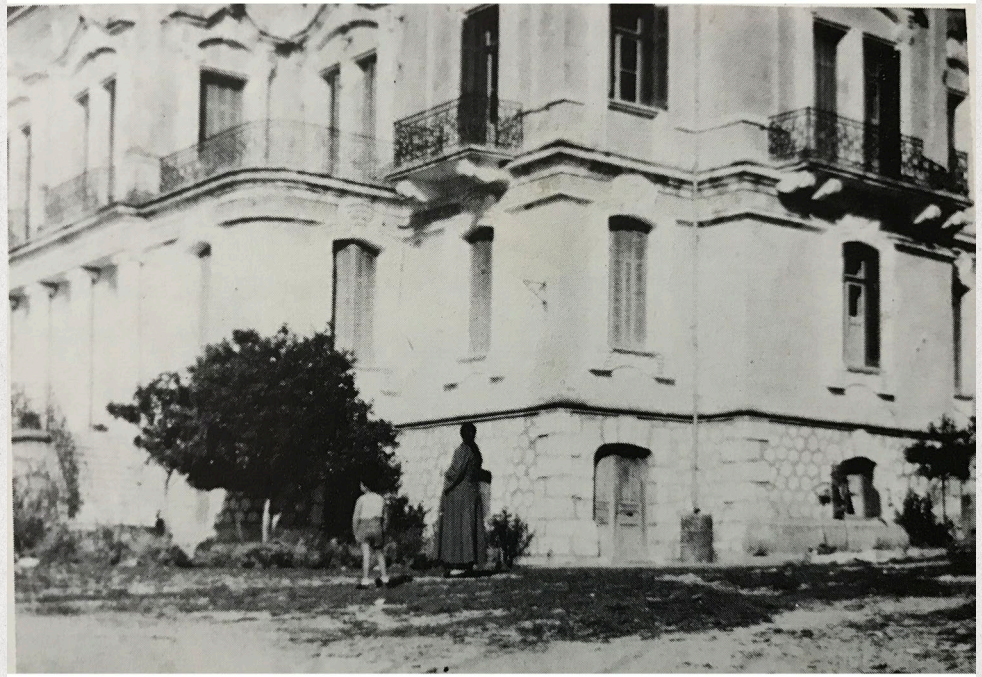

τουλάχιστον μορφολογικά, θα λέγαμε πως είναι πολύ πιθανό οι αρχικές είσοδοι να είχαν αντίστοιχη επεξεργασία με αυτή που σώζεται. Μια μαρτυρία υποστηρίζει ότι υπήρχαν όντως βεράντες με κίονες και λότζιες και μάλιστα η μια καταστράφηκε το '40 όταν έγινε απόπειρα εμπρησμού της κατοικίας. Αυτό πιθανά να εξηγεί και την προσθήκη που έγινε σε αυτό το σημείο και που εμφανίζεται ήδη στο πολεοδομικό του '53. Δυστυχώς, αυτό είναι αδύνατο να διασταυρωθεί καθώς δεν υπάρχουν φωτογραφίες εποχής της πίσω όψης.

Οι είσοδοι στο κατώγι γίνονται από την πίσω όψη, στα δυο κεντρικά διαμερίσματα και από τα πλαϊνά του κτηρίου στα εκατέρωθεν. Δηλαδή το κάθε διαμέρισμα έχει την πόρτα, για το ανώγι στην (εκάστοτε) μπροστά πλευρά, ενώ η πρόσβαση στο κατώγι γίνεται πάντα από την «*πίσω*» πλευρά, επιβεβαιώνοντας τη δευτερεύουσα λειτουργία του.

Κάτοψη Κεντρικού Διαμερίσματος

Πριν γίνει οποιαδήποτε αναφορά στην περιγραφή των κατόψεων θα πρέπει να αναφερθεί ότι στα πλαίσια της επιτόπιας αποτύπωσης και καταγραφής αυτής της εργασίας, η πρόσβαση ήταν εφικτή μόνο στα βορεινά διαμερίσματα. Ωστόσο, βάση της μορφολογίας και του σχεδιασμού του κτηρίου θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι λόγω συμμετρίας οι ίδιες παρατηρήσεις θα ισχύουν και για τα άλλα δύο.

Το κατώγι των μεσαίων διαμερισμάτων είναι προσβάσιμο από την ανατολική πλευρά και στην είσοδο υπάρχει μια μικρή σκάλα καθόδου που οδηγεί σε έναν μεγάλο χώρο, αντικατοπτρίζοντας τον κορμό της οικίας, όπως θα δούμε και στο επάνω πάτωμα. Δίπλα από τη σκάλα της εισόδου, υπάρχουν ίχνη ύπαρξης μιας σκάλας ανόδου προς το επάνω πάτωμα, σχήματος Γ. Από το κύριο δωμάτιο του κατωγιού οδηγούμαστε, προς τα δυτικά, σε δυο διαδοχικούς μικρότερους χώρους, καταλήγοντας στο παράθυρο που βρίσκεται κάτω από την βεράντα εισόδου. Στο ενδιάμεσο δωμάτιο υπάρχει τετράγωνο άνοιγμα στην οροφή σαν μικρή καταπακτή-καταράχι που βγάζει στο πάτωμα της λότζιας, κοντά στην πόρτα της εισόδου. Οι δύο αυτοί χώροι αναγνωρίστηκαν από την Σπυριδούλα Πιτούλη ως δωμάτιο αργαλειού και αποθήκευσης μαλλιού.

Επιστρέφοντας στο κύριο χώρο του κατωγιού, προς το βορρά υπάρχει ένας διάδρομος (με ξύλινα δοκάρια στην οροφή) που οδηγεί σε δυο εκατέρωθεν δωμάτια τα οποία βγάζουν στην μπροστινή και πίσω όψη αντίστοιχα. Το πρώτο έχει άνοιγμα στην όψη - σε υποχώρηση σε σχέση με την βεράντα και μια πόρτα στα πλαϊνά. Αρχικά χρησιμοποιούταν ως τραπεζαρία για τα καθημερινά γεύματα της οικογένειας.

Το πίσω δωμάτιο έχει παράθυρο προς την πίσω όψη και ένα τζάκι. Ο χώρος αυτός φιλοξενούσε την κουζίνα, ενώ ένα μέρος του ήταν διαχωρισμένο με ξύλινα διαχωριστικά για την

στο πίσω μέρος της αυλής σώζεται κάποιο τμήμα του παλιού υποστατικού
- μια βαριά, ξύλινη πόρτα, και τα ίχνη από το τζάκι!

μέγαρο Π. - κάτοψη κατωγιού

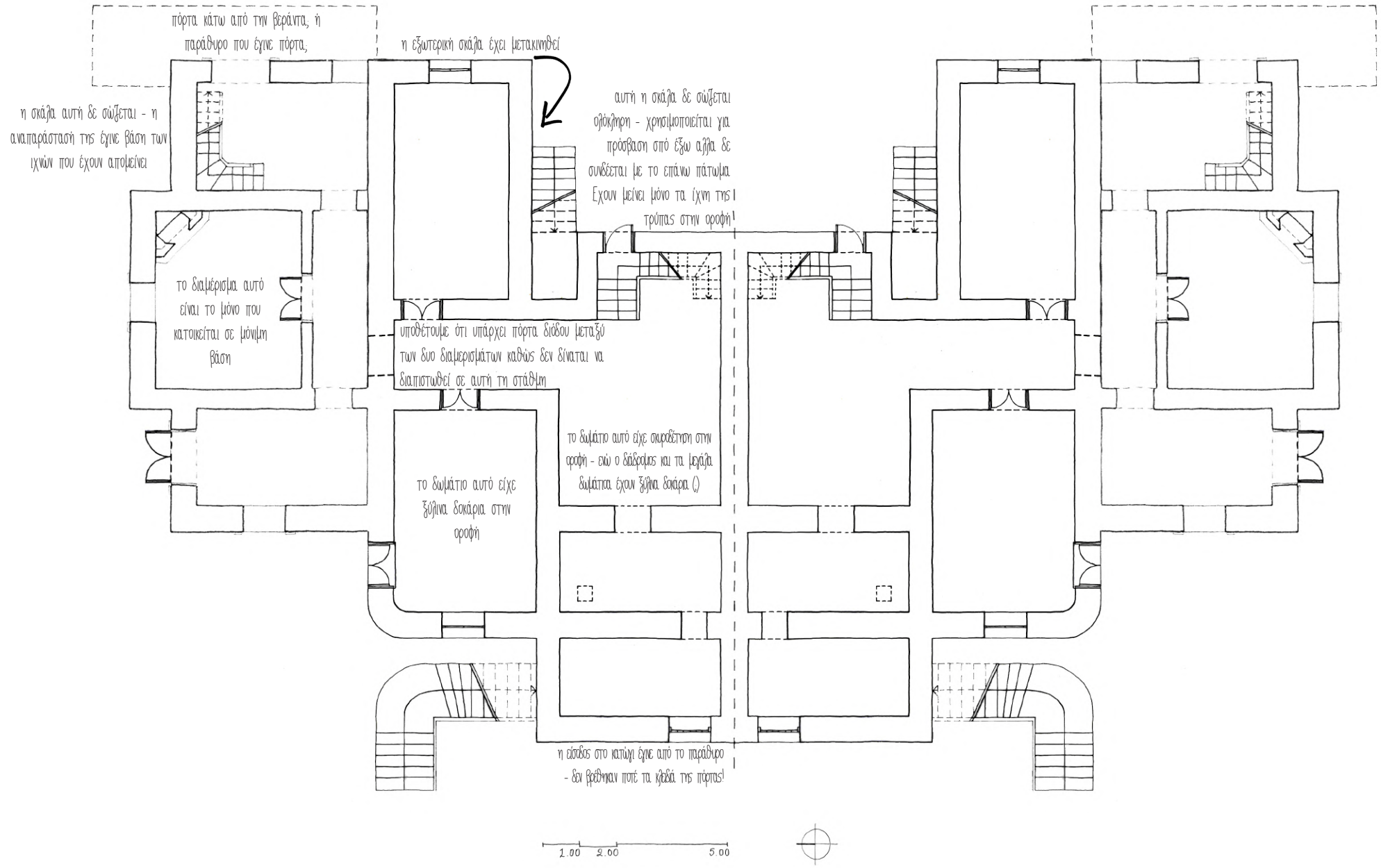

μόνο σε αυτό το τμήμα είχαμε πρόσβαση

κατασκευή δυο μικρότερων διαδοχικών χώρων, του μπάνιου και του αποχωρητηρίου.
Στο κύριο πάτωμα (ανώγι) των μεσαίων διαμερισμάτων, η είσοδος γίνεται μέσω της ανάβασης της κύριας σκάλας και της διαδοχής από υπερυψωμένο υπαίθριο και έπειτα ημιυπαίθριο χώρο, για να οδηγηθούμε στο κατώφλι. Απέναντι από τη εξωτερική θύρα υπάρχει μια ξύλινη σκάλα ανάβασης που ακουμπά στη μεσοτοιχία των δυο κεντρικών διαμερισμάτων. Η σκάλα είναι αρχικά γραμμική και καταλήγει σε ημικύκλιο. Στα αριστερά της, ανοίγεται ένας χώρος υποδοχής (χολ), με συνδέσεις σε αλλά δύο δωμάτια. Το πρώτο κοιτάει προς την μπροστινή όψη του κτηρίου και διαθέτει δυο παράθυρα και δυο ημικυκλικούς κίονες (παραστάδες) που φέρουν το τόξο της οροφής η οποία φτάνει σε ύψος τα 4 με 5 μέτρα σε κάθε όροφο. Αυτό φαίνεται να συνάδει με την ανάγκη στήριξης της πέτρινης βαριάς κατασκευής. Ο χώρος αυτός ήταν το επίσημο σαλόνι της οικογένειας.

Το δεύτερο δωμάτιο συνδέεται με το πρώτο μέσω ξύλινης θύρας. Πρόκειται για έναν στενόμακρο χώρο που φιλοξενούσε την τραπεζαρία και όπως και το πρώτο δωματιο, διαθέτει δυο παράθυρα εκ των οποίων ένα μετωπικό προς την όψη και ένα πλαϊνό. Στη μια επιμήκη πλευρά του υπάρχει ένα τζάκι, ενώ στην απέναντι υπήρχε μια πόρτα που οδηγούσε σε μια βεράντα στο πίσω μέρος του σπιτιού. Χωροθετούνταν στην εσοχή που σχηματίζεται από την ολίσθηση μεταξύ των κύριων όγκων του κτηρίου. Από αυτήν υπήρχε πρόσβαση προς τον κήπο και τα υποστατικά κτίσματα. Η βεράντα ήταν προσβάσιμη και από το ίδιο το χολ μέσω μιας πλαϊνής πόρτας.

Τέλος, κάτω από την σκάλα του σπιτιού υπάρχει μια πόρτα που βγαζει σε έναν μικρό χώρο που πλέον είναι WC. Ωστόσο από τους ενοίκους μάθαμε, ότι παλαιότερα εκεί κατέληγε η σκάλα που οδηγούσε στο κατώγι.

Ανεβαίνοντας στο επάνω πάτωμα συναντάμε ένα εσωτερικό μπαλκόνι που βγάζει στο πρώτο υπνοδωμάτιο, σε έναν διάδρομο που οδηγεί σε αλλά δυο υπνοδωμάτια και μια ακόμα γραμμική σκάλα ανόδου που στηρίζεται στη μεσοτοιχία με το άλλο κεντρικό διαμέρισμα.

Το πρώτο υπνοδωμάτιο είναι το μεγαλύτερο από τα τρία, διαθέτει ένα τζάκι, βγάζει σε ένα μπαλκόνι στην κυρία όψη και ένα πλαϊνό παράθυρο προς τον βορρά που κοιτάει στη μεγάλη βεράντα. Το δεύτερο υπνοδωμάτιο είναι το μικρότερο μεταξύ των τριών και εκτονώνεται σε ένα γωνιακό μπαλκόνι.

Το τρίτο υπνοδωμάτιο πρόκειται για έναν μεγάλο στενόμακρο χώρο που αντικατοπτρίζει την τραπεζαρία του κάτω ορόφου. Έχει δυο παράθυρα, ένα στην πίσω όψη και ένα στο πλάι, στη θέση της εσοχής.

Η σκάλα ανόδου από τον όροφο προς το δώμα αποτελείται από τέσσερα σκέλη, με τα δυο

μέγαρο Π. - κάτοψη ανωγιού

δεν καταφέραμε να εξακριβώσουμε τη μορφή που είχε η αρχική βεράντα που οδηγούσε στην είσοδο των πλαινών σπιτιών - είχε άραγε δύτζες και μνημειώδη είσοδο όπως η μπροστινή όψη;

κύρια είσοδος οικίας Ντίνα Π.

στο σημείο αυτό βρέθηκε ίχνος της τρύπας της σκάλας που ανέβαινε από το κατώγι

το δωμάτιο αυτό είναι πλέον σαλόνι, αλλά υποθέσαμε ότι αρχικά ήταν η τραπεζαρία καθώς μόνο ένα μεγάλο τραπέζι θα δικαιολογούσε το στενόμακρο σχήμα του -τελικά η υπόθεση επιβεβαιώθηκε

η εξωτερική σκάλα έχει μετακινηθεί λόγω προσθήκης στο αρχικό κέλυφος - η αρχική σώζεται εν μέρει κάτω από την καινούρια βεράντα

αυτή η σκάλα δε σώζεται - το μόνο που ίσως μαρτυρά την υπαρξή της είναι η αβαχής του πατώματος στο σημείο που ήταν η τρύπα

η μεγάλη στρογγυλή σκάλα είναι το κύριο χαρακτηριστικό αυτού του χώρου - παραμένει πολύ άνετη στη χρήση της και δεν τρίζει καθόλου!

κύρια είσοδος οικίας Θωμά Π.

κύρια είσοδος οικίας Χρήστου Π.

κύρια είσοδος οικίας Γιώργη Π.

1.00 2.00 5.00

μόνο σε αυτό το τμήμα είχαμε πρόσβαση

μέγαρο Π. - κάτοψη ορόφου

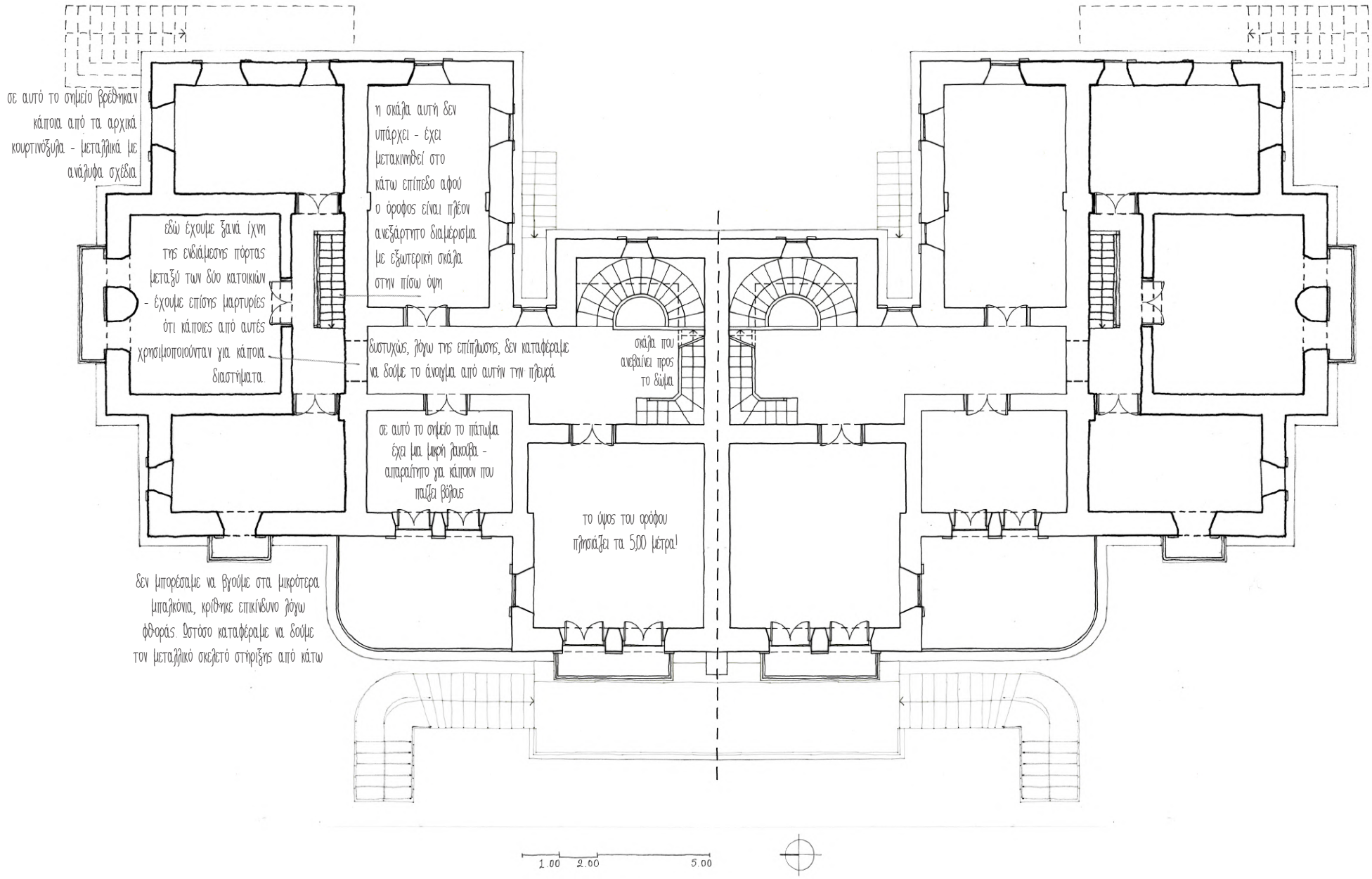

μόνο σε αυτό το τμήμα είχαμε πρόσβαση

μέγαρο Π. - κάτοψη δώματος

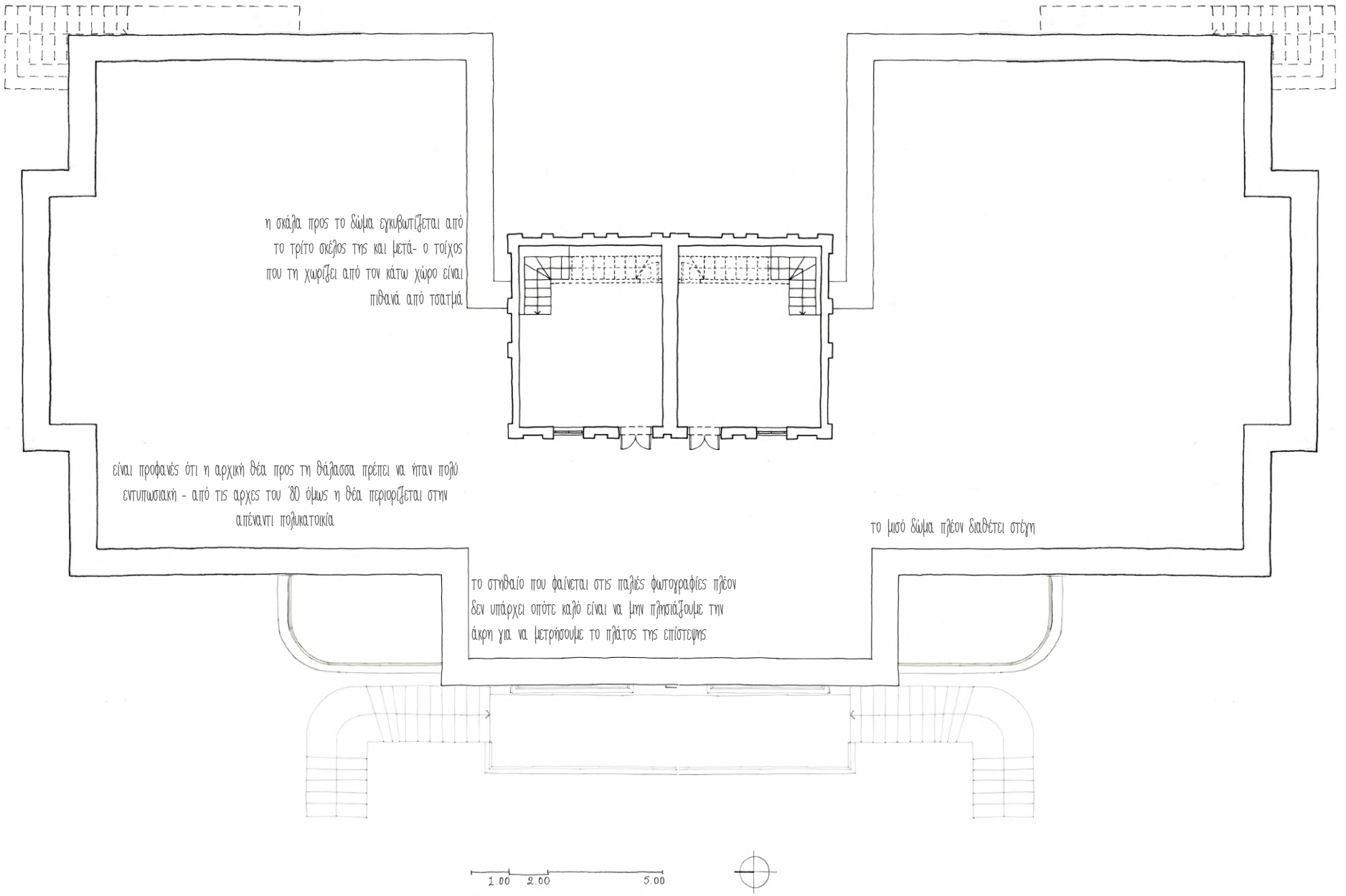

μόνο σε αυτό το τμήμα είχαμε πρόσβαση

τελευταία να διαχωρίζονται από τα υπόλοιπα με πόρτα.
Κάτοψη Πλαϊνού Διαμερίσματος

Το κατώγι στα πλαϊνά διαμερίσματα χωρίζεται σε τρεις εν σειρά χώρους: την είσοδο, έναν μεγαλύτερο μεσαίο χώρο (που σήμερα διαθέτει τζάκι) και έναν μικρότερο χώρο στα ανατολικά, στον οποίο εντοπίζονται ίχνη μιας γραμμικής σκάλας ανόδου που στηρίζεται στον πλαϊνό τοίχο. Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι η παρούσα σκάλα έχει μεταφερθεί στη μέση της κάτοψης και στηρίζεται στη μεσοτοιχία με το άλλο διαμέρισμα. Η αρχική της θέση ωστόσο ήταν στο δωμάτιο της πίσω όψης και το σχήμα της ήταν κυρτό.

Στο κύριο πάτωμα των ακραίων διαμερισμάτων η είσοδος γίνεται, όπως είπαμε, από τα ανατολικά και οδηγεί σε ένα χώρο εισόδου, όπου κανονικά θα υπήρχε η σκάλα καθόδου στην εσωτερική παρειά του εξωτερικού τοίχου. Επίσης, θα έπρεπε να δούμε και μια σκάλα ανόδου για το επάνω πάτωμα, αλλά πλέον δεν υπάρχει αφού η ιδιοκτησία έχει χωριστεί, με το επάνω πάτωμα να λειτουργεί ως αυτόνομο. Ωστόσο, βάσει της διάταξης των δωματίων, η σκάλα που συνδέει το μεσαίο με το κάτω πάτωμα σήμερα, πιθανά να βρίσκεται στη θέση της σκάλας που το ένωνε με το επάνω.

Οι κατόψεις του μεσαίου και του επάνω πατώματος των ακραίων διαμερισμάτων βρίσκονται σε αντιστοιχία με τρία εν σειρά διαδοχικά δωμάτια (αντίστοιχα και με αυτά του κατωγιού) εκ των οποίων το μεσαίο είναι το μεγαλύτερο και στο επάνω πάτωμα βγάζει σε ένα μικρό μπαλκόνι. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανακάλυψη ίχνους μιας (πλέον χτισμένης) πόρτας στον τοίχο της μεσοτοιχίας η οποία, αν η υπόθεσή μας είναι σωστή, θα βρισκόταν κάτω από τη σκάλα ανόδου και θα οδηγούσε στο δίπλα διαμέρισμα. Η ύπαρξή της, σε συνδυασμό με την ανακάλυψη αντίστοιχου ανοίγματος στην ίδια θέση στον επάνω όροφο φαίνεται να αποδεικνύει ότι το κτήριο αρχικά επρόκειτο για διπλοκατοικία. Από μαρτυρίες έχουμε την υπόνοια επιπλέον ανοίγματος και στο κατώτερο επίπεδο. Δεν μπορούμε όμως να είμαστε σίγουροι για το κατά πόσο υπήρχε σύνδεση και μεταξύ των μεσαίων διαμερισμάτων, ώστε να ενοποιείται όλο το *«συγκρότημα»*.

Οι πόρτες αυτές ήταν πολύ πιθανό να χρησιμοποιήθηκαν κατά την περίοδο που το κτήριο λειτούργησε ως νοσοκομείο για λόγους λειτουργικότητας. Ένα άλλο κατάλοιπο που άφησαν οι μέρες τις οικίας ως νοσοκομείο ήταν οι αριθμημένες πόρτες των δωματίων που λειτουργούσαν ως κλίνες. Ωστόσο, τα κουφώματα έχουν περαστεί με μπογιά και πλέον οι αριθμοί δεν φαίνονται.

Ο σχεδιασμός των συγκεκριμένων κουφωμάτων είναι χαρακτηριστικός καθώς η δίφυλλη πόρτα στέφεται με ένα μικρό παράθυρο στο επάνω

μέρος. Εντούτοις, λόγω του μεγάλου πάχους των εσωτερικών τοίχων, το κάδρο του παραθύρου στην κάτω μεριά σχηματίζει μια κόγχη, το οποίο κλείνεται από μπροστά, δημιουργώντας ένα μικρό, μυστικό ράφι, μέσα στο οποίο ο κάτοχος του δωματίου μπορούσε να κρύψει κάποια προσωπικά αντικείμενα, λίγο φαγητό ή και κάποιο όπλο, δεδομένων των ταραγμένων εποχών που πέρασαν οι πρώτοι ένοικοι.

Το κτήριο είναι σύμμεικτη κατασκευή, καθώς ο φέροντας οργανισμός αποτελείται από λιθοδομή, τα πατώματα είναι ξύλινα, διαθέτει γύψινο διάκοσμο, και παρατηρούμε ότι έχει χρησιμοποιηθεί κατά τόπους μπετόν αρμέ στην πλάκα του δώματος και σε επιλεγμένα σημεία όπου χρειάζεται περαιτέρω στήριξη, όπως τα μπαλκόνια.

Εικάζουμε ότι αυτή θα πρέπει να ήταν μια από τις πρώτες εμφανίσεις του *«νέου»* υλικού στην περιοχή. Χαρακτηριστικό είναι πως οι όψεις, πέραν του γύψινου διακόσμου δε φέρουν πουθενά άρπιζες, όποτε θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι μέσα στη λιθοδομή υπήρχαν ξυλοδεσιές. Ανεξάρτητα από το αν όντως υπήρξε αρχιτέκτονας υπεύθυνος για το έργο, η ακρίβεια της κατασκευής του κτηρίου είναι αποτέλεσμα πολύ ικανών μαστόρων.

Η είσοδος στην ιδιοκτησία γινόταν από τα νοτιοδυτικά, όπου υπήρχε ένα ρέμα το οποίο λειτουργούσε σαν όριο μεταξύ αυτής και της υπόλοιπης πόλης. Η πρόσβαση γινόταν εφικτή με ένα τσιμεντένιο γεφυράκι.

Το σπίτι χωρίζονταν από τ΄ άλλα σπίτια της πολιτείας με ένα λάκκο. Αυτός ο λάκκος, είχε σχηματιστεί προ πολλών ετών από τα νερά ενός μικρού ξεροπόταμου που κατέβαινε ψηλά από το βουνό. Τα λιγοστά νερά του, το χειμώνα, χύνονταν πιο κάτω καμιά τριανταριά μέτρα και εκεί σχημάτιζαν ένα άλλο μικρό πέρασμα, με τα χαλίκια που κατεβάζανε στο πέρασμα τους, κοντά στον τοίχο του κήπου, του μεγάλου σπιτιού.
Για να διαβείς το λάκκο, περνούσες πάνω από ένα τσιμεντένιο γεφυράκι μακρύ δύο έως δυόμιση μέτρα όσο ήταν και το άνοιγμα του λάκκου.
Κανείς δεν περνούσε από αυτό το γεφύρι για να μπει στον αυλόγυρο του σπιτιού έτσι, για το κέφι του. Έπρεπε να είναι συγγενής, φίλος, ή γνωστός που θα είχε κάποιο λόγο, κάποια δουλειά στο σπίτι, χωρίς να υπάρχει καμία ιδιαίτερη απαγόρευση.[12]

Η σταδιακή επέκταση της πόλης είχε ως αποτέλεσμα η ρυμοτόμησή της να κατακερματίσει την αρχική ιδιοκτησία ώστε από τα 29 στρέμματα που αναφέρονται στο σχέδιο του ΄53, το κτήριο εντάσσεται σε οικόπεδο περίπου τριών στρεμμάτων στο πολεοδομικό του ’97.[13] Κατά τις αρχές της δεκαετίας του ’80 άρχισαν να υψώνονται οι πρώτες πολυκατοικίες στα δυτικά του κτηρίου, κόβοντας μια για πάντα

12 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 16.
13 Μαυρίκα, Βιργινία. '«Αρχοντικό Πιτούλη: μια αστική κατοικία του Μεσοπολέμου στην Ηγουμενίτσα»'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ I, 699–711. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019, σελ. 709.

την κάποτε άμεση σχέση του με τη θάλασσα.

Σύμφωνα με την Β. Μαυρίκα:

Η σημερινή κατάσταση διατήρησης της κατοικίας είναι αποτέλεσμα της σύμπραξης ποικίλων παραμέτρων, όπως των νεώτερων πολεοδομικών ρυθμίσεων, της δραματικής μείωσης της περιβάλλουσας έγγειας ιδιοκτησίας με τη μεταβίβαση εκτάσεων σε τρίτους, του πολυκερματισμού της ιδιοκτησίας που προκύπτει με την πάροδο των γενεών, της φθίνουσας χρήσης του κτηρίου ως μόνιμης κατοικίας, των σταδιακά παρωχημένων υποδομών του, καθώς και της αλλοίωσης της αρχικής μορφής του με πολυάριθμα προσκτίσματα, ιδιαίτερα στην οπίσθια (ανατολική) πλευρά. Τα ως άνω δεδομένα και η ανέγερση πολυώροφων κτηρίων στον εγγύς περιβάλλοντα χώρο συνετέλεσαν στην ακύρωση της άλλοτε κυρίαρχης θέσης της οικίας στον πολεδομικό ιστό.[14]

Κατόπιν όλων αυτών τον επεμβάσεων, στάθηκε αδύνατο να δημιουργήσουμε μια πλήρη και ακριβή εκδοχή του αρχικού σχεδίου. Καθώς οι μαρτυρίες για τις αρχικές λειτουργίες των χώρων είναι ελάχιστες, επίσης, δεν καταφέραμε να έχουμε πλήρη εικόνα για το πλαϊνό διαμέρισμα και ως εκ τούτου θα αναλυθεί εις βάθος μόνο το κεντρικό. Ωστόσο, δεδομένου ότι είναι μεγαλύτερο σε τετραγωνικά θα μας δοθεί μια αρκετά ορθή εντύπωση για το πως περίπου θα ήταν η διάρθρωση και στα υπόλοιπα.

14 *Μαυρίκα, ό.π., σελ. 709.*

το μέγαρο Π. στον σημερινό αστικό ιστό της Ηγουμενίτσας

50 μ.

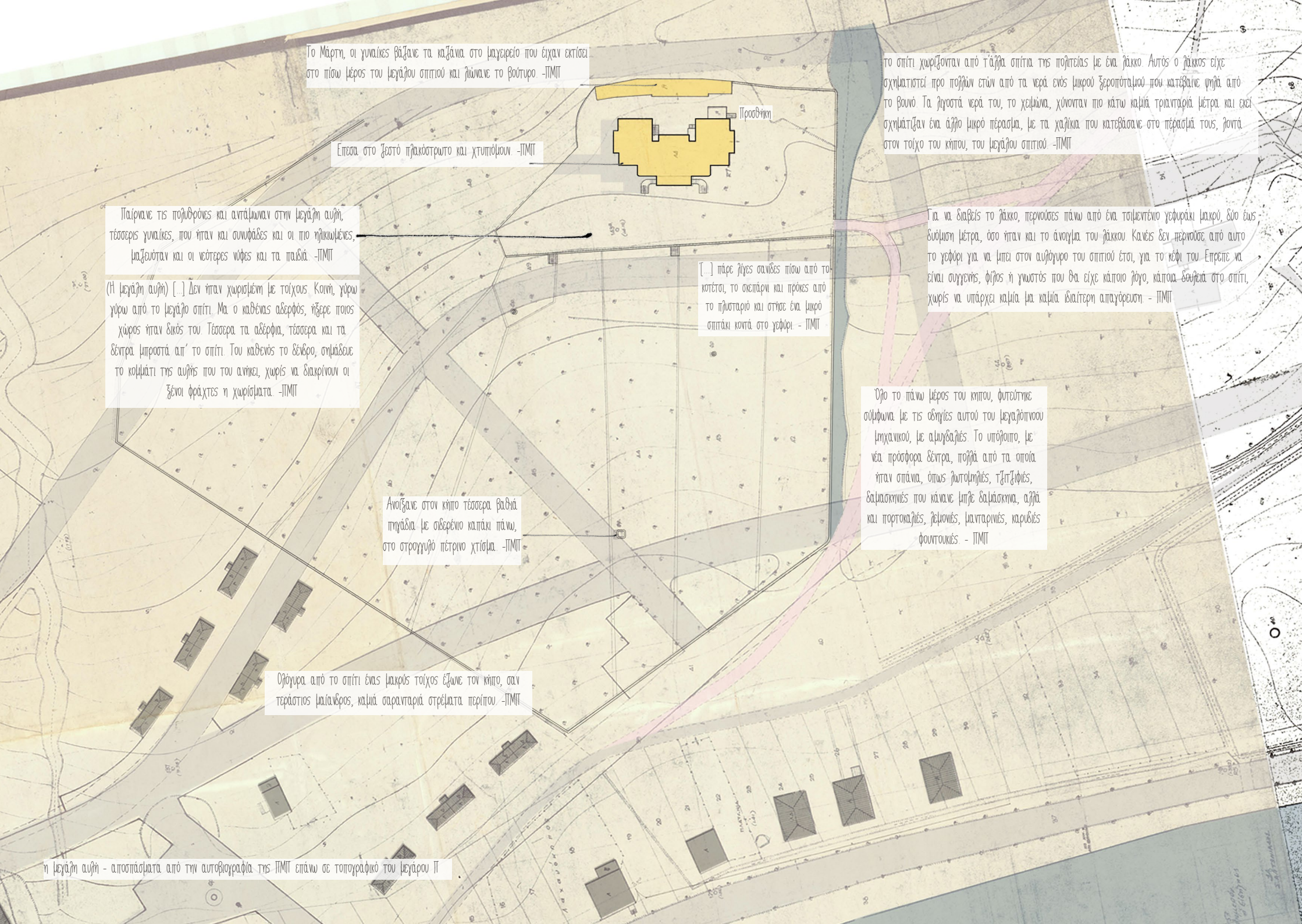

Το Μάρτη, οι γυναίκες βάζανε τα καζάνια στο μαγειρείο που είχαν εκτίσει στο πίσω μέρος του μεγάλου σπιτιού και λιώνανε το βούτυρο. -ΠΜΠ

Έπεσα στο ζεστό πλακόστρωτο και χτυπιόμουν. -ΠΜΠ

Παίρναμε τις πολυθρόνες και αντάμωναν στην μεγάλη αυλή, τέσσερις γυναίκες, που ήταν και συνυφάδες και οι πιο ηλικιωμένες, μαζευόταν και οι νεότερες νύφες και τα παιδιά. -ΠΜΠ

(Η μεγάλη αυλή) [...] Δεν ήταν χωρισμένη με τοίχους. Κοινή, γύρω γύρω από το μεγάλο σπίτι. Μα ο καθένας αδερφός, ήξερε ποιος χώρος ήταν δικός του. Τέσσερα τα αδέρφια, τέσσερα και τα δέντρα μπροστά απ' το σπίτι. Του καθενός το δένδρο, σημάδευε το κομμάτι της αυλής που του ανήκει, χωρίς να διακρίνουν οι ξένοι φράχτες η χωρίσματα. -ΠΜΠ

[...] πάρε λίγες σανίδες πίσω από το κοτέτσι, το σκεπάρνι και πρόκες από το πλυσταριό και στήσε ένα μικρό σπιτάκι κοντά στο γεφύρι. - ΠΜΠ

Άνοιξανε στον κήπο τέσσερα βαθιά πηγάδια με σιδερένιο καπάκι πάνω, στο στρογγυλό πέτρινο χτίσμα. -ΠΜΠ

Ολόγυρα από το σπίτι ένας μακρύς τοίχος έζωνε τον κήπο, σαν τεράστιος μαίανδρος, καμιά σαρανταριά στρέμματα περίπου. -ΠΜΠ

το σπίτι χωρίζονταν από τ'άλλα σπίτια της πολιτείας με ένα λάκκο. Αυτός ο λάκκος είχε σχηματιστεί προ πολλών ετών από τα νερά ενός μικρού ξεροπόταμού που κατέβαινε ψηλά από το βουνό. Τα λιγοστά νερά του, το χειμώνα, χύνονταν πιο κάτω καμιά τριανταριά μέτρα και εκεί σχημάτιζαν ένα άλλο μικρό πέρασμα, με τα χαλίκια που κατεβάσανε στο πέρασμά τους, λοντά στον τοίχο του κήπου, του μεγάλου σπιτιού. -ΠΜΠ

Για να διαβείς το λάκκο, περνούσες πάνω από ένα τσιμεντένιο γεφυράκι μακρύ, δύο έως - δυόμισι μέτρα, όσο ήταν και το άνοιγμα του λάκκου. Κανείς δεν περνούσε από αυτο το γεφύρι για να μπει στον αυλόγυρο του σπιτιού έτσι, για το κέφι του. Έπρεπε να είναι συγγενής, φίλος ή γνωστός που θα είχε κάποιο λόγο, κάποια δουλειά στο σπίτι, χωρίς να υπάρχει καμία μα καμία ιδιαίτερη απαγόρευση. - ΠΜΠ

Όλο το πάνω μέρος του κήπου, φυτεύτηκε σύμφωνα με τις οδηγίες αυτού του μεγαλόψυχου μηχανικού, με αμυγδαλιές. Το υπόλοιπο, με νέα πρόσφορα δέντρα, πολλά από τα οποία ήταν σπάνια, όπως λωτομηλιές, τζιτζιφιές, δαμασκηνιές που κάναν μπλε δαμάσκηνα, αλλά και πορτοκαλιές, λεμονιές, μανταρινιές, καρυδιές φουντουκιές. - ΠΜΠ

η μεγάλη αυλή - αποσπάσματα από την αυτοβιογραφία της ΠΜΠ επάνω σε τοπογραφικό του μεγάρου Π

4.2 Το σπίτι του Μπέη, τα κόκκινα σπίτια

Όπως είδαμε παραπάνω, η κοινωνία της Ηγουμενίτσας του '30 απαρτιζόταν από ένα μωσαϊκό κοινοτήτων με διαφορετικά θρησκευτικά και πολιτισμικά υπόβαθρα. Η συνύπαρξη και η αλληλεπίδραση μεταξύ ανομοιογενών στοιχείων εμπλούτιζε την τοπική κοινότητα σε κάθε πτυχή της καθημερινότητας και του τρόπου ζωής. Αυτή η ιδιαίτερη κοινωνική δομή εμφανίζονταν γενικά στα Βαλκάνια ως παρακαταθήκη των πολυεθνοτικών κοινοτήτων της οθωμανικής περιόδου και μάλιστα η διάκριση μεταξύ τους ήταν εμφανής και χωρικά με το σχηματισμό διαφορετικών οικιστικών ενοτήτων.

Συνεπώς, παλαιότερα η Ηγουμενίτσα ήταν χωρισμένη σε συνοικίες ή μαχαλάδες οι οποίοι υποστήριζαν τις πολιτισμικές ετερότητες των κατοίκων της. Κορμός της πόλης ήταν η Γράβα, η οποία καταλάμβανε έναν λόφο περίπου στη μέση του κόλπου και είχε εποτεία όλης της περιοχής. Τα σπίτια της Γράβας ήταν τούρκικα, που είχαν μείνει από τα οθωμανικά χρόνια, με το σπουδαιότερο την οικία του Μπίντο Ντούλε, του Αγά της περιοχής και αρχηγού των Τσάμηδων της περιοχής.[15]

«Τα σπίτια ήτανε δικά τους, δίπατα με μικρά παράθυρα σαν πολεμίστρες και τα είχαν πολύ φροντισμένα. Στο πρώτο πάτωμα ανέβαιναν με σκάλα εξωτερική, πέτρινη, βαμμένη με πηχτή άσπρη ασβέστη. Οι πόρτες θολωτές. Μια μεγάλη που έμπαινε στο σπιτικό και μια μικρή κάτω από τη διπλή πέτρινη σκάλα, που έμπαιναν απ' αυτή στα κατώγια».

«Οι πόρτες και τα ξύλινα παντζούρια ήταν βαμμένα με καφέ ή πράσινη λαδομπογιά. Καμιά βεράντα ή μπαλκόνι. Η Τουρκάλα ήταν κλεισμένη στο σπιτικό της και το πρόσωπό της δε το πρόβαλε ούτε πίσω από το ανοιχτό παράθυρο. Είχαν αυλές πλακοστρωμένες με στρογγυλούς φούρνους στην άκρη, με τη στέρνα ή το πηγάδι, με τα κηπάρια, με τις κότες, με τ' άλογα κι ότι άλλο μπορούσε να βολέψει μια οικογένεια.
Γενικά ήταν άνθρωποι νοικοκύρηδες οι Τσάμηδες και ζούσαν από το εμπόριο της ελιάς και του λαδιού, που το διατηρούσαν μέσα σε τεράστια πήλινα κουπιά».[16]

Μαζί με κάποιες άλλες οικογένειες μουσουλμάνων, στη Γράβα κατοικούσαν και κάποιες κτηνοτροφικές οικογένειες Βλάχων, όπως η οικογένεια Μπέζα.[17]

«Κοντά στα σπίτια των Τσάμηδων ήταν και τα σπίτια του Ζήκου Μπέζα.
Αριστερά στη Γράββα, σ΄ένα μικρότερο ύψωμα, χτισμένα σε τρεις σειρές, τα σπίτια τα κόκκινα όπως χαρακτηριστικά τα 'λεγαν, επειδή ήταν σκεπασμένα με κόκκινα κεραμίδια. Έτσι ετούτα ξεχώριζαν καθώς οι Γραββιώτες και οι Τσάμηδες βάζανε κίτρινα κεραμίδια στις στέγες. Τα σπίτια αυτά, ανά τρία στην κάθε σειρά, ήταν εννιά και χωρίζονταν αναμεταξύ τους με στενά δρομάκια. Ανήκαν σε κάποιον Χατζή Γκέκα, ο οποίος τα

15 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 36-37.

16 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 38
17 Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 37.

νοίκιαζε. […] Αυτά τα σπιτάκια τα κόκκινα, ήταν πνιγμένα στα λουλούδια. […] Στα άλλα τρία σπίτια πίσω, μένανε Μικρασιάτισες. […] ».[18]

Τα σπίτια των Γραββιοτών ήταν όπως και στα χωριά, κεραμοσκεπή με περιφράξεις κήπων με μάνδρες και παλιούρια για σπορά χειμερινών λαχανικών οικιακής κατανάλωσης […]. Οι Π. κατοικούσαν σε μεγάλη οικοδομή η οποία εδέσποζε στην περιοχή και ήταν περιστοιχισμένη με μεγάλη δενδροφυτεμευμένη έκταση.[19]

Προς τη βορεινή πλευρά των "κόκκινων σπιτιών" ήταν η οικία Πιτούλη, η οποία αναλύθηκε παραπάνω.

Τα κτήρια ήταν κεραμοσκεπή,[20] λιθόκτιστα με ημιλαξευτούς και λαξευτούς λίθους με συνδετικό υλικό ισχνό ασβεστοκονίαμα ή απλό πηλοκονίαμα.[21] Οι διώροφες κατοικίες ήταν μεγάλα κτίσματα με εξωτερική πέτρινη σκάλα που οδηγούσε στον όροφο, με την είσοδο να χωροθετείται στη μέση.[22] Ο όροφος αποτελούνταν από τον κύριο χώρο διαμονής, «το δωμάτιο-σπίτι»,[23] κατάλοιπο ίσως του οθωμανικού οντά, που ήταν ο κύριος χώρος διημέρευσης και ύπνου. Αν υπήρχε δεύτερος χώρος χρησιμοποιούνταν ως υπνοδωμάτιο, με τον οντά να γίνεται σαλόνι για τους επισκέπτες. Η κατασκευή των ενδιάμεσων χωρισμάτων γινόταν από τσατμά ή σανίδια.[24] Το ταβάνι του ορόφου ήταν ξύλινο με διάκοσμο, ανάλογα με την οικονομική δυνατότητα του καθενός.

18 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 39-42.
19 Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 37.
20 Λουκάς, ό.π., σελ. 13.
21 Μαμαλούκος, Σταύρος. '«Η αρχιτεκτονική στη Θεσπρωτία από τα μέσα του 18ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα»'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 659–80. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019, σελ. 667.
22 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 257.
23 Μαμαλούκος, Σταύρος. '«Η αρχιτεκτονική στη Θεσπρωτία από τα μέσα του 18ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα»'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 659–80. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019, σελ. 667.
24 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 257.

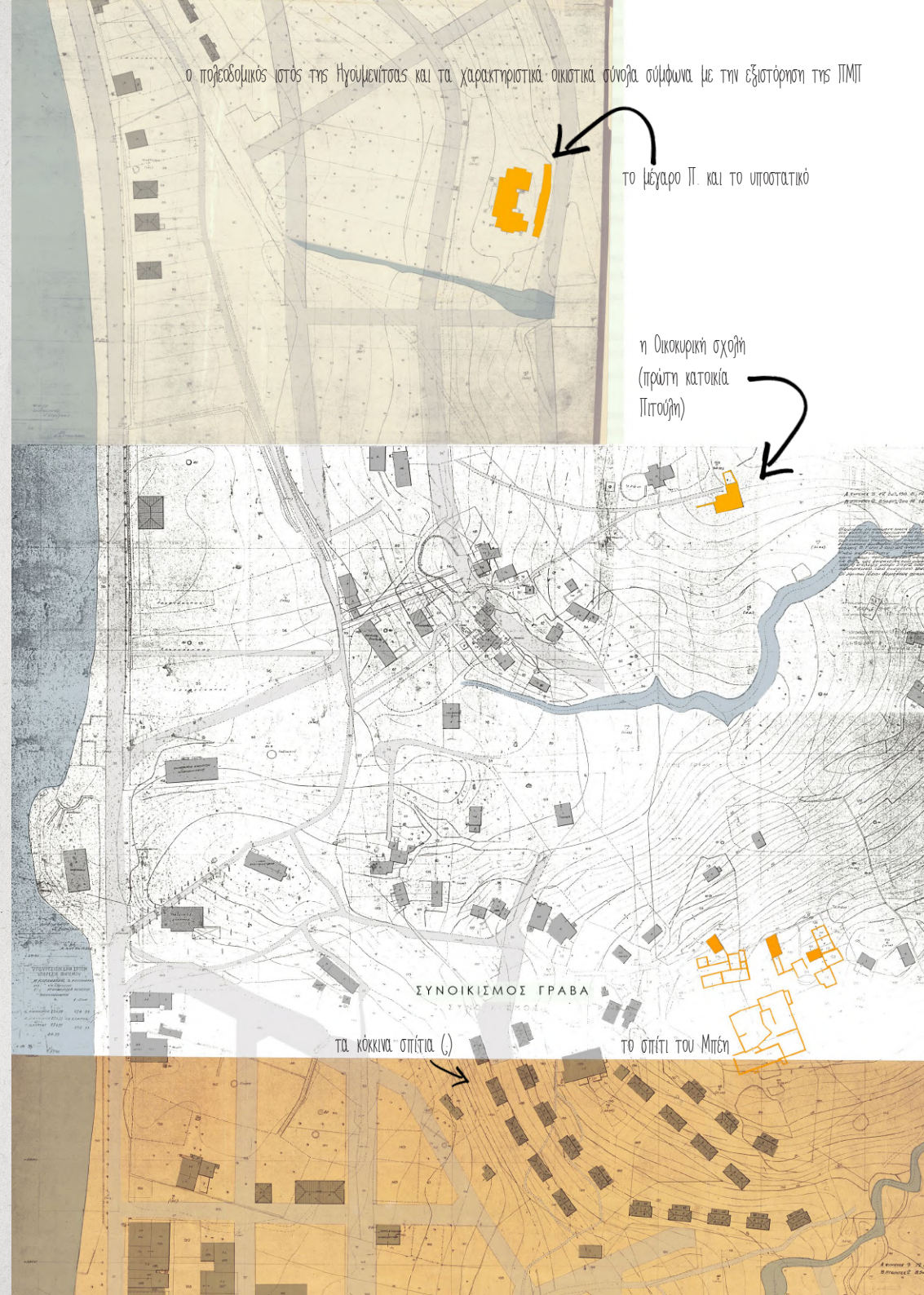

Τα πατώματα ήταν επίσης ξύλινα, αδρά και ανθεκτικά, ενώ το ισόγειο ήταν λιθόστρωτο ή στρωμένο με κορσάνι, ένα μείγμα από πηλό και κοκκινόχωμα που το χτυπούσαν για να σκληρύνει.[25]

Το ισόγειο ή κατώγι χρησιμοποιούταν σαν κουζίνα, ή καθιστικό για την οικογένεια και πάντα υπήρχε μέριμνα για την ύπαρξη αποθηκευτικού χώρου για τρόφιμα, πρώτες ύλες, εργαλεία, ή ακόμα και για τη σταύλιση οικόσιτων ζώων.[26] Συχνά, τα διώροφα κτήρια είχαν μια μικρή καταπακτή ή καταράχι που επικοινωνούσε με το κάτω επίπεδο.[27]

Οι ισόγειες κατοικίες αποτελούνταν από ένα ή δύο δωμάτια τα οποία είχαν χώρους διημέρευσης, φαγητού και ύπνου, ενώ η προετοιμασία του φαγητού συχνά γινόταν σε ένα δευτερεύον ισόγειο κτίσμα, το μαγειρείο, το οποίο στρωνόταν με χώμα πάνω στο οποίο τοποθετούνταν ο φούρνος.[28]

Τα περισσότερα σπίτια δεν είχαν τζάκι και αντ' αυτού άναβαν φωτιά σε μια αγκωνίστρα, την οποία τοποθετούσαν κάποια γωνιά του δωματίου όπου το πάτωμα ήταν στρωμένο με κορσάνι, για την αποφυγή πυρκαγιάς. Πάνω από αυτή έφτιαχναν μια τρύπα στην οροφή για τον καπνό, ο οποίος όμως εξακολουθούσε να γεμίζει το χώρο.[29] Εκατέρωθεν της εστίας ή του τζακιού τοποθετούνταν τα μπάσια ή τα στρώματα στα οποία καθόταν ή κοιμόταν η οικογένεια.

25 Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 13.
26 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 249.
27 Σάρρας, ό.π., σελ. 249.
28 Σάρρας, ό.π., σελ. 253.
29 Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 13.

η παλιά οδός Κύπρου - φαίνεται δείγμα των σπιτιών της Ηγουμενίτσας

Στους τοίχους υπήρχαν κόγχες ή εντοιχισμένα ερμάρια[30] με ξυλόγλυπτη διακόσμηση, όταν υπήρχε η δυνατότητα, για την αποθήκευση πιάτων και γυαλικών ή άλλων αντικειμένων.[31] Τα κουφώματα των θυρών και παραθύρων ήταν ξύλινα με τζάμι και λόγω της ανάγκης για αμυντική θωράκιση, πολλά από αυτά είχαν εξωτερικές σιδεριές.[32]

Οι αυλές των σπιτιών ήταν περιφραγμένες με ψηλούς πέτρινους τοίχους και μεγάλες ξύλινες αυλόπορτες με καμάρες. Εντός της αυλής υπήρχε πάντα ένας κήπος για να τροφοδοτείται η οικογένεια με είδη διατροφής. Εκτός της οικίας υπήρχαν και κάποιες δευτερεύοντες κατασκευές όπως ο στάβλος, κάποιο κοτέτσι, ή πιθανά κάποιο αποχωρητήριο.[33]

«Δίπλα από τους φράκτες του κήπου υπήρχαν σωροί από καυσόξυλα για το φούρνο, το μαγείρεμα, το τζάκι. Στις άκρες κοντά στην είσοδο του σπιτιού θα έβλεπες φυτεμένες τριανταφυλλιές ή γλάστρες στα παράθυρα με βασιλικούς και λουλούδια».[34]

Οι όψεις των κτηρίων προς το τέλος του 19ου με αρχές 20ου αιώνα άρχισαν να παρουσιάζουν επιρροές από επίσημη αρχιτεκτονική που ήρθε στη Θεσπρωτία μέσω των Επτανήσων και των μεγάλων αστικών κέντρων της Ηπείρου. Ωστόσο τα κλασικιστικά μορφολογικά και ρυθμολογικά στοιχεία που απαντώνται είναι εμφανώς απλουστευμένα και εκλαϊκευμένες

30 Μαμαλούκος, Σταύρος. '«Η αρχιτεκτονική στη Θεσπρωτία από τα μέσα του 18ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα»'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 659–80. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019, σελ. 667.

31 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 249.

32 Μαμαλούκος, Σταύρος. '«Η αρχιτεκτονική στη Θεσπρωτία από τα μέσα του 18ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα»'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 659–80. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019, σελ. 677.

33 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 249-523.

34 Σάρρας, ό.π., σελ. 524.

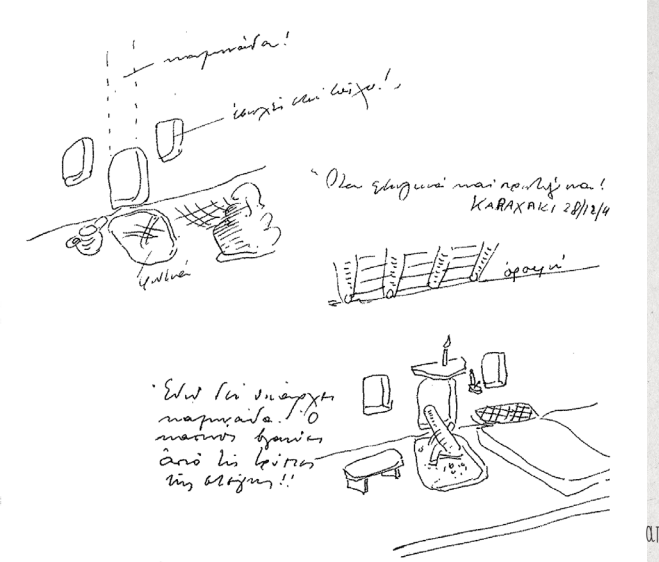

αποτύπωση "γωνιάς" από τον Α. Κωνσταντινίδη

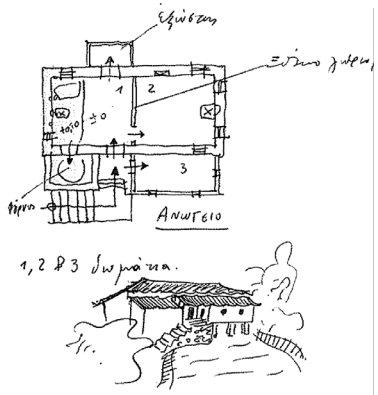

αποτυπώσεις του Άρη Κωνσταντινίδη από κατοικίες της περιοχής, 1940

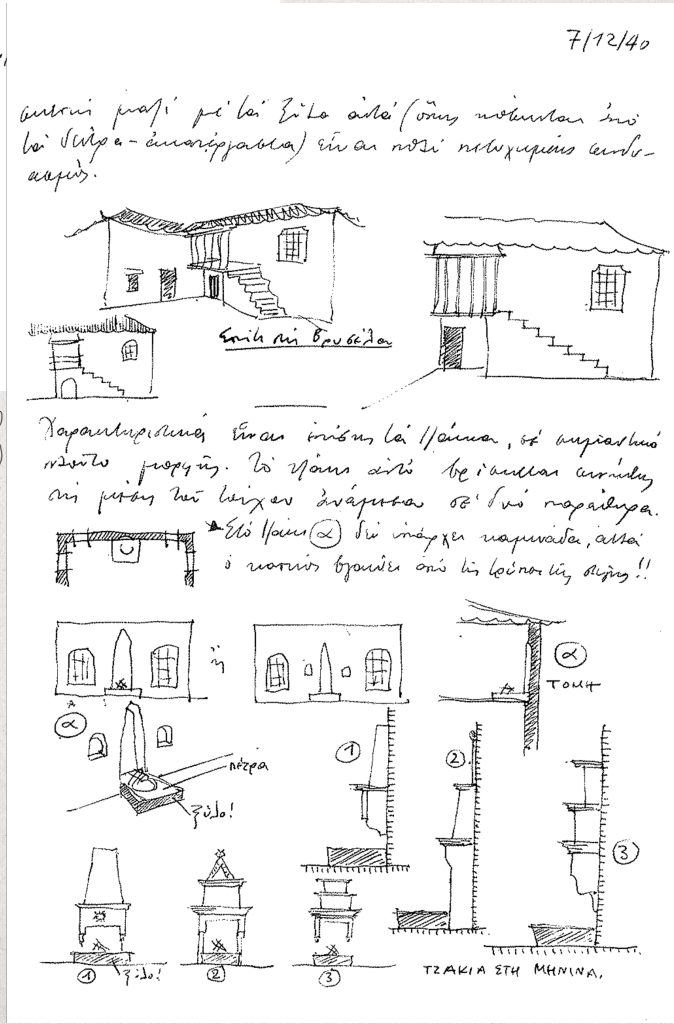

αναπαραστάσεις που συνδυάζονται με στοιχεία της τοπικής οικοδομικής παράδοσης.[35] Από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ξεκινά η χρήση οπλισμένου σκυροδέματος σημειακά στις κατασκευές, κυρίως σε προβληματικά σημεία όπου χρειαζόταν επιπλέον στήριξη, όπως τα ανώφλια.[36]

35 *Μαμαλούκος, Σταύρος. '«Η αρχιτεκτονική στη Θεσπρωτία από τα μέσα του 18ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα»'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 659–80. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019, σελ. 677.*
36 *Μαμαλούκος, ό.π., σελ. 677.*

4.3 ανάλυση μοντέλου κατοίκησης του μεγάλου σπιτιού σε σχέση με το τυπικό οικιστικό μοντέλο της περιοχής

Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, ο παραδοσιακός τρόπος ζωής στην επαρχία δε διαφέρει πολύ από το οικιστικό μοντέλο της βλάχικης καλύβας που αναλύθηκε προηγουμένως, πράγμα λογικό, αφού το δεύτερο είναι ουσιαστικά μια απλούστευση του πρώτου. Πολλοί παράμετροι επίσης εξακολουθούν να ισχύουν, όπως για παράδειγμα η δομή της οικογένειας που προϋποθέτει έως και τρείς γενιές να κατοικούν στον ίδιο χώρο, η γυναίκα παραμένει χαμηλά στην ιεραρχία των μελών της οικογένειας και ανέσεις όπως ο ηλεκτρισμός και η ύδρευση ακόμα δεν έχουν διαδοθεί σε όλες τις περιοχές της χώρας.

φαγητό

Στα περισσότερα σπίτια, ο σοφράς παρέμεινε ως τραπέζι του φαγητού, γύρω από το οποίο κάθονταν τα μέλη της οικογένειας, οι άντρες σε μαξιλάρια σταυροπόδι, οι γυναίκες με τα πόδια ενωμένα και διπλωμένα προς τα δεξιά ή αριστερά.[37] Όπως είδαμε και προηγουμένως, όλοι έτρωγαν από το ίδιο σκεύος.

Τα σκεύη τους ήταν συνήθως χάλκινα, ξύλινα, πήλινα ή πορσελάνινα για τους έχοντες, τα οποία εξέθεταν στα ράφια του οντά. Τα κουτάλια τους ήταν ξύλινα ή μεταλλικά και υπήρχαν για όλα τα μέλη της οικογένειας, ενώ αντί για πιρούνια χρησιμοποιούσαν τα χέρια τους. Τα γυάλινα ποτήρια ήταν επίσης δυσεύρετα.[38]

Μια σοβαρή παράμετρος στο νοικοκυριό ήταν η έλλειψη ύδρευσης. Ενώ υπήρχαν πολλά πηγάδια στην περιοχή, για να προμηθευτούν πόσιμο νερό έπρεπε να ανέβουν σε ένα από τα βουνά που την περικλείουν και να γεμίσουν τις βαρέλες τους. Η διαδρομή ήταν μεγάλη και κουραστική και συνήθως γινόταν από τις γυναίκες στα χριστιανικά σπίτια, ή από τους άνδρες στα μουσουλμανικά.[39] Με την ανάπτυξη του λιμανιού πολλά σπίτια της Ηγουμενίτσας άρχισαν να αγοράζουν από ένα τέταρτο παγοκολώνας το οποίο τοποθετούσαν σε ξύλινα «ψυγεία» με επένδυση λαμαρίνας, και χρησιμοποιούνταν ως πόσιμο νερό.[40] Θα πρέπει να αναφερθεί ωστόσο ότι για την οικογένεια Π. η ύδρευση είχε εξασφαλισθεί με τέσσερα πηγάδια και μια πέτρινη βρύση που είχαν κατασκευαστεί εντός της ιδιοκτησίας.

37 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 265.
38 Σάρρας, ό.π., σελ. 265.
39 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 62.
40 Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 61.

Σε προηγούμενο κεφάλαιο έγινε αναφορά στη διάκριση μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής εστίας όσον αφορά το ρόλο τους την προετοιμασία του φαγητού. Σε συνέχεια της ίδιας λογικής φαίνεται ότι η εσωτερική εστία – βάτρα μετασχηματίζεται σε τζάκι, γωνιά ή αγκωνίστρα και η χρήση της αφορά περισσότερο τη συσπείρωση της οικογένειας γύρω από αυτή. Αντίστοιχα, η εξωτερική εστία περικλείεται από ένα δευτερεύον οίκημα, το μαγειρείο, που παραλαμβάνει αποκλειστικά σχεδόν την αποθήκευση και την προετοιμασία του φαγητού. Οι λόγοι που οδηγούν σε αυτή την επιλογή λογικά θα έχουν να κάνουν με τη χωρητικότητα, την αποφυγή «ανοιχτής» φωτιάς μέσα στην κατοικία, την αποφυγή καπνού, ή οσμών μέσα στο σπίτι. Μια ακόμη δομή που υπήρχε σε όλα τα σπίτια ήταν ο φούρνος, για το ψήσιμο ψωμιού που ήταν σχεδόν καθημερινή εργασία. Δίπλα από τον φούρνο υπήρχε μια μικρή σταχταποθήκη για τη συγκέντρωση της στάχτης για την μπουγάδα.[41]

Ένα επιπλέον στοιχείο που προστίθεται στην κατοίκηση της εποχής είναι οι πρόσθετες λάμπες πετρελαίου που χρησιμοποιούνται για φωτισμό πέραν της φωτιάς της εστίας. Συγκεκριμένα για το μέγαρο Π. αναφέρεται:

Ως τότε φωτίζονταν με λάμπες πετρελαίου. […] Κάθε δωμάτιο είχε από ένα καρφί στον τοίχο κι απ΄ αυτό το καρφί κρεμόταν και από μια λάμπα.[42]

41 Λουκάς, ό.π., σελ. 13.
42 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 67.

Επομένως, συγκριτικά με το προηγούμενο κεφάλαιο οι διαδικασίες της προετοιμασίας και του σερβιρίσματος του φαγητού στο τυπικό σπίτι παραμένουν αρκετά ίδιες, με τη μόνη διαφορά ότι πλέον οι υποδομές είναι μόνιμες κατασκευές.

Σχετικά με τους χώρους και τις διαδικασίες που αφορούν το φαγητό στο μέγαρο Π. γνωρίζουμε ότι τα μαγειρεία εντοπίζονται στο χαμηλότερο επίπεδο του κτηρίου, το κατώγι και σε ένα μακρόστενο κτήριο στο πίσω μέρος του σπιτιού που αναφέρεται ως υποστατικό. Άρα, συμπεραίνουμε ότι πάλι έχουμε δύο χώρους προετοιμασίας φαγητού με τον κύριο να βρίσκεται εκτός της οικίας. Η διαδικασία παρασκευής του φαγητού δε θα μπορούσε να έχει αλλάξει δραματικά από αυτή της καλύβας, ωστόσο, πλέον, λόγω οικονομικής ευχέρειας μπορούμε να πούμε με σιγουριά ότι οι Π. ήταν λογικά από τους πρώτους που υιοθέτησαν τα τότε πρωτοποριακά βοηθητικά μέσα σχετικά με το νοικοκυριό.

Συγκεκριμένα, αναφέρεται:

«Το Μάρτη, οι γυναίκες βάζανε τα καζάνια στα μαγειρεία που είχαν χτίσει στο πίσω μέρος του μεγάλου σπιτιού και λιώνανε το βούτυρο».[43]

«Και πως δεν είχε σπίτια για να μείνει ο Νομάρχης και οι υπάλληλοι; Και το μεγάλο σπίτι γιατί το κάνανε; Ας μείνουν μαζί μας ώσπου να χτιστούν καινούργια σπίτια […] "Ας μείνουν εκείνοι πάνω

43 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 50.

το γκρεμίδι του παλιού υποστατικού πίσω από το μέγαρο Π. Φαίνεται η τρύπα του τζακιού, η παλιά πόρτα και το παράθυρο

σε αυτόν τον χώρο βρίσκονταν το μαγειρείο, ο φούρνος, το πλυσταριό, οι στάβλοι και το κοτέτσι

στα δωμάτια κι εμείς θα μαζευτούμε κάτω, στα μαγειριά"».[44]

«[…] ζεστό ψωμί που μόλις είχε βγει από το στρογγυλό φούρνο, στην πίσω αυλή».[45]

Σχετικά με το που έτρωγε η οικογένεια, έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη επίσημου χώρου τραπεζαρίας στο ανώγι και ενός δευτερεύοντα χώρου φαγητού – καθιστικού στο κατώγι από τη Σπυριδούλα Πιτούλη, και γίνεται αναφορά στην επίπλωση από την Πόπη Μαρνέλη-Πιτούλη:

«[…] μεγάλο ξύλινο τραπέζι με τα δεκαπέντε καθίσματα ολόγυρα […]».[46]

«Η μητέρα τέτοια ώρα έριχνε ένα μάτι στο παράθυρο του καθιστικού να δει μην έρχονταν. Το τραπέζι στρωμένο, το φαγητό έτοιμο, αχνιστό στην κατσαρόλα».[47]

Χαρακτηριστικό είναι ωστόσο, το γεγονός ότι ενώ στο ανώγι υπάρχει μεγάλη τραπεζαρία με έπιπλα ευρωπαϊκού τύπου, ο χώρος φαγητού στο κατώγι αποτελείται από μπάσια και σοφρά, σύμφωνα με τα παραδοσιακά πρότυπα.[48] Σύμφωνα με τη Σπυριδούλα Πιτούλη, η οικογένεια έπαιρνε τα καθημερινά γεύματά της στο κατώγι και η επάνω τραπεζαρία χρησιμοποιούταν μόνο σε ειδικές περιστάσεις, όταν υπήρχαν επισκέπτες.

Βλέπουμε λοιπόν, ότι το οικιστικό μοντέλο των

44 *Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 77.*
45 *Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 14.*
46 *Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 60.*
47 *Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 70.*
48 *Συνέντευξη με Μαγδαληνή Χαντζάρα.*

σχεδιαστική απεικόνιση του μοντέλου κατοίκησης στο μέγαρο Π. - κάτοψη κατωγιού

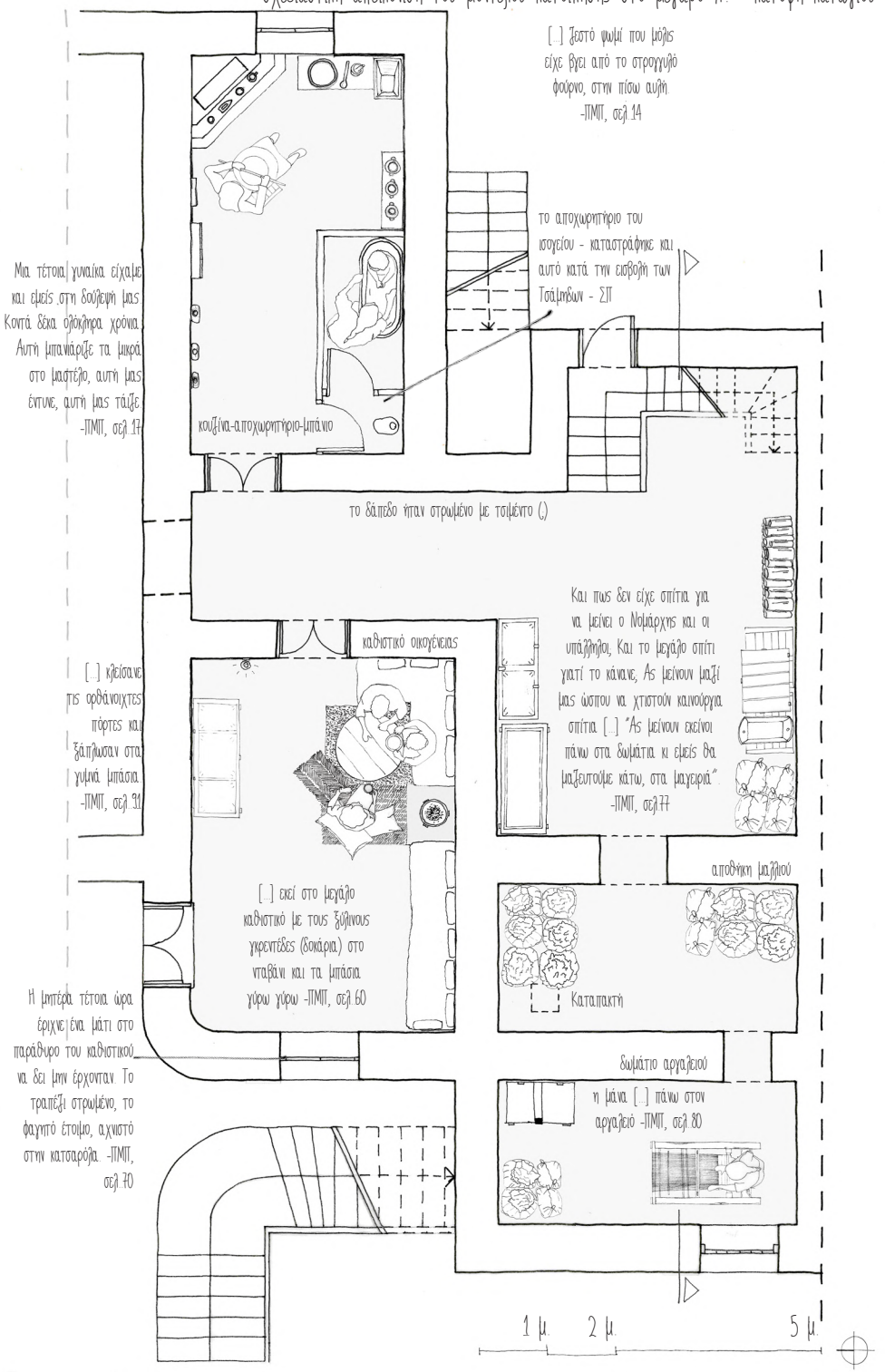

Π. συναντά σε κάποια σημεία αυτό της γύρω περιοχής με την προσθήκη, όμως, κάποιων δυτικών επιρροών.

Για να υπογραμμιστεί η μεγάλη διαφορά στο βιοτικό επίπεδο μεταξύ της οικογένειας Π. και του ντόπιου πληθυσμού, θα γίνει αναφορά σε ένα ιδιαίτερο περιστατικό, σύμφωνα με το οποίο, στα πλαίσια μιας επίσκεψης στο μεγάλο σπίτι, δόθηκε σαν πεσκέσι ένα πιάτο με κεφτέδες.[49] Ενώ το γεγονός καθαυτό δεν φαίνεται άξιο προσοχής, θα πρέπει να αναλογιστούμε ότι ο κιμάς εκείνη την εποχή δεν ήταν ευρέως διαδεδομένος καθώς η ύπαρξή του προϋπέθετε πρόσβαση σε κρεοπώλη (ή τουλάχιστον σε μια μηχανή του κιμά). Σε μια κοινωνία που η κατανάλωση κρέατος γινόταν ιδιαίτερα σπάνια και κυρίως από κτηνοτροφικές οικογένειες με δικές τους πρώτες ύλες, η δυνατότητα να προμηθευτεί κανείς ειδικά επεξεργασμένο κρέας από κάποιον μεσάζοντα δεν ήταν πραγματικότητα για πολλά νοικοκυριά – με αποτέλεσμα οι επισκέπτες να μην είχαν ξαναδεί ποτέ τους κιμά και να μην αναγνωρίζουν τι ήταν στο πιάτο.

διημέρευση

Ο κύριος χώρος διημέρευσης στα παραδοσιακά σπίτια ήταν ο οντάς ή κάποιο κατάλοιπο αυτού, και αποτελούταν κυρίως από μια εστία -τζάκι ή αγκωνίστρα- εκατέρωθεν της οποίας τοποθετούνταν τα μπάσια πάνω στα οποία καθόταν τα μέλη της οικογένειας. Τα μπάσια άρχισαν να αντικαθίστανται από καρέκλες και κάποιο τραπέζι σαλονιού μετά το '13.[50] Στα πιο ευρύχωρα σπίτια μπορεί να υπήρχαν και επιπλέον καθιστικά με καθαρά δευτερεύοντα χαρακτήρα που χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά από την οικογένεια, ενώ ο οντάς ήταν ο χώρος στον οποίο θα γινόταν η υποδοχή των επισκεπτών.

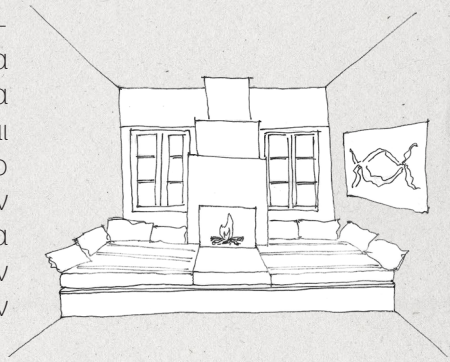

οντάς με μπάσια - σχεδιαστική απεικόνιση

Το ίδιο φαινόμενο έχει επικυρωθεί και στην κατοικία Π. με την ύπαρξη χώρου υποδοχής με μερικά έπιπλα που οδηγούσε σε ένα μεγάλο, «καλό» σαλόνι με καναπέδες, πολυθρόνες[51] και γενικά έπιπλα που συνδεόταν με τις δυτικές μορφολογικές επιρροές του κτηρίου. Ωστόσο, κατά την Πόπη Μαρνέλη-Πιτούλη η οικία ήταν εξοπλισμένη με μπάσια, μια χαρακτηριστική αναφορά στα παραδοσιακά πρότυπα κατοίκησης. Επιπλέον, κατά τη Μαγδαληνή Χαντζάρα, ο χώρος του καθιστικού του ισογείου ήταν στρωμένος με βελέντζες και μάλλινα μαξιλάρια για να κάθονται γύρω από τον σοφρά, όπως ακριβώς και στην καλύβα. Η συνύπαρξη αυτή καθίσταται ιδιαίτερη λόγω μορφολογίας αλλά και κλίμακας, αφού τα παραδοσιακά έπιπλα είναι αισθητά χαμηλότερα από τα ευρωπαϊκά και άρα η συνδιάλεξή τους με το νεοκλασικό κέλυφος αλλάζει τελείως την εντύπωση του χώρου και του τρό-

49 ό.π.
50 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 265.
51 Συνέντευξη με Σπυριδούλα Πιτούλη.

που που αυτός βιώνεται. Εάν οι χρήστες κάθονταν επί του πατώματος, το φαινόμενο αυτό εντείνεται. Το ύψος των επίπλων είναι ιδιαίτερα σημαντικό καθώς επηρεάζει το ύψος της οροφής, τις διαστάσεις των ανοιγμάτων, τον φωτισμό, ακόμη και τη διακόσμηση.[52]

Η μεταστροφή από τα παραδοσιακά επίπλα στα ευρωπαϊκά έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον αφού επιβάλει την αλλαγή στη στάση του σώματος, αφού τα μπάσια και τα *«στρωσίδια»* προωθούν μια πιο χαλαρή στάση σώματος –κάτι μεταξύ καθίσματος και ξαπλώματος- ενώ η καρέκλα απαιτεί μια πιο άκαμπτη θέση.[53]

Περαιτέρω πληροφορίες για τον εξοπλισμό του μεγάλου σπιτιού από αναφορές της Πόπης Μαρνέλη-Πιτούλη:

«[…] παίρνανε τις πολυθρόνες κι αντάμωναν στη μεγάλη αυλή […]».[54]

«στο μεγάλο καθιστικό με τους ξύλινους γκρεντέδες (δοκάρια) στο νταβάνι και τα μπάσια γύρω γύρω […]».[55]

«Κλείσανε τις ορθάνοιχτες πόρτες και ξάπλωσαν στα γυμνά μπάσια».[56]

«Θα μπουν στα σπίτια, θα σπάσουν με τσεκούρια τα έπιπλα, θα κόψουν με ψαλίδια τα χαλιά και κιλίμια, θα πετούν ότι βρουν όρθιο από τα παράθυρα και στο τέλος, μεθυσμένοι, θα

52 Rapoport, Amos. Ανώνυμη Αρχιτεκτονική Και Πολιτιστικοί Παράγοντες. Επιμέλεια Γιώργος Διαμαντής. Μετάφραση Δημήτρης Φιλιππίδης. Αθήνα: ΜΕΛΙΣΣΑ, 2010, σελ. 243.
53 Rapoport, ό.π., σελ. 243.
54 Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986, σελ. 14.
55 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 60.
56 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 91.

πως αλλάζει η εντύπωση του χώρου ανάλογα με το ύψος των επίπλων, διπτυχία από τομή μεγάρου Π.

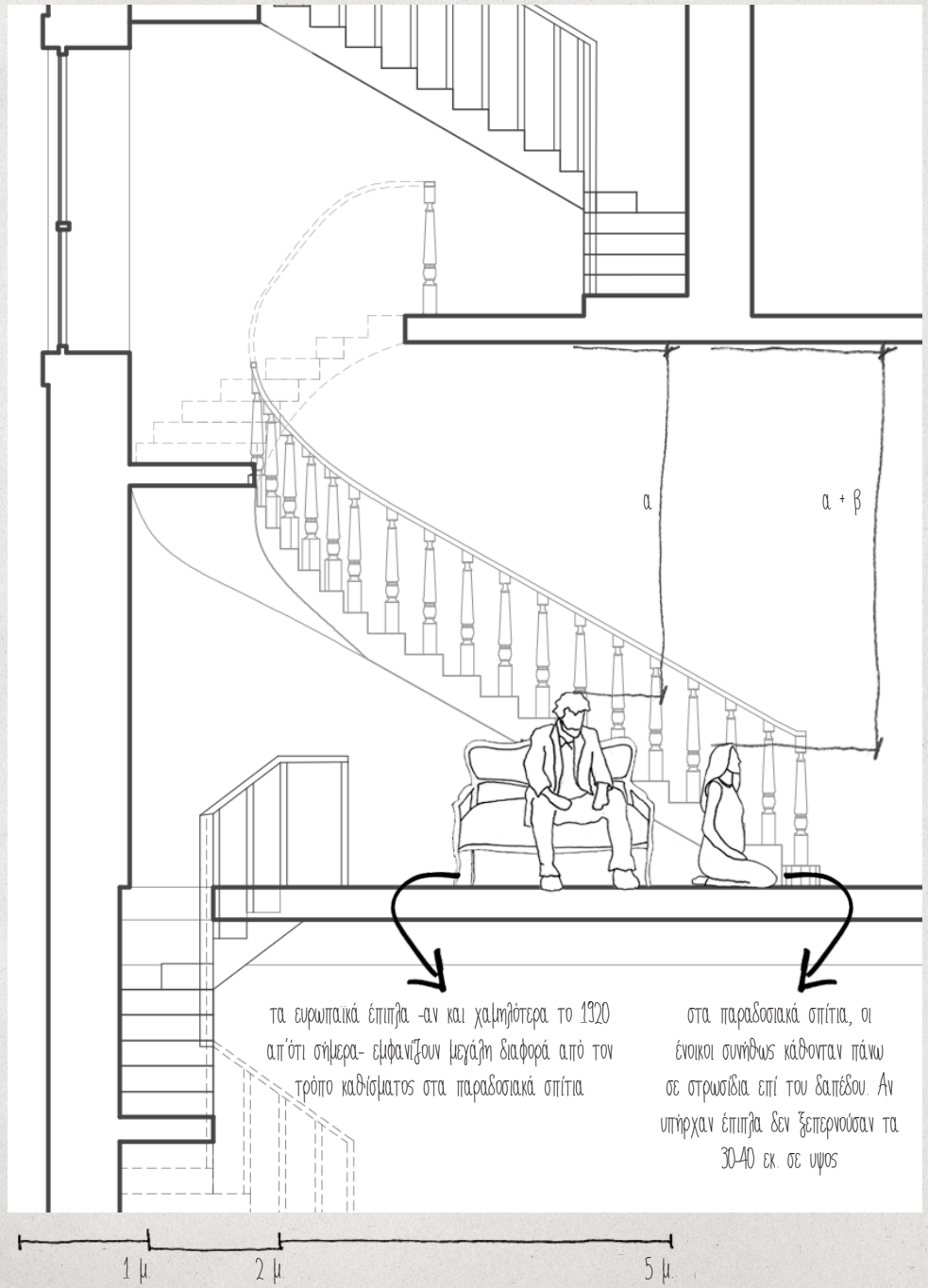

βάλουν πετρέλαιο και θα κάψουν τα μαγαζιά. Ο αέρας θα γεμίσει θλίψη και αποκαΐδια. Τα τοιχία θα καπνίζουν ολόκληρες μέρες και νύχτες».[57]

«Το σπίτι ορθάνοιχτο. Οι πόρτες, τα παράθυρα, τίποτα κλειστό και όλα άδεια. Οι πράσινες κουρτίνες, η μπουφέδες, τα λαβομάνα με τις κανάτες. Τίποτε τίποτε! Όλα άδεια. Και η μεγάλη σκάλα με την ξύλινη κουπαστή, γεμάτη ξεφυλλισμένα βιβλία. Είχαν σκίσει όλα τα βιβλία της βιβλιοθήκης και τα είχανε πετάξει στη σκάλα. Δίπλα, γκαζοντενεκέδες με πετρέλαιο, απόδειξη όπως είχαν ετοιμάσει το σπίτι να το κάψουν, μα δε πρόφτασαν».[58]

Μία αισθητή αλλαγή του μεγάρου Π. από την αρχιτεκτονική της τυπικής κατοικίας της περιοχής ήταν η εξασφάλιση εσωτερικών καπνοδόχων από το σχεδιασμό του κτηρίου, με αποτέλεσμα να υπάρχουν ακόμα και εντοιχισμένα τζάκια (με μικρή υπερύψωση) στην κατοικία.

Για το νοικοκυριό του μεγάλου σπιτιού γνωρίζουμε την ύπαρξη μίας ή δύο γυναικών (για το καθέναν από τα τέσσερα νοικοκυριά;) που αποτελούσαν το υπηρετικό προσωπικό[59] και δυο επιπλέον κηπουρών.[60]

«Μια τέτοια γυναίκα είχαμε και εμείς στη δούλεψή μας. Κοντά δέκα ολόκληρα χρόνια. Αυτή μπανιάριζε τα μικρά στο μαστέλο, αυτή μας έντυνε, αυτή μας τάιζε. […] έτριβε τα φαρδιά σανίδια στο πάτωμα και τα ΄κανε ν΄ αστράφτουν.

57 *Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 89.*
58 *Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 109.*
59 *Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 17.*
60 *Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 16.*

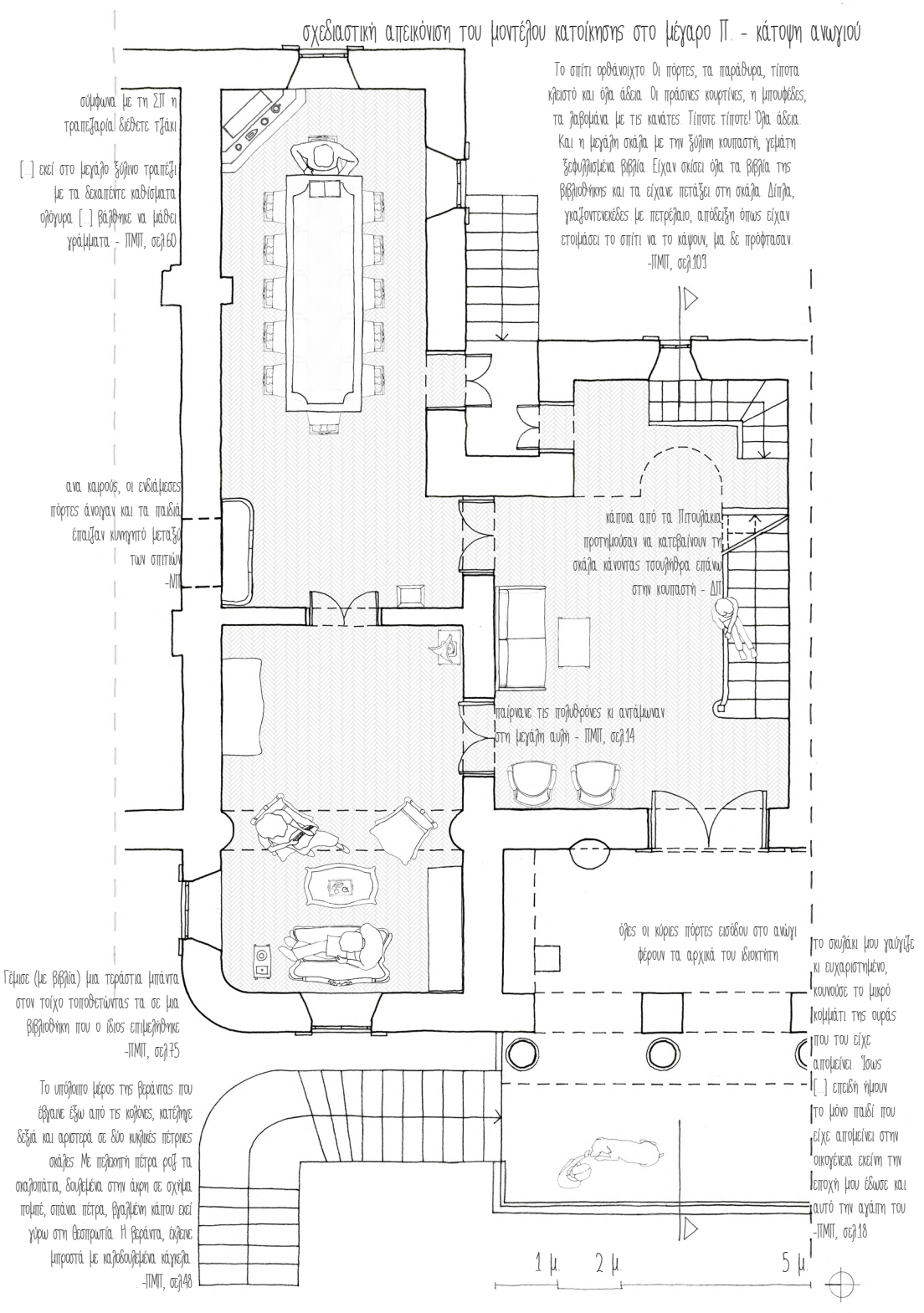

Καθάριζε τις μπίμτσες να τις βρει ο πατέρας καθαρές, να βάλει τ' ασκιά με τα τυριά και τα γαλοτύρια […].

Κουβαλούσε νερό από το πηγάδι με τους γκαζοτενεκέδες, κατέβαζε ζαλικωμένη την βαρέλα με το νερό το πόσιμο πάνω από τη βρύση του λόφου και μπουγάδιαζε τ' άσπρα ρούχα […] μέσα στην κόφα με τη στάχτη».[61]

Κάποιοι δευτερεύοντες χώροι που αφορούν συγκεκριμένες εργασίες σχετικά με το νοικοκυριό ήταν το πλυσταριό, στο πίσω μέρος του σπιτιού μαζί με το μαγειρείο, το κοτέτσι και τους στάβλους και το δωμάτιο του αργαλειού στο κατώγι, δίπλα σε ένα χώρο αποθήκευσης μαλλιού.[62]

Κατά τη διάρκεια της ημέρας στο σπίτι έμεναν λογικά μόνο οι γυναίκες καθώς εκείνες ήταν υπεύθυνες για τις δουλείες που αφορούσαν το σπίτι και το νοικοκυριό, ενώ οι άνδρες συνήθως αναλάμβαναν τις «εξωτερικές» εργασίες. Τα μικρότερα παιδιά έμεναν και αυτά σπίτι ενώ τα μεγαλύτερα έλειπαν λόγω σχολείου.

61 Μαρνέλη-Πιτούλη, ό.π., σελ. 17.
62 Συνέντευξη με Σπυριδούλα Πιτούλη.

Στα τυπικά σπίτια τα στρωσίδια και ο ρουχισμός παρουσίαζαν μια σχετική λιτότητα, ανάλογα με την οικονομική κατάσταση του καθενός.

Δεν υπήρχαν κρεβάτια μέχρι το '13 αλλά ακόμα και μετά, αυτά ήταν ελάχιστα. Ο κόσμος κοιμόταν στα μπάσια του οντά, ή επάνω σε στρωσίδια ή ψάθες στο πάτωμα κοντά στην εστία.[63] Τα στρωσίδια ήταν κυρίως μάλλινα, τα στρώματα και τα μαξιλάρια γεμίζονταν με μαλλί, άχυρο ή καλαμποκόφυλλα και έκαναν θόρυβο όταν κάποιος κουνιόταν.[64] Οι βλάχικες κοινότητες είχαν το πλεονέκτημα σε αυτόν τον τομέα αφού είχαν πρόσβαση σε μαλλί από τα κοπάδια τους και από αυτό έφτιαχναν βελέντζες και φλοκάτες.

Συνήθως ξάπλωναν όλοι μαζί στη σειρά που οριζόταν από την οικοδέσποινα, συνήθως με κάποια διάκριση μεταξύ των δύο φύλων. Αν υπήρχε δεύτερο δωμάτιο τότε αυτό παραχωρούνταν στους μεγαλύτερους ηλικιακά, ή ειδάλλως στα παιδιά ώστε να υπάρχει άνεση για τα ζευγάρια. Το να αλλάξει κάποιος τα ρούχα του για τον ύπνο δεν ήταν συνηθισμένη πρακτική, για λόγους ιδιωτικότητας ή άνεσης καθώς οι χαμηλές θερμοκρασίες και τα άβολα «κρεβάτια» απαιτούσαν πιο χοντρά υφάσματα στα ρούχα.[65]

Στην περίπτωση του αρχοντικού Π. γνωρίζουμε ότι τουλάχιστον στο δωμάτιο των γονέων υπήρχε κρεβάτι, ωστόσο δεν έχουμε ξεκάθαρη

63 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 266.
64 Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 23.
65 Λουκάς, ό.π., σελ. 23.

εικόνα για τα δωμάτια των παιδιών. Δεδομένου ότι οι μεγαλύτερες οικογένειες του Χρήστου και του Θωμά είχαν από εννέα και εφτά παιδιά αντίστοιχα, δεν είναι πιθανό να υπήρχαν κρεβάτια για κάθε τέκνο. Άρα είτε θα υπήρχαν λιγοστά κρεβάτια τα οποία μοιράζονταν μεταξύ τους, διαφορετικά, τα μπάσια ή τα στρωσίδια θα ήταν η επόμενες εναλλακτικές.

Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ του μεγάρου Π. και των σπιτιών της περιοχής είναι η αυξημένη ιδιωτικότητα που παρείχε τα μέλη του με τον μεγάλο αριθμό δωματίων. Συγκεκριμένα, υπήρχαν τρία υπνοδωμάτια στον όροφο, με το κύριο υπνοδωμάτιο να παραχωρείται στους γονείς, και τα άλλα δυο στα παιδιά. Το υπηρετικό προσωπικό φαίνεται να κοιμόταν στο κατώγι. Δε φαίνεται να υπήρχε τζάκι σε όλα τα υπνοδωμάτια, και αντ' αυτού χρησιμοποιούσαν μαγκάλια.[66] Όμως, δεδομένου του μεγάλου ύψους της οροφής, το χειμώνα θα υπήρχε σίγουρα πρόβλημα με την επαρκή θέρμανση. Ωστόσο τα μάλλινα σκεπάσματα προστάτευαν επαρκώς τον χρήστη από τις χαμηλές θερμοκρασίες.[67]

66 Συνέντευξη με Δημήτρης Πιτούλη.
67 Συνέντευξη με Σπυριδούλα Πιτούλη.

σχεδιαστική απεικόνιση του μοντέλου κατοίκησης στο μέγαρο Π. - κάτοψη ορόφου

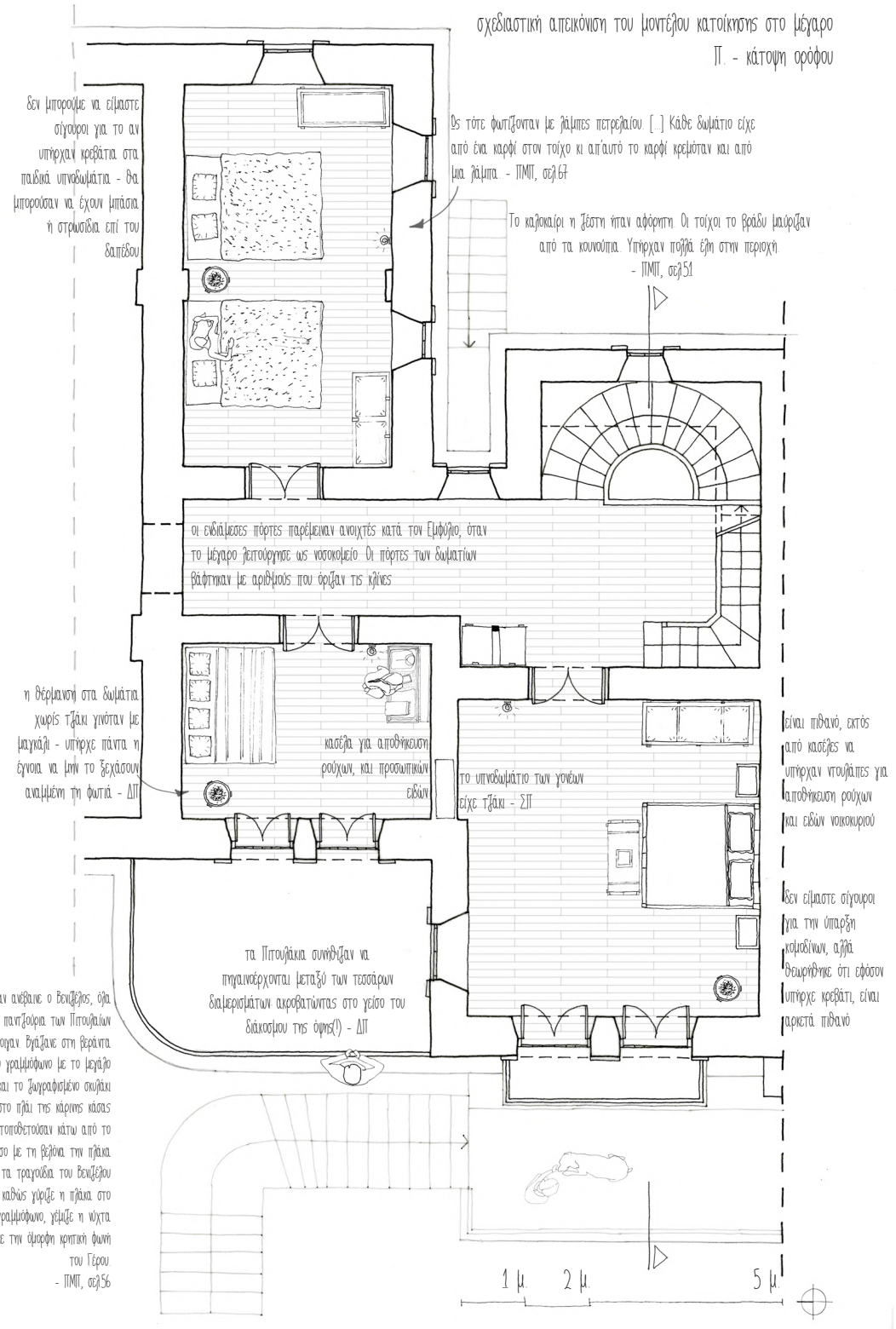

αποθήκευση

Στην τυπική κατοικία το κύριο έπιπλο αποθήκευσης ήταν οι ξύλινες κασέλες (μπαούλα) με σκαλιστές, μεταλλικές ή κεντητές διακοσμήσεις. Στο εσωτερικό τους τοποθετούνταν τα ρούχα και τα στρωσίδια.[68] Ορισμένα μπορεί να ήταν κατάλληλα διαμορφωμένα ώστε ο χρήστης να μπορεί να καθίσει επάνω τους.

Όπως προαναφέρθηκε η αποθήκευση του οικιακού εξοπλισμού γινόταν σε κατάλληλα διαμορφωμένα ράφια. Τα σκεύη με την μεγαλύτερη αξία και διάκοσμο τοποθετούνταν σε εξέχων σημείο του σπιτιού και χρησιμοποιούταν σαν διάκοσμος.

Στο μέγαρο Π. μπορούμε να υποθέσουμε ότι το νοικοκυριό ήταν εξοπλισμένο με κάποιες ντουλάπες κατά τα πρότυπα της εποχής, ενώ φαίνεται να έχει σωθεί μια κασέλα.

68 Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985, σελ. 265.

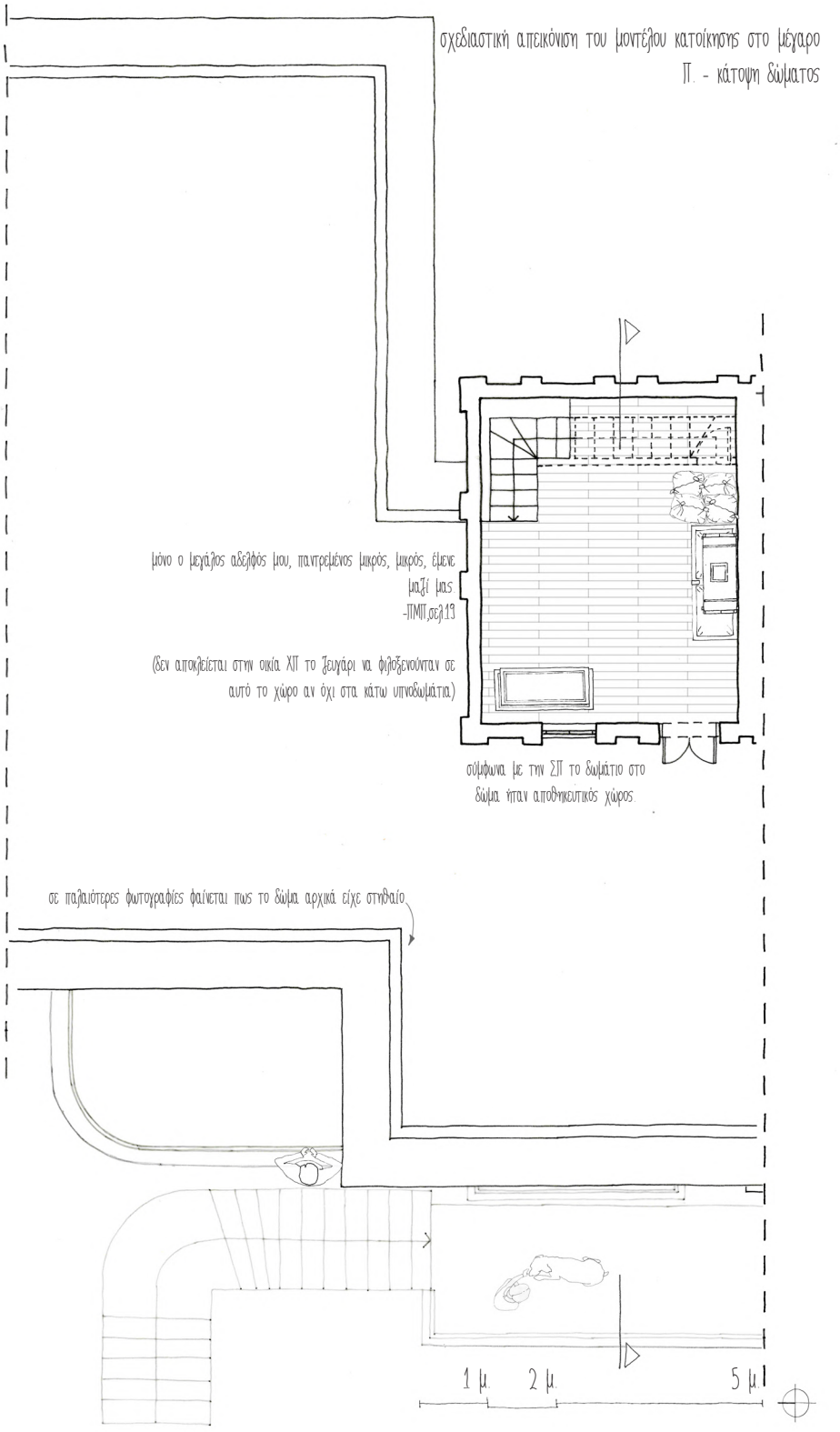

υγροί χώροι

Μια μεγάλη διαφορά μεταξύ των μουσουλμανικών και χριστιανικών κατοικιών ήταν οι υγροί χώροι, καθώς στα πρώτα ήταν απαραίτητη η ύπαρξή τους στο εσωτερικό της κατοικίας για θρησκευτικούς λόγους σχετικά με την ιδιωτικότητα της γυναίκας. Οι χριστιανοί όμως απέφευγαν αυτή την πρακτική για λόγους αρχικά υγειονομικούς αλλά και λειτουργικούς (κακοσμία, κακή ηχομόνωση κ.α.) ή θεσμικούς (αποφυγή συσχέτισης με τον μουσουλμανικό πληθυσμό). Αν υπήρχε αποχωρητήριο τότε αυτό θα ήταν ένα μικρό δευτερεύων κτίσμα εντός της αυλής.[69]

Τουαλέτες δε διέθεταν τα χριστιανικά σπίτια, ίσως ορισμένοι να είχαν δημιουργήσει σε κάποιο χώρο εκτός του σπιτιού […] με στοιχειώδη κάλυψη. […] Οι μη διαθέτοντες έστω και τέτοια τουαλέτα λιπαίνανε κανέναν απόκρυφο χώρο. […] για χαρτί υγείας χρησιμοποιούσαν φύλλα ή κάποιο περιτύλιγμά από κομμάτι εφημερίδας.[70]

Σχετικά με τις απόψεις περί καθαριότητας, αυτές διέφεραν ανάλογα με την οικογένεια, αν και η Ηγουμενίτσα θεωρούνταν προνομιακή λόγω της εγγύτητάς της στη θάλασσα, καθώς οι κάτοικοι είχαν την ευκαιρία της κολύμβησης κατά τους θερινούς μήνες. Η τοπική κοινωνία άρχισε να κάνει βήματα προόδου σχετικά με το θέμα της καθαριότητας καθώς συνδιαλλάχθηκε με τους εγκατεστημένους Μικρασιάτες της περιοχής.[71]
Σε αντίθεση με την πλειοψηφία των χριστιανικών σπιτιών, η οικία Πιτούλη διέθετε εσωτερικό αποχωρητήριο και μπάνιο στο κατώι, εντός του δωματίου που χρησιμοποιούνταν ως κουζίνα. Οι υγροί χώροι χωρίζονταν από το υπόλοιπο δωμάτιο με ξύλινους τοίχους αλλά και μεταξύ τους με μια πόρτα.[72] Η διάταξη αυτή είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, αν και εμφανώς προβληματική, όσον αφορά τα θέματα δυσοσμίας και αποχής της απαραίτητης ηχομόνωσης για τα μέτρα άνεσης της εποχής. Ωστόσο η απόφαση των ιδιοκτητών να συμπεριλάβουν το αποχωρητήριο εντός της κατοικίας αποδεικνύει για ακόμα μια φορά την προσκόλλησή τους με τον εκσυγχρονισμό και την υιοθέτηση του ευρωπαϊκού αστικού τρόπου ζωής.

69 *Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002, σελ. 14.*
70 *Λουκάς, ό.π., σελ. 13-14.*
71 *Λουκάς, ό.π., σελ. 15-19.*
72 *Συνέντευξη με Σπυριδούλα Πιτούλη.*

μέγαρο Π. - κύρια όψη

μέγαρο Π. - εγκάρσια τομή

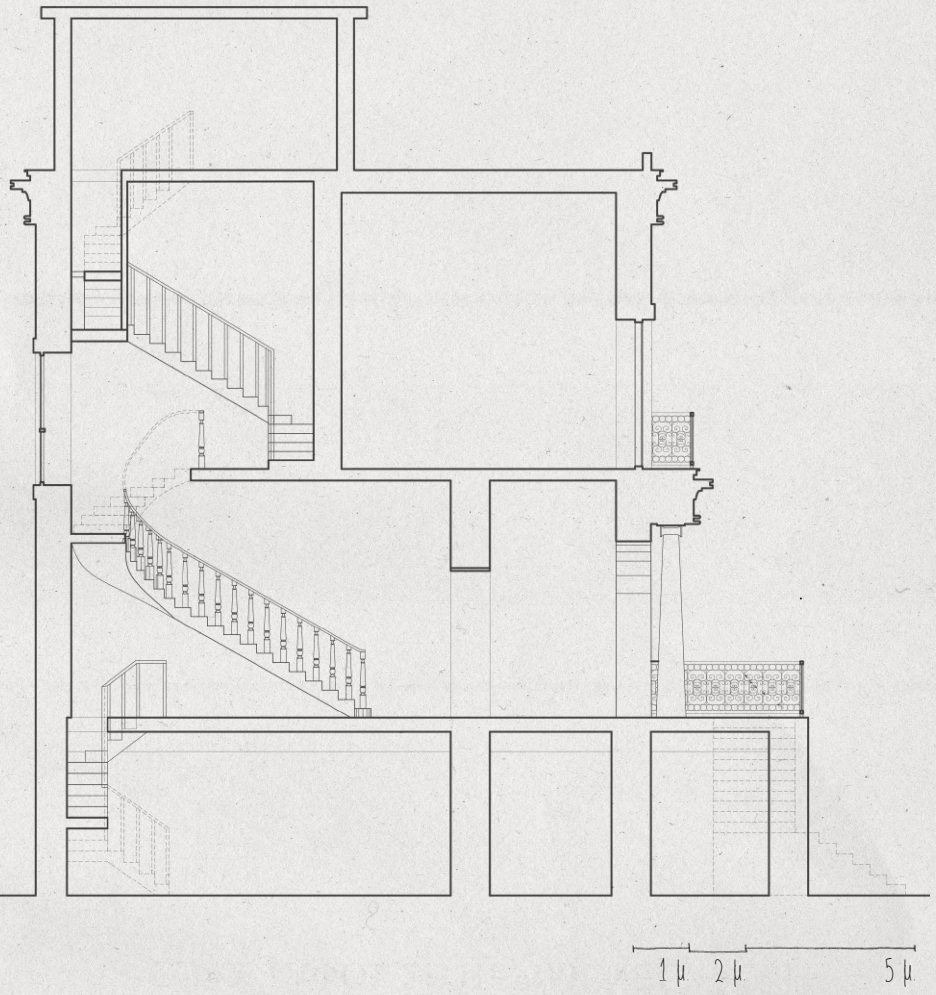

4.4 η οικία Πιτούλη: το αρχοντικό, το μέγαρο, η βίλα, το παλάτι

Με τη (σχεδόν άμεση) μεταφορά από την καλύβα στο μέγαρο, περνάμε από την εξασφάλιση της απλής επιβίωσης, στην αφθονία, από τις πιο στοιχειώδεις κατασκευαστικές ικανότητες και δυνατότητες στο μέγιστο όριο της τεχνικής και των υλικών.[73]

Συνεπώς, συμπεραίνουμε πως η μορφή της κατοικίας είναι αποτέλεσμα επιλογής ανάμεσα στις υπάρχουσες δυνατότητες. Ωστόσο ο άνθρωπος έχει αποδείξει ότι είναι ικανός να ζήσει μέσα σε κάθε είδος κατασκευής, ανεξαρτήτως της μορφής της. Αυτό σημαίνει ότι ο ίδιος σκοπός -η κατοίκηση σε όρια ανεκτά από τον άνθρωπο- μπορεί να επιτευχθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους και ότι ίσως θα πρέπει να εστιάσουμε στο πώς ή στο γιατί γίνεται κάτι, και όχι στο τι γίνεται.[74]

Θα πρέπει λοιπόν να αναγνωρίσουμε ότι η επιλογή ανέγερσης ενός τέτοιου κτηρίου για τη στέγαση των τεσσάρων αδερφών και των οικογενειών τους επρόκειτο μάλλον για μια στρατηγική κίνηση. Η οικογένεια Π. προσπάθησε να εγκατασταθεί σε ένα νέο τόπο στον οποίο είχε μόλις αγοράσει τη συντριπτική πλειοψηφία των ελεύθερων εκτάσεων και μέρους της παραλίας, δηλαδή του κέντρου των οικονομικών συναλλαγών της μικρής πόλης. Αυτό τους έφερνε ταυτόχρονα σε πλεονεκτική αλλά και σε μειονεκτική θέση, καθώς σε μια τόσο ταραγμένη εποχή ο ερχομός μιας ξένης και ισχυρής οικογένειας θα προκαλούσε μάλλον καχυποψία στην μικρή κοινωνία.

Δεδομένων των παραπάνω, φαίνεται λογική η απόφαση να χτιστεί ένα κτήριο που θα στέγαζε και τις τέσσερεις οικογένειες (έστω και αν προβλεπόταν η κατασκευή δεύτερης δίδυμης κατοικίας). Διακρίνουμε πως οι οικογενειακοί δεσμοί μεταξύ των ενοίκων ήταν ιδιαίτερα στενοί καθώς, σύμφωνα με το μοντέλο της βλάχικης οικογένειας, ζούσαν πάντα κάτω από την ίδια στέγη και τα αδέρφια εξακολουθούσαν να διευθύνουν μεταξύ τους το τσελιγκάτο. Ωστόσο, η ασφάλεια σίγουρα ήταν ένας σοβαρός παράγοντας για τη συσπείρωσή τους στον καινούριο τόπο. Σε αυτό σίγουρα συνέβαλλε το ότι ο μικρότερος αδερφός, ο Γιώργης είχε σκοτωθεί σε μια συμπλοκή[75] και τα αδέρφια του ήταν πια υπεύθυνα για την προστασία της οικογένειάς του. Με την ίδια λογική θα σχετίζεται και η εγκατάσταση του τσελιγκάτου εντός της αχανούς ιδιοκτησίας και η υιοθέτηση της επωνυμίας του πάτρωνά τους.

Συνεπώς, η απόφαση να κατοικήσουν όλοι κάτω από την ίδια στέγη θα δικαιολογούσε εν μέρει το μεγάλο μέγεθος του κτηρίου αλλά όχι απαραίτητα την κλίμακά του, η οποία όριζε μεγάλα ανοίγματα και οροφές που άγγιζαν τα πέντε μέτρα και εν τέλει δεν διευκόλυναν την οικειοποίηση του χώρου ή τη λειτουργικότητά του - ιδίως σχετικά με τη θέρμανση τους χειμερινούς μήνες.

73 Rapoport, Amos. Ανώνυμη Αρχιτεκτονική Και Πολιτιστικοί Παράγοντες. Επιμέλεια Γιώργος Διαμαντής. Μετάφραση Δημήτρης Φιλιππίδης. Αθήνα: ΜΕΛΙΣΣΑ, 2010, σελ. 87.
74 Rapoport, ό.π., σελ 87-89.

75 Συνέντευξη με Σπυριδούλα Πιτούλη.

Αυτό που ουσιαστικά επιτυγχάνει η μεγάλη κλίμακα της κατοικίας είναι η επιβολή του – αρχικά στο φυσικό και έπειτα στο οικιστικό περιβάλλον. Ενώ η καλύβα είχε επιτύχει την απόλυτη ένταξη με το τοπίο και τη φύση, το κτήριο κατά τα πρότυπα της περιαστικής βίλλας που συναντάμε την ίδια εποχή στην Κηφισιά, στέκει μονολιθικά, αγνοώντας τον περιβάλλοντα χώρο. Η μορφή του κτηρίου θα ήταν ίδια, ανεξάρτητα από το που θα τοποθετούνταν.

Εντούτοις, η επιλογή της τοποθέτησης του κτηρίου – εφόσον έχουμε ήδη εξαιρέσει τον παράγοντα της μορφής και δεδομένης της αχανούς έκτασης της ιδιοκτησίας και επομένως του εύρους των επιλογών που υπήρχαν – χρίζει εξέτασης. Είναι χαρακτηριστικό πως η θέση του μεγάρου Π. βρισκόταν σε ένα ύψωμα εκτός των ορίων της πόλης. Η κλίση του εδάφους σε συνδυασμό με το ύψος του, παρείχαν στο κτήριο εποπτεία σε όλη την περιοχή. Αντίστοιχα, το κτήριο ήταν εμφανές από μεγάλη απόσταση, καθώς δεν υπήρχαν γειτνιάζοντα κτίσματα για να εμποδίζουν τη θέα. Αυτό το στοιχείο, σε συνδυασμό με την ασυνήθιστη, για την περιοχή, μορφολογία του συνέβαλλαν στην εδραίωση του κύρους της οικογένειας και του ορισμού του ως τοπόσημο.

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι τα μόνα κτίσματα με μεγαλύτερη υψομετρική υπεροχή ήταν αυτά της Γράβας, μεταξύ των οποίων ήταν και το αρχοντικό του Μπίντο Ντούλε, του τοπι-

άποψη της Ηγουμενίτσας 1956 - καρτ ποστάλ, αρχείο Μ. Πασιάκου

κού Αγά -και άρα άρχοντα- της πόλης. Τα δύο κυρίαρχα κτήρια της περιοχής βρίσκονταν σε αντιστοιχία μεταξύ τους, με τη βίλλα να προκαλεί ή ίσως να επιθυμεί τη συσχέτιση με το πλούσιο αρχοντικό.

Σε αντίθεση με εκείνο όμως, το μέγαρο εκφράζει μέσω του ρυθμού του την επιλογή της οικογένειας να ενταχθεί στην αστική διαστρωμάτωση του νεοελληνικού κράτους στο οποίο οι μουσουλμανικές κοινότητες αποτελούσαν πλέον μειονότητα. Η μορφολογία του κτηρίου λειτουργούσε ως αναγωγή στο εθνικό κίνημα και στην επικρατούσα τάση υπέρ του εκσυγχρονισμού και της κοσμοπολίτικης αστικής αντίληψης.[76] Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η επιλογή του εκλεκτικιστικού κελύφους συμβολίζει τη διαδικασία μετασχηματισμού των τοπικών εθνοτήτων σε μια ενιαία και αδιάψευστη ελληνική ταυτότητα. Δεν είναι τυχαίο ότι η περίοδος ανέγερσης του κτηρίου συμπίπτει με την περίοδο πρωθυπουργίας του Ελευθέριου Βενιζέλου, μια περίοδο με ανάλογες τάσεις στην αρχιτεκτονική και την πολεοδομία στον ευρύτερο ελληνικό χώρο.[77]

Μια αντίστοιχα χαρακτηριστική αλλαγή στον τρόπο ζωής τους ήταν η αλλαγή του ρουχισμού, με την υιοθέτηση ευρωπαϊκών προτύπων. Πλέον το ρούχο όπως και η κατοικία, παύει να πληροί μόνο λειτουργικό σκοπό και γίνεται σύμβολο μιας συγκεκριμένης αισθητικής και κουλτούρας, προβάλλοντας τις βλέψεις του χρήστη.

76 Μαυρίκα, Βιργινία. '«Αρχοντικό Πιτούλη: μια αστική κατοικία του Μεσοπολέμου στην Ηγουμενίτσα».' Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ I, 699–711. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019, σελ. 705.
77 Μαυρίκα, ό.π., σελ. 707.

Αυτή η κατεύθυνση εντατικοποιήθηκε από συγκεκριμένες αποφάσεις σχετικά με τη πορεία της οικογένειας, όπως την εκπαίδευση των παιδιών, την σταδιακή επαγγελματική μεταστροφή προς τα βιοτεχνικά προϊόντα και το εμπόριο, που οδήγησαν στην ανέλιξή τους σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα και στην ενασχόλησή τους με τα κοινά και την πολιτική.

Μολονότι το μέγαρο Π. αναφέρεται ως μια αστική κατοικία του μεσοπολέμου, στην πραγματικότητα το κτήριο δεν συνδιαλλάχθηκε με κάποιον αστικό πολεοδομικό ιστό κατά την πρώιμη περίοδο της κατοίκησής του, ούτε με αντίστοιχες οικονομικές και κοινωνικές δομές των ενοίκων ή της περιοχής.[78] Αντιθέτως, οι φωτογραφίες της εποχής το απεικονίζουν να επιβάλλεται στο φυσικό περιβάλλον, θυμίζοντας ευρωπαϊκές εξοχικές κατοικίες του προηγούμενου αιώνα, γεγονός που εξηγεί την αναφορά του ως *«η βίλα του Πιτούλη»*.

Εντούτοις, λόγω της απότομης αλλαγής στο μοντέλο κατοίκησης της οικογένειας, είναι λογικό ότι ορισμένα στοιχεία της βλάχικης παράδοσης και τρόπου ζωής διατηρήθηκαν εντός του μεγάρου. Το κυριότερο από αυτά είναι η εγγύτητα και η στενή σχέση μεταξύ των μελών της οικογένειας, που διαμόρφωσε μια μορφή πολυκατοίκησης μέσα στο αρχοντικό. Αυτή η επιλογή ακολουθεί την παράδοση της πολυπυρηνικής οικογένειας σύμφωνα με την οποία τα αρσενικά τέκνα

78 Μαυρίκα, ό.π., σελ. 706.

συζούν κάτω από την ίδια στέγη, με τις αδερφές τους να ακολουθούν τις οικογένειες των συζύγων τους.[79] Οι αξίες της συλλογικότητας και της συγγένειας -σε μεγαλύτερο βαθμό από όσο υπολογίζεται σήμερα- έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην ποιμενική Βλάχικη κοινότητα. Επιπλέον η οικογένεια μαζί με το τσελιγκάτο, συνεχίζουν να στρέφονται γύρω από ένα άτομο που φέρει την ευθύνη για την «διοίκηση» και των δύο. Ο τσέλιγκας αποτελεί την κεφαλή όχι μόνο της οικογένειας, αλλά και όλης της επιχείρησης και αποτελεί έναν ρόλο που βλέπουμε να κληροδοτείται από πατέρα σε γιο. Μάλιστα, βλέπουμε τον ρόλο αυτόν να εξελίσσεται αφού Ο Χρήστος Π. καταλήγει να ασκεί χρέη «διοίκησης» για την ίδια την πόλη.[80]

Τέλος, η σύνδεση με το παρελθόν και την παράδοση γίνεται αισθητή με τον τρόπο που λειτουργεί η ίδια η κατοικία, αφού εξακολουθούν και υπάρχουν χώροι αφιερωμένοι σε χρήσεις συσχετισμένες με την ποιμενική ζωή, πράγμα λογικό αφού η οικογένεια συνεχίζει να δραστηριοποιείται σε αυτό το χώρο. Θα μπορούσαμε ακόμα να πούμε ότι οι κύριες μεταβολές στον τρόπο ζωής έχουν να κάνουν με την έμφαση που δίνεται στην ατομικότητα, μέσω των διαβαθμίσεων στην ιδιωτικότητα των χώρων. Οι αναφορές που επισημαίνουν την ύπαρξη παραδοσιακών επίπλων εντός του συγκεκριμένου κτηρίου τονίζουν ακόμα περισσότερο το μεταβατικό αυτό στάδιο στη ζωή των ενοίκων.

79 *Μαυράκα, όπ., σελ 706-707.*
80 *Μαυράκα, όπ., σελ 706-707.*

Κεφάλαιο 5:

η καλύβα και το μέγαρο

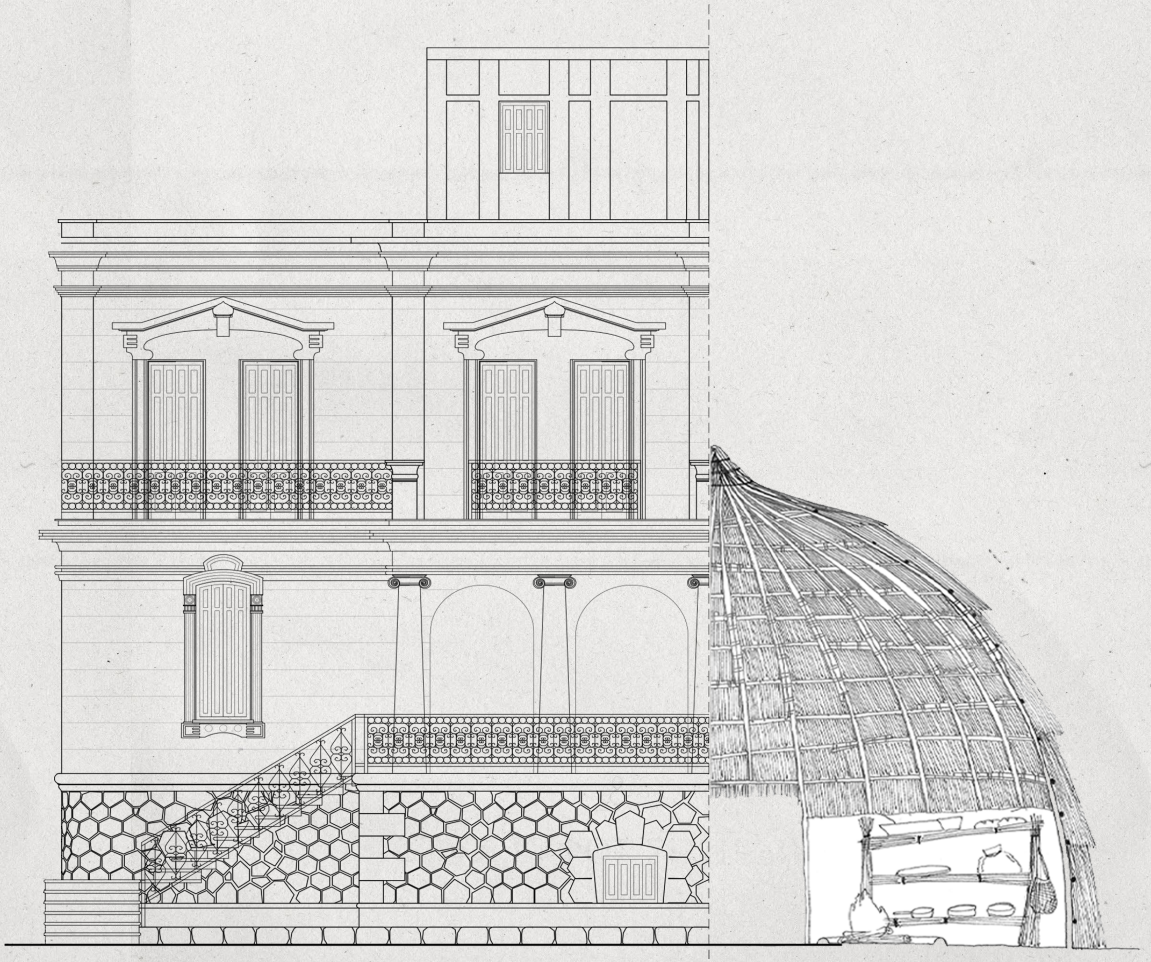

σύγκριση και συμπεράσματα

Όσον αφορά την καλύβα και το μέγαρο – εκ πρώτης όψης δεν φαίνεται να έχουν καμία ομοιότητα, πέρα από το γεγονός ότι εκπροσωπούν δυο συγκεκριμένα είδη κατοικίας, τα οποία απορρέουν από πολύ διαφορετικά κοινωνικά, πολιτισμικά και αξιακά υπόβαθρα. Ίσως η κύρια ομοιότητά τους να είναι το γεγονός ότι αποσκοπούν να εκπληρώσουν μία λειτουργία, και ότι τα δύο το καταφέρνουν με μεγάλη δεξιότητα.

Αυτό που θα είχε νόημα να εξετασθεί είναι το κατά πόσο η μορφή του κάθε κτίσματος και ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται η ζωή μέσα σε αυτό, μας αποκαλύπτουν στοιχεία για τους στόχους που προσπαθεί να επιτελέσει η κάθε κατοικία.

Από τα παραπάνω έχει γίνει σαφές είναι ότι ο σκοπός του μεγάρου Π. είναι κάτι πολύ παραπάνω από την απλή λειτουργία του σπιτιού – δηλαδή το να αποτελέσει καταφύγιο και να παρέχει στέγαση στον χρήστη. Το μέγαρο ταυτίζεται με τον ορισμό του αρχοντικού, ο οποίος, σύμφωνα με τον Δ. Φιλιππίδη, εκφράζει την κοινωνική θέση του χρήστη παρά το ίδιο το κτίσμα. Το αποτέλεσμα είναι ότι σταδιακά, ο τύπος του αρχοντικού παγιώνεται, όπως και το κοινωνικό του αντίκρισμα, ώστε να αντιστοιχεί στις *«τυπικά επιβλητικές πολυώροφες οικοδομές με πλούσια εσωτερική και εξωτερική διακόσμηση, όπως έχουμε συνηθίσει να τον αναγνωρίζουμε»*.[1] Το μέγαρο ενώ διαθέτει απεριόριστη πρόσβαση σε υλικά και τεχνικές, αποσκοπεί να επικοινωνήσει, μέσω της μορφής του, μια ιδέα.

1 Rapoport, Amos. *Ανώνυμη Αρχιτεκτονική Και Πολιτιστικοί Παράγοντες. Επιμέλεια Γιώργος Διαμαντής. Μετάφραση Δημήτρης Φιλιππίδης. Αθήνα: ΜΕΛΙΣΣΑ, 2010, σελ. 238.*

Σε πλήρη αντίθεση η καλύβα επιδιώκει να εκπληρώσει τη λειτουργία της στέγασης με επάρκεια απέναντι στο χρήστη, ενώ καταβάλλει την ύψιστη προσπάθεια για να ανταπεξέλθει με τα ελάχιστα υλικά. Παρόλο που τεχνικά φαίνεται πολύ απλή, η κατασκευή της καλύβας εμπεριέχει πολύ μεγάλο βαθμό νοημοσύνης ως προς τον τρόπο που χρησιμοποιούνται και αξιοποιούνται στο έπακρο οι διαθέσιμοι πόροι. Ωστόσο, η καλύβα δεν προσπαθεί να προβάλει κάποια μεγαλόπνοη ιδέα. Ως αντιπροσωπευτικό δείγμα της πρωτόγονης, ανώνυμης αρχιτεκτονικής αποτελεί την άμεσα και συνειδητά υλοποιημένη μορφή του πολιτισμού του οποίου αποτελεί προϊόν. Μέσω της μορφής της, προβάλλονται οι ανάγκες, οι αξίες και οι κανόνες που διέπουν την Βλάχικη κοινωνία. Κατά τον Rapopport: *«πρόκειται για μία κοσμοθεωρία σε μικρογραφία για το ιδεώδες περιβάλλον ενός λαού και όπως αυτό εκφράζεται σε κτίσματα και οικισμούς χωρίς την ανάγκη κανενός καλλιτέχνη η αρχιτέκτονα»*.[2] Τελικώς, η καλύβα με την λιτότητά της, καταφέρνει να μεταφέρει την κοσμοθεωρία του ανθρώπου που έχει μάθει να ζει σε αρμονία με τη φύση, ενώ προσπαθεί να επιβιώσει ο ίδιος.

Θέλοντας να εντρυφήσουμε στις διαφορετικές προσεγγίσεις σχετικά με το κατοικείν στα δύο κτίσματα και το υπόβαθρο που τα νοηματοδοτεί, προχωράμε σε μια σύγκριση των επιμέρους χώρων και στοιχείων τους και στο τι μαρτυρούν για το καθένα.

2 Rapoport, ό.π., σελ. 12.

Όσον αφορά το κατώφλι, στην καλύβα η είσοδος γίνεται με απλό και άμεσο τρόπο, αφού το φυσικό περιβάλλον δείχνει να διαχέεται εντός του εσωτερικού. Σε πλήρη αντίθεση, το μέγαρο επιβάλλεται στον χρήστη από την πρώτη στιγμή, μέσω της μνημειακότητας της όψης και έπειτα μέσω της πορείας προς την κεντρική θύρα. Η διαδρομή προς το εσωτερικό του κτηρίου, ανάγεται σε αισθητηριακή εμπειρία μέσω της ανάβασης και της προσπέλασης του «πρόπυλου».

Η καλύβα λειτουργεί ουσιαστικά σαν μια μονόχωρη κατοικία και ως εκ τούτου δε διαθέτει επιμέρους δωμάτια. Ωστόσο θα δούμε ότι όλοι οι επιμέρους χώροι που απαντώνται στην τυπική κατοικία ενυπάρχουν στην ελάχιστη μορφή τους στην κάτοψή της.

Εν προκειμένω δεν υπάρχει ξεχωριστός χώρος εισόδου ή χολ το οποίο να υποδέχεται τον χρήστη και να λειτουργεί ως μετάβαση μεταξύ του έξω και του μέσα. Υπάρχει η υποβολή σύμφωνα με την οποία ο χρήστης πρέπει να βγάλει τη βρώμικη κάπα και παπούτσια από επάνω του πριν προχωρήσει προς την *«κόγχη»* δηλαδή τον χώρο γύρω από την εστία.

Το μέγαρο σε αυτή την περίπτωση, προσφέρει στον χρήστη ένα μεγάλο χώρο για να γίνει αυτή η μετάβαση, ταυτόχρονα με την επιλογή να προχωρήσει προς τους δημόσιους χώρους διημέρευσης ή στα υπνοδωμάτια, χωρίς απαραίτητα να γίνει αντιληπτός από τους υπόλοιπους ενοίκους. Επίσης, γνωρίζοντας το πολιτισμικό υπόβαθρο που προωθεί το ίδιο το κτήριο, αν όχι η κοινωνία στην οποία εντάσσεται, μπορούμε να πούμε ότι και σε αυτή την περίπτωση η μετάβαση προς τα μέσα υποστηρίζει την «προετοιμασία» του ατόμου να εισέλθει στα ενδότερα, αφαιρώντας την εξωτερική ενδυμασία.

Όπως αναφέρθηκε στα πρώτα κεφάλαια, η βάτρα, αποτελεί το κέντρο της καλύβας. Γύρω από αυτή συσπειρώνονται όλα τα μέλη της οικογένειας όπως επίσης και οι κύριες λειτουργίες του νοικοκυριού. Η εστία στην πρωτόγονη αρχιτεκτονική της καλύβας δημιουργεί αναγωγές στην αρχαιότητα και συγκεντρώνει όλες τις αξίες του οικογενειακού βίου.

Ενώ κατά την περίοδο κατασκευής του μεγάρου ο ηλεκτρισμός δεν είχε ακόμα προλάβει να εδραιωθεί ως η κύρια μορφή ενέργειας έναντι της φωτιάς, η εστία έχει χάσει τη σημασία που είχε στην αρχετυπική καλύβα.

Οι χώροι διημέρευσης χωρίζονται σε δύο κατηγορίες σε αυτή του καθημερινού καθιστικού και στο «καλό» σαλόνι για τους επισκέπτες. Ενώ η ανάγκη ύπαρξης του δεύτερου υπονοεί την ύπαρξη μιας υγιούς κοινωνικής ζωής εντός της κοινότητας, η φύση ενός δωματίου που επιθυμεί να προβάλλει το ιδανικό περιβάλλον έναντι της πραγματικότητας, αποδεικνύει μια μεταβολή στον τρόπο σκέψης γύρω από την κατοικία.

Ένα άλλο επιχείρημα θα υποστήριζε ότι αυτός ο δυισμός έχει να κάνει με την ιδιωτικότητα και όχι την αυτοπροβολή. Ωστόσο η αντίληψη για την ιδιωτικότητα επηρεάζεται από την αντίστοιχη σχετικά με την προσωπική αξία και την κοινωνική θέση του ατόμου.

Συγκεκριμένα, στο μέγαρο αυτός ο δυισμός υπάρχει στον χώρο της τραπεζαρίας, με το επίσημο δωμάτιο να βρίσκεται στο ανώγι, εξοπλισμένο με ευρωπαϊκού τύπου έπιπλα ενώ ο χώρος φαγητού της οικογένειας τοποθετείται στο κατώγι, κοντά στον χώρο της κουζίνας και λογικά αποτελείτο από λιγότερο εξεζητημένο εξοπλισμό.

Στην καλύβα η *«κουζίνα»* είναι ίσως ο μοναδικός χώρος που ορίζεται αποκλειστικά από την γυναίκα και από τον οποίο εξαιρούνται ολοκληρωτικά τα αρσενικά του σπιτιού. Αυτό βέβαια μπορεί να λειτουργήσει αντίστροφα, με την υπόνοια ότι η κουζίνα είναι ο μόνος χώρος στον οποίο μπορούν να κυκλοφορήσουν οι γυναίκες της οικογένειας. Από την ανάλυση προκύπτει ότι για την παρασκευή του φαγητού υπάρχουν δύο εστίες που διαμορφώνουν δύο χώρους, έναν *«κύριο»* εξωτερικό και έναν *«δευτερεύοντα»* εσωτερικό.

Το ίδιο μοντέλο διατηρείται και στο μέγαρο με τις κουζίνες να διαμοιράζονται μεταξύ του κατώτερου επιπέδου -κατώγι- και των υποστατικών πίσω από το μεγάλο σπίτι. Και σε αυτή την περίπτωση ο κύριος χώρος παρασκευής φαγητού βρίσκεται εκτός της οικίας.

Στην καλύβα ο χώρος ύπνου είναι ενιαίος για όλα τα μέλη της οικογένειας, ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας και αποτελείται από τον κύριο χώρο της καλύβας, ο οποίος αναδιοργανώνεται για τη συγκεκριμένη λειτουργία με την επένδυση του πατώματος με στρωσίδια γύρω από την εστία. Η ιδιωτικότητα είναι, ουσιαστικά, ανύπαρκτη.

Στο μέγαρο ωστόσο, διακρίνεται μεγάλη αλλαγή από το προηγούμενο μοντέλο, αφού ο χώρος ύπνου καταλαμβάνει τον επάνω όροφο, μακριά από τους χώρους όπου έχουν πρόσβαση σε επισκέπτες. Επιπλέον γίνεται διαμοιρασμός των ατόμων σε ξεχωριστά υπνοδωμάτια, προσφέροντας μεγαλύτερη άνεση στο ζευγάρι και πιθανό διαχωρισμό μεταξύ των παιδιών διαφορετικών φύλλων.

Όσον αφορά τους υγρούς χώρους, η καλύβα δεν διαθέτει ούτε τον τρόπο ούτε την ανάγκη να τους υποστηρίξει. Σε πλήρη αντιστοιχία με την αντίληψη της παραδοσιακής κατοικίας, ο χώρος του αποχωρητηρίου μένει εκτός του σπιτιού για λόγους υγειονομικούς αλλά και αντίληψης. Σύμφωνα με αυτό, οι φυσικές ανάγκες του σώματος και οι λειτουργίες γύρω από τη φροντίδα και την καθαριότητά του δεν έχουν χώρο εντός της κατοικίας, αφού ο χώρος είναι κοινόβιος και το σώμα και αποτελεί ταμπού.

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η οικία Π.

αντικρούει αυτές τις αντιλήψεις και τοποθετεί αποχωρητήριο εντός της κατοικίας, πράγμα πρωτοποριακό για τα χριστιανικά σπίτια της εποχής. Επίσης αξιοσημείωτη είναι η διάταξη του αποχωρητηρίου σε σχέση με το «λουτρό» και η δημιουργία μιας *«ζώνης»* κοινών λειτουργιών. Αυτό πιθανά να αντισταθμίζεται από το ότι η ζώνη αυτή τοποθετείται εντός του χώρου της κουζίνας, αλλά δεν μπορούμε να αξιολογήσουμε αυτή την απόφαση χωρίς περαιτέρω στοιχεία.

Δεδομένων των τακτικών μετακινήσεων είναι προφανές ότι οι αποθηκευτικοί χώροι ενυπάρχουν εντός της καλύβας και έχουν μεγάλη σημασία. Η διαρρύθμιση του εσωτερικού και η οργάνωση του οικιακού εξοπλισμού γινόταν με κατάλληλο τρόπο ώστε να διευκολύνει αυτόν τον τρόπο ζωής αλλά και να αντικατοπτρίζεται η μεταβλητότητα ή η προσαρμοστικότητα αυτού του τύπου κατοικίας.

Στο μέγαρο οι κύριοι χώροι αποθήκευσης χωροθετούνται είτε στο κατώγι ή στο βοηθητικό δωμάτιο του δώματος. Εκτός αυτού, ο οικιακός εξοπλισμός αποκτά την τάση να προβάλλεται μέσα σε περίτεχνα έπιπλα και ράφια, ενώ ο ρουχισμός τοποθετείται σε κασέλες και ίσως ντουλάπες.

Το μοντέλο κατοίκησης που υποστηρίζει η καλύβα, η άμεση σχέση της με τον περιβάλλοντα χώρο σε συνδυασμό με την έλλειψη ανοιγμάτων στην όψη της επιβάλλουν την εξωστρέφεια της,

η οποία υποστηρίζεται από το οικιστικό μοντέλο που αναλύθηκε παραπάνω. Η ζωή στην καλύβα γίνεται ταυτόσημη με τη ζωή της υπαίθρου. Παράλληλα, η τεχνική κατασκευής της καλύβας από τοπικά υλικά συμβάλει την απόλυτη ένταξή της στο περιβάλλον. Τέλος, η κωνική μορφή της παραπέμπει στη μορφή της κάπας του βοσκού και με τους ορεινούς όγκους που την περιβάλλουν.

Αντιθέτως, στην περίπτωση του μεγάρου μιλάμε για ένα κτήριο το οποίο δεν έχει καμία απολύτως σύνδεση με το οικιστικό ή το φυσικό του περιβάλλον, λόγω της κλίμακας και της μορφολογίας του. Η οικία Π. επιβάλλεται στο φυσικό και το ανθρωπογενές τοπίο αφού τα «άσημα πια», κοινά παραδοσιακά σπίτια της περιοχής, αναγκαστικά συνδιαλέγονται με τη βίλλα Π. υπό συνθήκες κοινωνικά ελεγχόμενου ανταγωνισμού, αντίστοιχα με τα μέλη της κοινότητας. Παρόλο που η κατασκευή εκμεταλλεύεται την πλεονεκτική της τοποθεσία και τη μεγάλη ιδιοκτησία που την περιβάλλει, παραμένει αυστηρά εσωστρεφής και ενώ διαθέτει μεγάλα ανοίγματα που προσφέρουν εποπτεία υπέρ των υπολοίπων, το εσωτερικό της παραμένει κρυφό.

Μια από τις μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ των δύο κατοικιών είναι ο τρόπος που κινούνται τα δύο φύλα μέσα σε αυτές. Η καλύβα υποστηρίζει έναν τρόπο ζωής με πολύ αυστηρό φυλετικό διαχωρισμό ο οποίος γίνεται εμφανής και στην κάτοψη, χωρίς όμως να υπάρχει κάποιο υλικό

χώρισμα. Εν αντιθέσει, η κάτοψη του μεγάρου οργανώνεται σε δωμάτια με παχείς ενδιάμεσους τοίχους, χωρίς όμως αυτοί να λειτουργούν απαγορευτικά για τους ενοίκους, ενώ η θέση της γυναίκας αλλάζει αρκετά, καθώς τα θηλυκά τέκνα αποκτούν πρόσβαση σε ισάξια εκπαίδευση με αυτή των αγοριών.

Ύστερα από αυτή την ανάλυση διακρίνουμε ότι η ειδοποιός διαφορά μεταξύ αυτών που προβάλουν τα δυο κελύφη είναι η μεταστροφή από την έμφαση στην συλλογική ζωή προς την ατομικότητα. Χωρίς την απόλυτη ανάγκη της κοινότητας για να επιβιώσει, ο άνθρωπος στρέφεται περισσότερο προς τον εαυτό του, γεγονός που βλέπουμε να εντείνεται όλο και περισσότερο ακόμα και στη σύγχρονη εποχή.

Τελικώς συμπεραίνουμε πως το ίδιο το κέλυφος προβάλλει αξίες που επηρεάζουν τη ζωή μέσα σε αυτό. Στην ασκητική ζωή ειδικά, οι αξίες αυτές παρουσιάζονται πιο αυστηρές και ίσως να κατευθύνουν περισσότερο τη ζωή των ενοίκων από ότι το αυστηρότερο μορφολογικά κέλυφος του μεγάρου.

κάτοψη καλύβας και μεγάρου υπό την ίδια κλίμακα

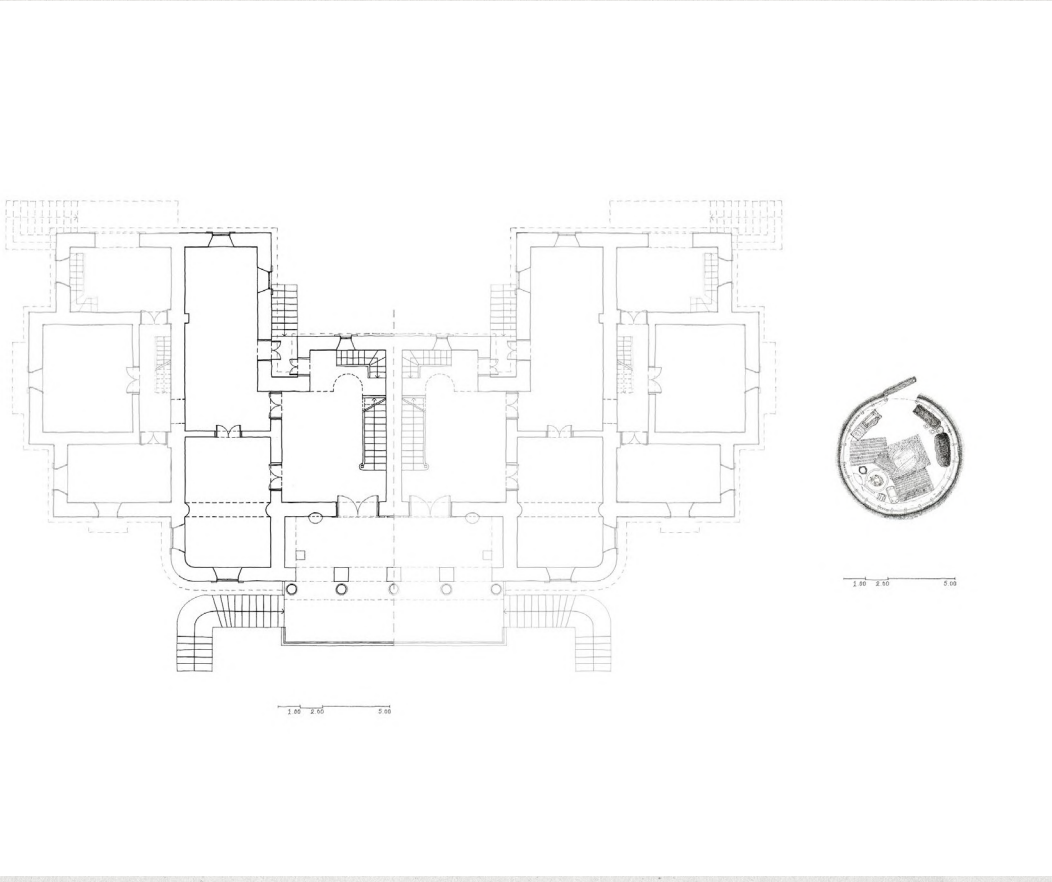

επίλογος

Αφετηρία της εργασίας, ήταν η αναζήτηση του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνεται το κέλυφος μιας κατοικίας βάση εξωγενών παραγόντων που αφορούν το πολιτισμικό, κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο του περιβάλλοντος της, αλλά και του ίδιου του χρήστη και πως αυτοί λειτουργούν καταλυτικά στον τρόπο με τον οποίο κινείται ο ίδιος μέσα σε αυτή.

Ως περίπτωση μελέτης επιλέχθηκε το παράδειγμα της οικογένειας Πιτούλη, η οποία πέρασε από τον ημινομαδικό τρόπο ζωής που επέβαλλε η κτηνοτροφία στις αρχές του 20ου αιώνα, σε μια μορφή πρώιμης αστικοποίησης στην Ηγουμενίτσα του Μεσοπολέμου. Οι δύο καταστάσεις ορίζονται με την αλλαγή της κατοικίας της οικογένειας, η οποία πέρασε από την κλαδόπλεχτη, μονόχωρη κυκλική καλύβα των νομάδων ποιημένων σε ένα εκλεκτικιστικό μέγαρο με ευρωπαϊκές αναφορές.

Το απαραίτητο υλικό για την ανάλυση, συγκεντρώθηκε τόσο από βιβλιογραφία, όσο και από επιτόπια παρατήρηση. Η βιβλιογραφία εστιάζει στη μελέτη των οικιστικών μοντέλων της εποχής, του ιστορικού και πολιτικού πλαισίου και σε στοιχεία σχετικά με τις βλάχικες κοινότητες. Το πρακτικό κομμάτι της έρευνας, αφορά κυρίως τον τρόπο ζωής στα δύο πρότυπα κατοικιών και γίνεται μέσα από μαρτυρίες, γραπτές ή προφορικές, εκπόνηση και μελέτη αρχιτεκτονικών σχεδίων.

Δεδομένων των συνθηκών που επέβαλε η πανδημία του κορωνοϊού, δυσχεραίνοντας την εύρεση βιβλιογραφίας, δόθηκε περισσότερη έμφαση στην αξιοποίηση του πρωτογενούς υλικού και στην αποτύπωσή του στα αρχιτεκτονικά σχέδια.

Το πρώτο μέρος της ανάλυσης επιχείρησε να αποσαφηνίσει κάποιες βασικές έννοιες, όπως το τι είναι Βλάχος, τον ορισμό των βασικών χαρακτηριστικών της Βλάχικης κοινότητας και της ημινομαδικής κτηνοτροφίας, κατά την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την περίοδο αμέσως μετά την απελευθέρωση των βορείων διαμερισμάτων κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Επεξηγήθηκε θεσμός του τσελιγκάτου και η λειτουργία του ως βιοτεχνικού συνεταιρισμού σύμφωνα με τον οποίο οι οικογενειακές μονάδες που το αποτελούν, οργανώνονται υπό μία κεφαλή. Παράλληλα, εξιστορούνται οι απαρχές της οικογένειας Π. και γίνεται μια ιχνηλάτηση της κινητικότητάς της από την Αλβανία στο Θεσπρωτικό χώρο.

Στη συνέχεια εξετάστηκε ο τρόπος ζωής στα Βλάχικα κονάκια, ξεκινώντας με τις μεθόδους κατασκευής της κυκλικής κλαδόπλεχτης καλύβας στην οποία δόθηκε έμφαση καθώς αναγνωρίστηκε ως ο κυριότερος και συνηθέστερος τύπος που απαντάται στην περιοχή. Η κατασκευή ξεκινά με τον πρωτεύοντα και δευτερεύοντα σκελετό και ολοκληρώνεται με την πλήρωσή (ή πλέξη) του και την διαμόρφωση του εσωτερικού. Στη συνέχεια, περιγράφηκε η αντίστοιχη διαδικασία για την ορθογώνια καλύβα με δίρριχτη στέγη. Έπειτα, ακολούθησε η ανάλυση του μοντέλου κατοίκησης μέσω των κυρίαρχων λειτουργιών και των αντίστοιχων χώρων της κατοικίας οι οποίοι ορίστηκαν ως οι χώροι φαγητού, διημέρευσης, αποθήκευσης, ύπνου και τέλος, οι υγροί χώροι. Σε αυτό το σημείο επιχειρήθηκε μια βαθύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ό πολιτισμός και ο ιδιαίτερος αυτός τρόπος ζωής αντανακλάται στη διαμόρφωση της, στην οργάνωση της μονόχωρης καλύβας και πως αυτή γίνεται αποδεκτή από τους ενοίκους. Το υλικό για το συγκεκριμένο κεφάλαιο αντλήθηκε κυρίως από συνεντεύξεις ώστε να επιτευχθεί μια βιωματική προσέγγιση του χώρου. Το σύνολο της πληροφορίας καταγράφηκε υπό την μορφή σχεδίων.

Το δεύτερο μέρος της ανάλυσης αφορούσε τις πολιτικές εξελίξεις και τις αφομοιωτικές διεργασίες που επέβαλλε το νεοελληνικό κράτος και πως αυτές συνέβαλλαν στην σταδιακή αστικοποίηση των Βλάχικων κοινοτήτων. Συγκεκριμένα, πως η κυβέρνηση Βενιζέλου και το κύμα του φιλελευθερισμού προήγαγε την ανακατανομή της γης που οδήγησε στη σταδιακή κατάλυση του τσελιγκάτου και κατά συνέπεια, του κτηνοτροφικού ημινομαδισμού και τις αλλαγές που επέφερε στην κοινωνική διαστρωμάτωση.

Στη συνέχεια, έγινε αναφορά στην εξέλιξη της

περιοχής της επαρχίας, στην οποία τελικά εγκαταστάθηκε και εδραιώθηκε η οικογένεια Πιτούλη, γεγονός που λειτούργησε καθοριστικά στην μετέπειτα πορεία των μελών της, αφού ολοκληρώνεται η διαδικασία αστικοποίησης και εκσυγχρονισμού του τρόπου ζωής τους. Αυτό επετεύχθη με την αλλαγή τόπου κατοικίας, ένδυσης, και της κατάλληλης κατάρτισης αλλά κυρίως με την κατασκευή μιας νέα κατοικίας η οποία προβάλλει αυτή την μεταστροφή.

Η οικία Π. αναγνωρίστηκε ως ένα περιαστικό μέγαρο, ή βίλλα, με εμφανείς εκλεκτικιστικές αναφορές στη διάταξη και τον εξωτερικό διάκοσμο. Έγινε μια εκτεταμένη μελέτη του εσωτερικού σύμφωνα με την επιτόπια καταγραφή και τις μαρτυρίες των ενοίκων. Ακολούθησε η περιγραφή του οικιστικού συνόλου και της κοινωνίας της Ηγουμενίτσας του ΄30 που αποτελούσε ένα μωσαϊκό θρησκειών, πολιτισμών και των αντίστοιχων κατοικιών, οι οποίες συνέθεταν ένα περιβάλλον το οποίο αντιπαραβλήθηκε με το δυτικά επηρεασμένο μέγαρο Π.

Σε αυτό το σημείο εξετάστηκε το μοντέλο κατοίκησης εντός του μεγάρου μέσω των χώρων φαγητού, διημέρευσης, αποθήκευσης, ύπνου και των υγρών χώρων σε αντιστοιχία με την ανάλυση που έγινε στην καλύβα. Ωστόσο, λόγω του περιορισμένου υλικού γύρω από το θέμα, η ανάλυση επετεύχθη με τη σύνθεση των στοιχείων που έχουμε για το μοντέλο κατοίκησης της τυπικής κατοικίας της περιοχής, αλλά και με προφορικές και γραπτές μαρτυρίες για τη ζωή μέσα στο μέγαρο. Με αυτόν τον τρόπο σχηματίστηκε μια αρκετά ολοκληρωμένη εικόνα για τις χρήσεις και τις λειτουργίες των χώρων και πως κινούνταν οι ένοικοι εντός αυτών. Παράλληλα, δόθηκε η δυνατότητα να αναλυθούν οι τρόποι με τους οποίους η κατοίκηση του μεγάρου Π. ταυτιζόταν ή διέφερε από τις τυπικές κατοικίες της εποχής και κυρίως, από την καλύβα.

Με την αναπαραγωγή των στοιχείων αυτών υπό τη μορφή σχεδίων παρατηρήθηκε ότι το παραδοσιακό και το «σύγχρονο» πρότυπο κατοίκησης, συνυπήρχαν κατά μία έννοια, κάτω από την ίδια στέγη, με τα ευρωπαϊκά πρότυπα πιο εμφανή στους δημόσιους χώρους της κατοικίας, ενώ οι χώροι καθημερινής χρήσης της οικογένειας (κυρίως στο κατώτερο επίπεδο) διατηρούσαν τον προηγούμενο τρόπο ζωής και επίπλωσης μέσα στο εκλεκτικιστικό κέλυφος.

Στη συνέχεια, έγινε μια βαθύτερη ανάλυση των λόγων που οδήγησαν στην κατασκευή ενός κτηρίου σαν το μέγαρο Π., το τι προσπάθησε να προβάλλει με τη μορφολογία του και πως ακριβώς συνέβαλλε στην εδραίωση και την ανέλιξη των ενοίκων του. Τον τρόπο με τον οποίο συνδιαλλάχθηκε με

πόλης και τον ορισμό του ως τοπόσημο της περιοχής.

Έπειτα ακολούθησε μια συγκριτική μελέτη, μεταξύ των δύο κατοικιών μέσω της ανάλυσης των επιμέρους χώρων που αναφέρθηκαν παραπάνω, αλλά και με έμφαση σε κάποια δευτερεύοντα στοιχεία, όπως είναι ο τρόπος με τον οποίο γινόταν η είσοδος στις δύο κατοικίες, η ένταξη και η σχέση τους με τον περιβάλλοντα χώρο και τέλος, του τι ιδανικά πρόβαλλε η κάθε μία.

Η καλύβα, αποτελεί κατασκευή απόλυτα ενταγμένη στο φυσικό περιβάλλον, φτιαγμένη από τις διαθέσιμες πρώτες ύλες. Παράλληλα, ο τρόπος κατοίκησής της είναι συνυφασμένος με την ζωή στη φύση και έχει χαρακτήρα παροδικό, στοιχείο του τότε ημινομαδισμού της βλάχικης κοινότητας.

Αντίθετα το μέγαρο Π., αποτελεί στοιχείο μιας πρώιμης μορφής αστικοποίησης στο Θεσπρωτικό χώρο, διαδικασία που παρατηρείται συγχρόνως και σε άλλα σημεία της ελληνικής επικράτειας. Εντάσσεται αντιπαραβαλλόμενο στο φυσικό περιβάλλον, με χαρακτηριστικά αστικής πλέον κατοίκησης. Το νέο αυτό “ένδυμα”, υϊοθετεί εν μέρει τα ευρωπαϊκά πρότυπα, συνδυάζοντάς τα με τον μέχρι τότε τρόπο ζωής και προσφέροντας περισσότερη άνεση αλλά και ιδιωτικότητα. Η οικία Π. σηματοδοτεί την μετάβαση σε έναν αστικό τρόπο ζωής.

Η μετάβαση αυτή αποτέλεσε σημείο καμπής για την εξέλιξη των ενοίκων και της περιοχής όπου δραστηριοποιήθηκαν. Αν το δούμε όμως μακροσκοπικά, η περίοδος του Μεσοπολέμου έφερε σημαντικές εξελίξεις στην αρχιτεκτονική του ελλαδικού χώρου. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι παράλληλα με την κατασκευή του μεγάρου Π., ξεκινά η εμφάνιση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής η οποία καταρρίπτει όλη τη φιλοσοφία του. Υπό αυτό το πρίσμα, θα μπορούσε κανείς να πει, ότι η οικία Πιτούλη ήταν ταυτόχρονα πρωτοποριακή και παρωχημένη για την εποχή που κτίστηκε.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε λιγότερο από μια πενταετία μετά την ολοκλήρωση της οικίας Π., ξεκινά η κατασκευή της Μπλε Πολυκατοικίας, στην Αθήνα. Προφανώς η αρχιτεκτονική της πρωτεύουσας λειτουργούσε με πολύ ταχύτερους εξελικτικούς ρυθμούς από μια απομονωμένη πολιτεία στις ακριτικές περιοχές της χώρας και σίγουρα τα βορειότερα τμήματα της ελληνικής επικράτειας άργησαν να προσαρμοστούν στη νέα αστική πραγματικότητα. Ωστόσο, υπάρχουν αναφορές ότι ήδη το ΄30 αρχίζει η εμφάνιση του μοντερνισμού στην πόλη των Ιωαννίνων, το μεγαλύτερο αστικό κέντρο της Ηπείρου.

Εάν ληφθούν υπόψιν τα παραπάνω, αλλάζει

τον ιδιοκτήτη αλλά και από τον ίδιο τον αρχιτέκτονα (αν υπήρχε). Θα ήταν λογικό να συμπεράνουμε ότι ακόμα και αν υπήρχε η επιλογή κατασκευής ενός μοντέρνου κτηρίου, δε θα ήταν αποδεκτή από τους ιδιοκτήτες. Η μοντέρνα κουλτούρα δεν είχε ακόμα αφομοιωθεί από τον ντόπιο πληθυσμό και το λιτό λεξιλόγιο του μοντερνισμού, δε θα μπορούσε να αποδώσει τα ίδια ιδανικά με το εκλεκτικιστικό κτήριο. Για να γίνει όμως μια τέτοια διαπίστωση απαιτείται μια πιο ευρεία ανάγνωση της αρχιτεκτονικής του τόπου, η οποία λόγω των περιορισμών που προαναφέρθηκαν, δεν ήταν δυνατή.

Εντούτοις, η παραπάνω ανάλυση θέλησε να απαντήσει καταρχάς σε κάποια βασικά ερευνητικά ερωτήματα σχετικά με την κατοικία και να αποσαφηνίσει τις δυνάμεις που οδήγησαν στην κατασκευή αυτού του τόσο ιδιαίτερου αρχιτεκτονήματος και την ένταξή του σε ένα τελείως ξένο προς αυτό περιβάλλον. Να ρίξει φως σε μια ανεξερεύνητη πτυχή της ιστορίας και των συνθηκών διαβίωσης στην περιοχή της Θεσπρωτίας αμέσως πριν το ξέσπασμα του πολέμου, κατανοώντας τις ελλείψεις που υπάρχουν όσον αφορά τις καταγραφές αυτής της περιόδου.

Συγκεκριμένα, έγινε μια προσπάθεια να αποκαλυφθεί ένα κομμάτι της ιστορίας της πόλης της Ηγουμενίτσας, τα ίχνη της οποίας έχουν χαθεί κάτω από το σύγχρονο αστικό ιστό. Σε προσωπικό βαθμό απετέλεσε μεγάλη πρόκληση να εξετάσω τον τόπο μου και τα βιώματα της οικογένειάς μου υπό το πρίσμα του ερευνητή, ώστε να κατανοήσω εις βάθος το υλικό. Ένας σημαντικός παράγοντας κατά την επεξεργασία του υλικού ήταν η ανάγκη το τελικό αποτέλεσμα να είναι κατανοητό σε άτομα εκτός της αρχιτεκτονικής ή της ακαδημαϊκής κοινότητας. Σε αυτό συνέβαλε η οπτικοποίηση του τρόπου ζωής εντός των αρχιτεκτονικών σχεδίων. Εν κατακλείδι, για κάποιους η εργασία αυτή ίσως να αποτελεί μια ακόμα εκδοχή της ιστορίας της αστικοποίησης και της μεταφοράς από το χωριό στην πόλη, η οποία εξακολουθεί να απασχολεί την ερευνητική κοινότητα.

Βιβλιογραφία

Βιβλία:

Amos, Rapoport. Ανώνυμη Αρχιτεκτονική Και Πολιτιστικοί Παράγοντες. Επιμέλεια Γιώργος Διαμαντής. Μετάφραση Δημήτρης Φιλιππίδης. Αθήνα: ΜΕΛΙΣΣΑ, 2010.

Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Κατούνες, Γενιές, Κοινότητα: Η Περίπτωση Της Μηλέας (Πρ. Κωστάνας) Φιλιατών Θεσπρωτίας'. Στο Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη Της Ηπείρου, επιμέλεια Δημήτρης Ρόκος, II:149–83. Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη, 2007.

'Οι Βλάχες του Μετζιτιέ. Οικονομία, κοινωνία και κοινωνικό φύλο σε μια κοινότητα του Πωγωνίου (Ήπειρος)'. Στο Οικογένεια, Συγγένεια και Γάμος στην Νεότερη Ελλάδα: Εθνοκοινωνιολογική Προσέγγιση, 321–41. Αθήνα: Ηρόδοτος, 2014.

Οι Βλάχοι του Μετζιτιέ και η ειρωνεία της ιστορίας: Μια εθνογραφία του μη προβλέψιμου. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, 2009.

Αρτινός, Αποστόλης. Η ελάχιστη δομή: Σκηνές της καλύβας. Αθήνα: ΚΡΙΤΙΚΗ, 2014.

Γκότοβος, Αθανάσιος. 'Τσαμουριά': Ταυτότητες στην κατοχική Θεσπρωτία και ο ρόλος της μουσουλμανικής μειονότητας. Ιστορική Μνήμη 22. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2014.

Εξάρχος, Γιώργης. Αυτοί είναι οι Βλάχοι. Αθήνα: Εκδόσεις Γαβριηλίδης, 1994.

Κοσμάς, Νίκος. Το Ηπειρώτικο Λαϊκό Σπίτι. Ιωάννινα: Δωδώνη, 1998.

Λουκάς, Βασίλειος. Η Ηγουμενίτσα της δεκαετίας του 1930: όπως την γνώρισα και τη θυμάμαι. Ηγουμενίτσα, 2002.

Μαντά, Ελευθερία. Οι Μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1923-2000). Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 2004.

Μαρνέλη-Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία κι ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986.

Οικονόμου, Κωνσταντίνος. 'Η πρώτη κατοικία: Η κλαδόπλεχτη κυκλική καλύβα'. Στο Αστική και Λαϊκή Κατοικία στην Ελληνική Παράδοση, 17–26. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτη, 2013.

Σάρρας, Γιάννης. Ιστορικά - Λαογραφικά Ηγουμενίτσας 1500-1950. Αθήνα, 1985.

Φιλιππίδης, Δημήτρης. Νεοελληνική Αρχιτεκτονική: Αρχιτεκτονική Θεωρία και Πράξη (1830-1980) σαν Αντανάκλαση των Ιδεολογικών Επιλογών της Νεοελληνικής Κουλτούρας. Αθήνα: Μέλισσα, 1984.

Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. II. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010.

Άρθρα:

Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Η διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου'. Εθνολογία 4 (1996): 151–70.

'Περί της Βιτόρας ή του στοιχειού του σπιτιού: Η συμβολική συγκρότηση της οικογένειας και της συγγένειας στους Αρβανίτες της Αττικής'. Εθνολογία 2 (1993): 129–53.

'Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου'. Γεωγραφίες, τχ. 5 (2003): 114–34.

Κούρος, Κωνσταντίνος. 'Τα χειμαδιά των βλάχων στο Κεφαλόβρυσο'. Πωγωνιακά Χρονικά, τχ. 2 (1996): 149–59.

Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Η Εξέλιξη της Ημινομαδικής Κτηνοτροφικής Κοινότητας στα Πλαίσια των Εθνικών Αγροτικών Σχέσεων: Το Παράδειγμα της Αετομηλίτσας'. Ηπειρωτικά Χρονικά, τχ. 28 (1987): 261–84.

Τσιαμήτρος, Γιάννης. 'Έθιμα, Ζωή και Διατροφή των Βλάχων'. 2017 2009.

Ψυχογιός, Δημήτρης, και Γεωργία Παπαπέτρου. 'Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων'. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τχ. 53 (1984): 3–23.

Πρακτικά Συνεδρίων:

Papageorgiou, Fouli. 'Pastoral Architecture in Europe: Lessons Learnt from Tradition'. Στο Celebrating Pastoral Life. Heritage and Economic Development, 108–20. Athens: PRISMA Centre for Development Studies, 2014.

Vryza, Eleni. 'The Vlahoi Linguistic and Ethnic Minority in the Balkans'. Omaha, NE: University of Nebraska at Omaha, 2005.

Αλεξάκης, Ελευθέριος. 'Η Οργάνωση Του Χώρου Στους Κτηνοτρόφους: Οι Κατούνες'. Στο Εισήγηση Στους Φοιτητές Του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Λαογραφίας Του Τμήματος Φιλοσοφίας Του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα: Σπουδαστήριο Λαογραφίας Ε.Κ.Π.Α., 2015.
https://enlogois.gr/proposals/eleftherios-alexakis-katounes.

Μαμαλούκος, Σταύρος. '«Η αρχιτεκτονική στη Θεσπρωτία από τα μέσα του 18ου ως τα μέσα του 20ού αιώνα»'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 659–80. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019.

Μαυρίκα, Βιργινία. '«Αρχοντικό Πιτούλη: μια αστική κατοικία του Μεσοπολέμου στην Ηγουμενίτσα»'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 699–711. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019.

Νιτσιάκος, Βασίλης. 'Οι Βλάχοι της Ελλάδας'. Στο Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα, Α:485–94. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2006.

Παπαγεωργίου, Φούλη. 'Ερευνητικό Θέμα 2: Αρχιτεκτονική, Συγκεφαλαιωτική Έκθεση Έρευνας'. Στο Πολιτισμός και Φύση: Η Ευρωπαϊκή Κληρονομιά της Αιγοπροβατοτροφίας και της Ποιμενικής Ζωής, 55. Αθήνα: PRISMA Centre for Development Studies, 2012.

Πτυχιακές – Διπλωματικές – Διδακτορικές εργασίες:

Γκαρτζονίκα, Βασιλική. 'Διατροφή και Πολιτισμός: 'Η περίπτωση των βλαχοφώνων της Ηπείρου›'. Bachelor's thesis, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Επιστήμης Διαιτολογίας και Διατροφής, 2010.

Νιτσιάκος, Βασίλης. 'A Vlach Pastoral Community in Greece: The Effects of Its Incorporaton into the National Economy and Society'. Ph.D., Department of Social Anthropology, University of Cambridge, 1985.

Παππά. 'Β` ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ: Οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες'. Εργασία εξαμήνου μεταπτυχιακού προγράμματος, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών: «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία-Λαϊκός Πολιτισμός», 2006.

Ιστοσελίδες:

Elsie, Robert. 'Early photography in Albania: The Photo Collection of Friedrich Markgraf', 1 Δεκέμβριος 2020. http://www.albanianphotography.net/markgraf/.

Αρακαδάκη, Μαρία. 'Διαχρονική Προσέγγιση στην Αρχιτεκτονική του Ελληνικού Χώρου Τυπολογία – Συγκριτική Μορφολογία'. Ανοιχτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Θεσσαλονίκη,
https://opencourses.auth.gr/modules/document/file.php/OCRS471

/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/02.pdf

Καραλή, Κωνσταντίνα. 'Τα Σαρακατσάνικα Καλύβια'. Παρουσίαση εργασίας εξαμήνου, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2006, https://blogs.sch.gr/foniko/files/2014/04/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%85%CE%AE-%CF%83%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CF%84%CF%83%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CF%8D%CE%B2%CE%B1%CF%823.pdf

Κουκούδης, Αστέρης. 'Σαρακατσαναίοι και Βλάχοι: ομοιότητες και διαφορές'. Οι Βλάχοι.gr (blog), Μάρτιος 2007. https://oivlaxoi.gr/sarakatsanaioi-kai-vlaxoi-omoiotites-kai-diafores.

'Λόγια Αρχιτεκτονική - Νεοκλασικισμός, Ημερομηνία πρόσβασης 29 Ιανουάριος 2021. https://docplayer.gr/1827905-Logia-arhitektoniki-neoklasikisuos.html.

'Νεοκλασική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα. βασική τυπολογία, μορφολογία και κατασκευαστικές λογικές'. Ημερομηνία πρόσβασης 29 Ιανουάριος 2021. https://docplayer.gr/2757493-Neoklasiki-arhitektoniki-stin-ellada-vasiki-typologia-morfologia-kai-kataskeyastikes-logikes.html.

Τσούτσας, Δημήτριος. 'Η ζωή των αρβανιτόβλαχων της Όθρυος (μια μαρτυρία του 1851)'. Blog. Βλάχοι: ΙΣΤΟΡΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ - ΕΘΙΜΑ - ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΕΣ (blog), 2006. https://www.almyros.vlahoi.net/arvanitovlachs.htm.

Χουλιαράς, Ιωάννης, και Γεωργία Πλιάκου, επιμ. 'Ηγουμενίτσα: Ανακαλύπτω την πόλη μου: Το Αρχοντικό Πιτούλη'. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2018. http://igoumenitsamuseum.gr/images/text_files/132207017259c66e63cfb927.18920901.pdf.

Συνεντεύξεις:

Με Αχιλέα Πιτούλη, 2012. https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=jHd08Xr1USc&ab_channel=radio892

Προσωπική συνέντευξη με Γιάννη Αποστόλου, 2020.

Προσωπική Προσωπική συνέντευξη με Ναπολέοντα Ζάγκλη, 2020.

Προσωπική συνέντευξη με Δημήτρη Πιτούλη, 2020.

Προσωπική συνέντευξη με Σπυριδούλα Πιτούλη. 2020.

Προσωπική συνέντευξη με Μαγδαληνή Πιτούλη, 2020.

πηγές εικόνων

εξώφυλλο: «η καλύβα και το μέγαρο», προϊόν προσωπικής εργασίας

εισαγωγή

εικόνα σελ. 13, «10+1 πράγματα που θα χρειαστείτε για μια ερευνητική εργασία», προσωπικό αρχείο Αθηνά Αποστόλου

κεφάλαιο 1 : η ζωή στα κονάκια

εικόνα σελ. 19, «στο δρόμο για τα χειμαδιά»
πηγή: Μπάλάφας, Κ. (2013). Ήπειρος. Αθήνα, Εκδόσεις Ποταμός. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.costasbalafas.gr/ipeiros/ τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

χάρτης σελ. 21, «ελληνικές και βαλκανικές επιρροές στα Βαλκάνια», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 23, «Βλάχικη οικογένεια στην πεδιάδα της Παραμυθιάς το 1913, στο δρόμο από τα χειμαδιά προς τα καλοκαιρινά κονάκια», φωτογραφία Fred Boissonnas
πηγή: Forsén, Björn & Galanidou, Nena. (2016). Reading the Human Imprint on the Thesprotian Landscape: A Diachronic Perspective. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.researchgate.net/figure/Vlach-family-in-1913-on-their-way-to-summer-pastures-In-the-background-the-Liminari-hill_fig4_303767492 τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 27, «στο διάβα»
πηγή: Μπάλάφας, Κ. (2013). Ήπειρος. Αθήνα, Εκδόσεις Ποταμός. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.costasbalafas.gr/ipeiros/ τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 29, «βοσκοί»
πηγή: Μπάλάφας, Κ. (2013). Ήπειρος. Αθήνα, Εκδόσεις Ποταμός. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.costasbalafas.gr/ipeiros/ τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 31, «αγωγιάτης»
πηγή: Μπάλάφας, Κ. (2013). Ήπειρος. Αθήνα, Εκδόσεις Ποταμός. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.costasbalafas.gr/ipeiros/ τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 33, «το καραβάνι – επιστροφή στα χειμαδιά»
πηγή: αδερφοί Μανάκια, Winter landscape in Pindus, Collection Vlachopanoramio St. Laitsos.
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://archives.epcon.gr/en/tokens/category/history τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

χάρτης σελ. 35, «καταγραφή μετακινήσεων Βλάχικων πληθυσμών», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 37, «με το βιός όλο φορτωμένο στα μουλάρια και τα μικρά παιδιά πάνω στα ντέγκια»
πηγή: Μπάλάφας, Κ. (2013). Ήπειρος. Αθήνα, Εκδόσεις Ποταμός. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.costasbalafas.gr/ipeiros/ τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 37, «το καραβάνι, πέρασε από χωριά και κωμοπόλεις που τότε γνώριζαν άνθιση»
πηγή: αδερφοί Μανάκια, Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://vlahoi.net/component/media/?view=imagesList&tmpl=component&folder=stories/savvanakis&asset=com_content&author=created_by τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

χάρτης σελ. 39, «καταγραφή συγκέντρωσης Βλάχικων πληθυσμών», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 41, «Ο Δημήτρης Πιτούλης σ΄ ένα πέρασμα από την Αλβανία στην Ελλάδα, οικογενειακώς»
πηγη: Μαρνέλη- Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία και ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986. Σελ. 17

εικόνα σελ.41, «Τα τέσσερα αδέρφια στη Φιλιππιάδα το 1910-12 κατά τους Βαλκανικούς πολέμους»
πηγή: Μαυρίκα Βιργινία. '«Αρχοντικό Πιτούλη: μια αστική κατοικία του Μεσοπολέμου στην Ηγουμενίτσα»'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 699–711. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019. Σελ. 700

εικόνα σελ. 41, «Τα αδέρφια Π. με τις γυναίκες τους (οι γυναίκες των τσελιγκάδων είχαν ψηλά καπέλα από ασήμι και δέρμα, τα οποία φορούσαν λοξά για να ξεχωρίζουν»
πηγη: Μαρνέλη- Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία και ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986. Σελ. 25

εικόνα σελ. 41, «Η οικογένεια Π. στη Φιλιππιάδα το 1910-12 με τον ελληνικό στρατό», αρχείο οικογένειας Πιτούλη

κεφάλαιο 2 : η καλύβα

εικόνα σελ. 45, «κλαδόπλεχτη καλύβα σε χωριό της Ηπείρου»
πηγη: 1946, How the destitute peasant lives in the village of Tambakomilos, Epirus, which has been destroyed by the Germans. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://search.archives.un.org/greece-how-destitute-peasant-lives-in-village-of-tambakomilos-epirus-which-has-been-destroyed-by-germans τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

σκίτσο σελ. 47, «σχεδιαστική απεικόνιση κονακίου», προϊόν προσωπικής εργασίας

σκίτσο σελ. 51, «κατασκευή πρωτεύοντα σκελετού κυκλικής καλύβας», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 53, «το "δέσιμο" της καλύβας»
πηγή: Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. ΙΙ. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010. Σελ. 253

εικόνα σελ. 53, «το "πλέξιμο" της καλύβας»
πηγή: Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://i.pinimg.com/originals/6b/2a/1e/6b2a1e68f45d922a838c028ea118d595.jpg τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

σκίτσο σελ. 55, «εξωτερική επένδυση από "κλάρωμα", συνηθέστερη στα ορεινά κονάκια», προϊόν προσωπικής εργασίας

σκίτσο σελ. 55, «εξωτερική επένδυση από άχυρο ή χόρτα», προϊόν προσωπικής εργασίας

σκίτσο σελ. 55, «εξωτερική επένδυση από άχυρο ή χόρτα», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 57, «η κλαδόπλεχτη καλύβα των Αρουμάνων»
πηγη: Bernatzik, H. 1929, "Hut made of branches and leaves, used by Aromanian nomads in the summer". Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.albanianphotography.net/bernatzik/ τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)
εικόνα σελ. 57, «Σαρακατσάνικη καλύβα - Μιτσικέλι Ιωαννίνων, δεκ. 1950»
πηγη: Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.facebook.com/ΠΑΛΑΙΑ-ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ-ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ-118539771541447/photos/2524376980957702/ τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 59, «πως να φτιάξετε μια καλύβα σε 4 βήματα»
πηγη: Καραλή Κ. 2008, «Τα σαρακατσάνικα καλύβια». [pdf] Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://blogs.sch.gr/foniko/files/2014/04/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%85%CE%AE%CF%83%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CF%84%CF%83%CE%AC%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CF%82%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CF%8D%CE%B2%CE%B1%CF%823.pdf τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

σκίτσο σελ. 61, «τομή κυκλικής καλύβας», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 63, «κλαδόπλεχτη "τετράγωνη" καλύβα»
πηγή: Τλούπας, Τ. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://mikripatrida.blogspot.com/2012/10/blog-post_9013.html τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

σκίτσο σελ. 65, «σχεδιαστική απεικόνιση κατασκευής της ορθογώνιας καλύβας με δίρριχτη στέγη», προϊόν προσωπικής εργασίας

σκίτσο σελ. 67, «σχεδιαστική απεικόνιση κατασκευής τέντας», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 67, «μεταφορά τέντας σε μουλάρι»
πηγη: Williams, M. O., 1930, "New Greece, the centenarian forges ahead", National Geographic. Δεκέμβριος., σελ.59. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://issuu.com/soulatsas/docs/national_geographic_1930-12 τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 69, «οι καφέ τέντες των Αρουμάνων νομάδων, 1929»
πηγη: Bernatzik, H. 1929, "Brown tents used by the Aromanian nomads". Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.albanianphotography.net/bernatzik/ τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 69, «καταυλισμός Βλάχων νομάδων κοντά στη Darha, 1929»
πηγη: Bernatzik, H. 1929, "Campsite of Aromanian [Vlach] nomads near Dardha". Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.albanianphotography.net/bernatzik/ τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

σκίτσο σελ. 71, «κάτοψη κυκλικής καλύβας», προϊόν προσωπικής εργασίας

σκίτσο σελ. 73, «σχεδιαστική απεικόνιση της εξωτερικής βάτρας - βασισμένη στο υλικό της Α. Χατζημιχάλη», προϊόν προσωπικής εργασίας
πηγή: Χατζημιχάλη, Αγγελική. Σαρακατσάνοι. τ. ΙΙ. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2010. Σελ. 253

σκίτσο σελ. 75, «σχεδιαστική απεικόνιση της βιοκλιματικής απόδωσης της καλύβας», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 77, «εξωτερική εστία, γάστρα και πυρουστιά»
πηγη: Williams, M. O., 1930, "New Greece, the centenarian forges ahead", National Geographic. Δεκέμβριος., σελ.60. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://issuu.com/soulatsas/docs/national_geographic_1930-12 τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 77, «μαγείρεμα στην ύπαιθρο»
πηγή: Τλούπας, Τ. 1977, «Μαγείρεμα στο βουνό Νέγρι».
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://takis.tloupas.gr/cPath/1_3_41/PORTFOLIOTraditional%20worksFarmin.html#prettyPhoto τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

σκίτσο σελ. 78, «κάτοψη κυκλικής καλύβας – το φαγητό», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 83, «η διημέρευση στα κονάκια»
πηγή: Τλούπας, Τ. 1978, «Στο τέλος της μέρας Νέγρι».
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://takis.tloupas.gr/cPath/1_3_41/PORTFOLIOTraditional%20worksFarmin.html#prettyPhoto τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 85, «γυναίκα υφαίνει σε φορητό αργαλειό»
πηγη: Williams, M. O., 1930, "New Greece, the centenarian forges ahead", National Geographic. Δεκέμβριος., σελ.61. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://issuu.com/soulatsas/docs/national_geographic_1930-12 τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 87, «η εστία συγκεντρώνει γύρω της την οικογενειακή ζωή»
πηγή: Μπάλάφας, Κ. (2013). Ήπειρος. Αθήνα, Εκδόσεις Ποταμός. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.costasbalafas.gr/ipeiros/ τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

σκίτσο σελ. 95, «κάτοψη κυκλικής καλύβας – ο ύπνος», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 97, «Βλάχικος καταυλισμός στο Νέγρι της Ηπείρου»
πηγή: Τλούπας, Τ. 1978, «Πρωινό στου Νέγρι».
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://takis.tloupas.gr/cPath/1_28_29/PORTFOLIO%CE%A6%CF%8D%CF%83%CE%B7%CE%92%CE%BF%CF%85%CE%BD%EF%BF%BD.html τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

κεφάλαιο 3 : μετάβαση – εγκατάσταση στην ηγουμενίτσα

εικόνα σελ. 99, «άποψη της Ηγουμενίτσας του '25», αρχείο Μιχάλη Πασιάκου
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://labastia.blogspot.com/2014/11/1925.html
τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 101, «στο βουνό»
πηγή: Τλούπας, Τ. 1978, «Αγωγιάτης στον Όλυμπο».
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://takis.tloupas.gr/cPath/1_28_29/PORTFOLIO%CE%A6%CF%8D%CF%83%CE%B7%CE%92%CE%BF%CF%85%CE%BD%EF%BF%BD.html τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 107, «άποψη της Ηγουμενίτσας»
πηγή: Βαφειαδάκης, Γ. 1931, «Ηγουμενίτσα».
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://archives.elia.org.gr:8080/LSelia/images_View/L283.088.JPG τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 109, «εμπορικός δρόμος στο λιμάνι της Ηγουμενίτσας του '1920»
πηγή: Βαφειαδάκης, Γ. 1920, «Δρόμος στην Ηγουμενίτσα».
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://archives.elia.org.gr:8080/LSelia/images_View/L283P.090.JPG τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 111, «"τα Πλατάνια" , η κύρια είσοδος της πόλης»
πηγή: Μελετζής Σ.. 1937, φωτογραφικό αρχείο Α΄ Δημοτικού Σχολείου Ηγουμενίτσας

εικόνα σελ. 111, «καΐκια στην παραλία της Ηγουμενίτσας το 1937»,
πηγή: Μελετζής Σ.. 1937,
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://labastia.blogspot.com/2017/12/blog-post.html
τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

χρονολόγιο σελ. 114:

εικόνα, σελ.114, «λιμήν έρημος – ο κόλπος της Ηγουμενίτσας το 1943»,
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://labastia.blogspot.com/2015/01/blog-post_10.html
τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα, σελ.114, «το κάστρο της Γουμενίτσας»,
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://labastia.blogspot.com/2008/04/gomenize.html
τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα, σελ.114, «άποψη της πόλης και του ημιτελούς διοικητηρίου»,
πηγή: φωτογραφικό αρχείο Α΄ Δημοτικού Σχολείου Ηγουμενίτσας

εικόνα σελ. 115, «καΐκια στην παραλία της Ηγουμενίτσας το 1937»,
πηγή: Μελετζής Σ.. 1937,
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://labastia.blogspot.com/2017/12/blog-post.html
τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 115, «η καμένη Ηγουμενίτσα, Ιανουάριος του 1945»,
πηγή: Μπρέστας Ν. 1945,
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://labastia.blogspot.com/2017/10/blog-post_3.html
τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 115, «η καμένη Ηγουμενίτσα, Ιανουάριος του 1945»,
πηγή: Μπαλάφας Κ.. 1945,
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://labastia.blogspot.com/2017/10/blog-post_3.html
τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

εικόνα σελ. 115, «"τα Πλατάνια" , η κύρια είσοδος της πόλης»
πηγή: Μελετζής Σ.. 1937, φωτογραφικό αρχείο Α΄ Δημοτικού Σχολείου Ηγουμενίτσας

εικόνα σελ. 117, «ο Χρήστος Πιτούλης τη χρονιά που αγόρασε την Ηγουμενίτσα, 1924»
πηγη: Μαρνέλη- Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία και ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986. Σελ. 16

εικόνα σελ. 117, «η Οικοκυρική σχολή - η πρώτη κατοικία της οικογένειας Π. στην Ηγουμενίτσα το 1925» πηγη: Χουλιαράς, Ι. και Πλιάκου Γ. επιμ. 'Ηγουμενίτσα: Ανακαλύπτω την πόλη μου: Το Αρχοντικό Πιτούλη'. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2018.
http://igoumenitsamuseum.gr/images/text_files/132207017259c66e63cfb927.18920901.pdf.

εικόνα σελ. 123, «το μέγαρο Πιτούλη - Σεπτέμβρης 1977»
πηγη: Χουλιαράς, Ι. και Πλιάκου Γ. επιμ. 'Ηγουμενίτσα: Ανακαλύπτω την πόλη μου: Το Αρχοντικό Πιτούλη'. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2018.
http://igoumenitsamuseum.gr/images/text_files/132207017259c66e63cfb927.18920901.pdf.

εικόνα σελ. 125, «Ο πατέρας του Ν.Π. μπροστά από το μέγαρο - αρχείο οικογένειας Πιτούλη», αρχείο οικογένειας Πιτούλη

εικόνα σελ. 125, «Η οικογένεια στον κήπο του σπιτιού μετά την υιοθέτηση του ευρωπαϊκού τρόπου που αμφίεσης. Αρχές τρίτης δεκαετίας 20ου αι.»
πηγη: Χουλιαράς, Ι. και Πλιάκου Γ. επιμ. 'Ηγουμενίτσα: Ανακαλύπτω την πόλη μου: Το Αρχοντικό Πιτούλη'. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2018.
http://igoumenitsamuseum.gr/images/text_files/132207017259c66e63cfb927.18920901.pdf.

εικόνα σελ. 129, «Το τέλος του εμφυλίου βρίσκει την Ηγουμενίτσα κατεστραμμένη. Νορβηγοί γιατροί, εκπρόσωποι του Ερυθρού Σταυρού, έρχονται για εμβολιασμούς στη Θεσπρωτία. Το μέγαρο ανοίγει τις πόρτες φιλοξενίας, όπως έκανε το 1936 για τους δημόσιους λειτουργούς, όταν η Ηγουμενίτσα έγινε πρωτεύουσα νομού, αλλά και το 1946, όταν ιδρύθηκε στην πόλη το πρωτοδικείο».
πηγη: Χουλιαράς, Ι. και Πλιάκου Γ. επιμ. 'Ηγουμενίτσα: Ανακαλύπτω την πόλη μου: Το Αρχοντικό Πιτούλη'. Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Εφορία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2018.
http://igoumenitsamuseum.gr/images/text_files/132207017259c66e63cfb927.18920901.pdf.

κεφάλαιο 4 : το μέγαρο Π.

εικόνα σελ. 131, «το μέγαρο Πιτούλη το 1937, ο μεγάλος κήπος και τα σπίτια της Γράβας στο βάθος»
πηγή: Μελετζής Σ.. 1937, φωτογραφικό αρχείο Μιχάλη Πασιάκου

εικόνα σελ. 135, «πρότυπο κάτοψης διπλοκατοικίας (Πηγή: Builder's Practi-cal Director 1855)»
πηγή: Μαυρίκα Βιργινία. '«Αρχοντικό Πιτούλη: μια αστική κατοικία του Μεσοπολέμου στην Ηγουμενίτσα»'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 699–711. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019. Σελ. 705

σχέδιο σελ. 135, «κάτοψη οικίας Πιτούλη», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 137, «νοτιοδυτική όψης της οικίας Πιτούλη», αρχείο οικογένειας Πιτούλη

εικόνα σελ. 139, «η βεράντα της κύριας όψης του μεγάρου Π.»
πηγή: Μαυρίκα Βιργινία. '«Αρχοντικό Πιτούλη: μια αστική κατοικία του Μεσοπολέμου στην Ηγουμενίτσα»'. Στο ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ Ι, 699–711. Γιάννενα: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού: Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, 2019. Σελ. 703

εικόνα σελ. 141, «πλαϊνή όψη μεγάρου Π., φαίνεται η είσοδος προς το κατώγι και τμήμα της μπροστινής βεράντας» πηγη: Μαρνέλη- Πιτούλη, Πόπη. Η πολιτεία και ο δημιουργός της. Αθήνα: Δωδώνη, 1986. Σελ. 96

σχέδιο σελ. 144-145, «μέγαρο Π. – κάτοψη κατωγιού», προϊόν προσωπικής εργασίας

σχέδιο σελ. 148-149, «μέγαρο Π. – κάτοψη ανωγιού», προϊόν προσωπικής εργασίας

σχέδιο σελ. 150-151, «μέγαρο Π. – κάτοψη ορόφου», προϊόν προσωπικής εργασίας

σχέδιο σελ. 152-153, «μέγαρο Π. – κάτοψη δώματος», προϊόν προσωπικής εργασίας

αεροφωτογραφία σελ. 159, «το μέγαρο Π. στον σημερινό αστικό ιστό της Ηγουμενίτσας»
πηγη: Google maps

σχέδιο σελ. 160-161, «η μεγάλη αυλή – αποσπάσματα από την αυτοβιογραφία της ΠΜΠ επάνω σε τοπογραφικό του μεγάρου Π.», πηγή: πολεοδομικό σχέδιο Ηγουμενίτσας 1953, αρχείο Δήμου Ηγουμενίτσας

σχέδιο σελ. 165, «ο πολεοδομικός ιστός της Ηγουμενίτσας και τα χαρακτηριστικά οικιστικά σύνολα σύμφωνα με την εξιστόρηση της ΠΜΠ», πηγή: πολεοδομικό σχέδιο Ηγουμενίτσας 1953, αρχείο Δήμου Ηγουμενίτσας

εικόνα σελ. 167, «η παλιά οδός Κύπρου - φαίνεται δείγμα των σπιτιών της Ηγουμενίτσας»
πηγή: Κωνσταντινίδης, Άρης. Η αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης,2019. Σελ. 61

εικόνα σελ. 169, «αποτυπώσεις του 'Αρη Κωνσταντινίδη από κατοικίες της περιοχής, 1940»
πηγή: Κωνσταντινίδης, Άρης. Η αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης,2019. Σελ. 49

εικόνες σελ. 175, πηγή: προσωπικό αρχείο Αθηνά Αποστόλου

σχέδιο σελ. 177, «σχεδιαστική απεικόνιση του μοντέλου κατοίκησης στο μέγαρο Π. - κάτοψη κατωγιού», προϊόν προσωπικής εργασίας

σκίτσο σελ. 179, «οντάς με μπάσια - σχεδιαστική απεικόνιση», προϊόν προσωπικής εργασίας

σχέδιο σελ. 181, «λεπτομέρεια από τομή μεγάρου Π.», προϊόν προσωπικής εργασίας

σχέδιο σελ. 183, «σχεδιαστική απεικόνιση του μοντέλου κατοίκησης στο μέγαρο Π. - κάτοψη ανωγιού», προϊόν προσωπικής εργασίας

σχέδιο σελ. 187, «σχεδιαστική απεικόνιση του μοντέλου κατοίκησης στο μέγαρο Π. - κάτοψη ορόφου», προϊόν προσωπικής εργασίας

σχέδιο σελ. 189, «σχεδιαστική απεικόνιση του μοντέλου κατοίκησης στο μέγαρο Π. - κάτοψη δώματος», προϊόν προσωπικής εργασίας

σχέδιο σελ. 192, «μέγαρο Π. - κύρια όψη», προϊόν προσωπικής εργασίας

σχέδιο σελ. 193, «μέγαρο Π. - εγκάρσια τομή», προϊόν προσωπικής εργασίας

εικόνα σελ. 197, «άποψη της Ηγουμενίτσας 1956»,
πηγή: αρχείο Μιχάλη Πασιάκου
Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://labastia.blogspot.com/2018/01/1956.html
τελευταία επίσκεψη στις (08/02/21)

κεφάλαιο 5 : η καλύβα και το μέγαρο

σχέδιο σελ. 203: «η καλύβα και το μέγαρο», προϊόν προσωπικής εργασίας

σχέδιο σελ. 193, «κάτοψη καλύβας και μεγάρου υπό την ίδια κλίμακα», προϊόν προσωπικής εργασίας

Σας ευχαριστώ.